لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد

وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد - بەغدا

١٩٧٧

منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com
للكتب (كوردى , عربي , فارسي)

من مطبوعات المجمع العلمي الكردي

بناء الكلمة
في اللغة الكردية

د. عبدالرحمن معروف

مطبعة المجمع العلمي الكردي

بغداد ـ ١٩٧٧

پێشەکی

ئەو نهێنییەی یاریدەی فێربون و ئاسانکردنی بەکارهێنانی زمانی داوە و مرۆڤی لە ئەرکی لەبەرکردنی هەزاران وشە ڕزگار کردوە ، ئەوەیە کە تەنیا بەشێك لە وشەکانی زمان پێویستیان بە لەبەرکردن هەیە . ئەو وشانەش ، ئەوانەن کە لە زماندا وەك دانەی ئامادە هەن . بەشێکی زۆری ئەم جۆرە وشانە بریتین لەوانە کە زۆر بەکار دەهێنرێن و هەر لە منداڵییەوە لای هەمو کەس ناسراون ، وەك : کوڕ ، منداڵ ، خاڵ ، شار ، ئاگر ، چون ... هتد . زمانناسان ئەم جۆرە وشانەیان ناو ناوە (وشەی سادە) ، کە لەگەڵ (وشەی ناسادە)دا ، وەك : کوڕێنی ، منداڵی ، خاڵۆزا ، شارستانی ، ئاگرنانەوە ، پێداچونەوە ... جوداوازن . ئەگەر ئەو وشە ناسادانە لەگەڵ سادەکاندا بەراورد بکەین بۆمان دەردەکەوێ کە وا ناسادەکان بە سادەکانەوە بەستراون و لەسەر بنچینەی ئەوان ڕۆنراون . بەو جۆرە وشەی ناسادە لە چاو وشەی سادەدا لە پلەی دووەمی زماندایە .

وشەی ناسادە ــ واتە ئەو وشانەی لە سەر بنچینەی وشەی تر دروست بوون ، کەرەستەی سەرەکی ئەم کتێبەمانە کە دەربارەی وشەڕۆنانە لە زمانی کوردیدا .

لە لێکۆڵینەوەی زماندا کێشەی دیاری کردنی پارچە واتادارەکانی وشە و نیشاندانی دەوریان و لێکدانەوەی واتایان کارێکی گرنگ و

پێویستە • ئەو جۆرە کارانە لە سەرێکەوە مەودای تێگەیشتن لە چۆنیەتی پێکهاتنی وشە فراوان دەکەن و لە سەرێکی تریشەوە ڕێگەیەکی باشن بۆ پێشخستن و گەشەپێدانی زمان •

مەسەلەی وشەڕۆنانی زمانی کوردی هەروەها لە خوێندنی زماندا زۆر گرنگە و دەبێتە هۆی ناسینی وشەکانی زمان و زانینی چۆنیەتی پێکهاتنیان•
هەرچەندە بە گشتی لێکۆڵینەوە دەربارەی زمانی کوردی کەمە ، بەڵام تا ڕادەیەك باسی (مۆرفۆلۆژی ، فۆنەتیك ، سینتاکس •••) کراوە • ئەوەی سەرنج ڕابکێشێ ، ئەوەیە تا ئێستا چ زانایانی کورد و چ زانایانی بێگانە لەبارەی (وشەڕۆنان)ی زمانی کوردییەوە شتێکی ئەوتۆیان نەنوسیوە و لێکۆڵینەوەی سەربەخۆی وایان بڵاونەکردۆتەوە کە گشت ڕۆیەکی ئەم باسەی گرتبێتەوە • بێ گومان هەر لەبەر ئەو هۆیەشە گەلێك کێشەی ئەم زانستە ئاڵۆزە و بیر و باوەڕی جیاوازی تێدا زۆرە • بەشێك لەو وتار و کتێبانە کە لە ڕێزمانی کوردی دواون ، کەمێك باسی ڕۆنانی وشەیان کردوە و بە لای چەند کێشەیەکیدا چوون ••• لێرەدا بە کورتی لە بارەی ئەوانەوە دەدوێین کە زیاتر بەرچاون •

یەکێك لەو کارە بەرچاوانە ئەو نامیلکە ٥٩ لاپەڕەیییەیە مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە ژێر ناوی « گرتنی کەلێنێکیتر لە ڕێزمانی کوردی»دا لە بارەی (پێشگر و پاشگر)ەوە نوسیویتی[1] • هەرچەندە نوسەر لە باسەکەیدا پەنجەی بۆ ئەوە ڕانەکێشاوە و لەوە نەدواوە کە پێشگر و پاشگر کەرەستەی گرنگی ڕۆنانی وشەن ، بەڵام بەرهەمەکەی کارێکی گەورە و بەنرخە • ئەو هەمو پێشگر و پاشگرانەی مامۆستا نوری عەلی ئەمین ماوەی ٢٠ساڵێك لەمەوبەر دەرکی پێیان کردوە و تۆماری کردون و لێیان دواوە ،

(١) نوری عەلی ئەمین ، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٥٨ •

ئەمڕۆ لە مەسەلەی لێکۆڵینەوەی وشەڕۆنانی زمانی کوردیدا کەرەستەیەکی کەم هاوتان و هێشتا زماناسانی کورد شتێکی ئەوتۆیان لێ زیاد نەکردوە •

بێ‌گومان ، ئەو کارە وەك تاقی‌کردنەوەیەکی یەکەم لە بارەی پێشگر و پاشگرەوە ناکرێ لە کەم و کورتی بێ‌بەش بێ •

ناتەواوێ هەرە گەورەی نوسراوی ناوبراو لەوەدایە کە نیشانە لەگەڵ پێشگر و پاشگردا تێکەڵ کراوە ــ واتە بەشێوەی مانای ڕێزمانێ لە یەك جودا نەکراونەتەوە • نوسەر گەلێك نیشانە ، وەك : (تر)ی پلەی بەراورد و (ترین)ی پلەی بالاّ و (ان)ی کۆ و (ەکە)ی ناسیاوێ و (ێك ، ێ)ی نەناسیاوێ و کۆتایێ هەندێ کردار (را ــ لە « کێلرا ، ڕۆخێنرا ••• »)دا و (رێ ــ لە « ئەخوێنرێ ، بنوسرێ •• »)دا بە پاشگر داناوە • (ئە)ی نیشانەی موزارەعەت و (بـ)ی نیشانەی فەرمانی بە پێشگر داوەتە قەڵەم • ئەو نمونانەی سەرەوە کە پاشگر و پێشگری ڕێزمانین ، لەگەڵ پێشگر و پاشگری ڕاستەقینەی وشەدارێژەردا جودا نەکراونەتەوە ، وەك پێشگری : (ڕا) ، وەك لە وشەی « ڕاهاتن ، ڕاگرتن ••• »دا ؛ (پێ) لە وشەی « پێویست ، پێ‌خەف ••• »دا ؛ (هەڵ) لە وشەی « هەڵچون ، هەڵهێنان ••• »دا ؛ پاشگری : (ۆڵ) لە وشەی «ئاسکۆڵ ، کرمۆڵ•••»دا ؛ (کەر) لە وشەی « سوالکەر ، نانکەر ••• »دا ؛ (انە) لە وشەی « ژنانە ، پیاوانە ••• »دا ••• کە پێشگر و پاشگرن و یاریدەی ڕۆنانی وشەی دارێژراو دەدەن •

وەك من بەدێ دەکەم و بۆی دەچم هۆی ئەم تێکەڵ کردن و جودا نەکردنەوەیە، ئەوەیە نوسەر بە تەواوێ بۆ ئەوە نەچووە کە پێشگر و پاشگر چین و جوداوازییان لەگەڵ نیشانەدا چییە ••• ئەمەش لە پێناسەکانی نوسەردا و لە لێکدانەوە و باس‌کردنی هەندێ کەرەستەدا بەدێ دەکرێ •

کەم و کورتییەکی دیکەی ئەو نامیلکەیە، ئەوەیە لە دیاری‌کردنی بار و دەوری هەندێ پێشگر و پاشگر و لە تێکەڵ کردنی هەندێ لە بەشەکانی ئاخاوتندا هەڵە دەبینرێ • بۆ وێنە ، دەربارەی پاشـــگری (ین) مامۆستا توسیوێتی : ئەم پاشگرە دەچێتە سەر (ناو) و (ئاوەڵناو) ، وە دەیانکاتە ئاوەڵناو (بڕوانە : ل ٢٧) • توسەر بۆ سەلماندنی ئەو ڕایەی هەندێ نموونەی هێناوەتەوە ، وەك : «ئاگرین، بەفرین، نەرمین•••» • ڕاستە وشەی «ئاگر، بەفر ••• » ناون و بە یاریدەی پاشگری (ین) دەبنە ئاوەڵناو ، بەڵام وشەی « نەرم » ئاوەڵناوە و کاتێك پاشگری (ین)ی دەچێتە سەر دەبێتە ناو ـــ واتە دەبێ بیوتایـــە دەچنە ســـەر (نـــاو) و دەیکەن بە (ئاوەڵنـــاو) و بە پێچەوانەشەوە •

لە بەشی دووەمی پاشگری ناوبراودا ، توســـەر دەڵێ : دەچێتە سەر (ئاوەڵکردار) و دەیکاتە (ناو) • نموونەکانیشی ئەمانەن : « سەرین ، پێشین، بەرین ••• » • بێ‌گومان وشەی « پێش » ئاوەڵکردارەو کاتێ پـــاشگری (ین)ی پێوە دەلکێ دەبێتە ناو • وشەی «بەر»یش ڕاستە هەر ئاوەڵکردارە، بەڵام (ین) نایکاتە نـــاو ، بەڵکو دەیکاتە ئاوەڵناو[٢] • هەرچێ وشـــەی «سەر»یشـــە لێرەدا ناوە ، نەك ئـــاوەڵکردار • (ین)یش هەر بـــە نـــاوێ هێشتوویەتیەوە •

یاخود لە بەشی سێیەمی پاشگری (ە)دا توسیوێتی : ناو لە ئاوەڵکردار دروست دەکات ، وەك : « هاوینە ، پشتە ، زستانە ، پایزە ، بەهارە ، شەوە (بڕوانە: ل ٨)• لە تێکڕای ئەو نموونانەدا تەنیا وشەی «پشت» ئاوەڵکردارە و بە یاریدەی پاشگری (ە) بووەتە ناو • دەنا ئەوانی دیکە ناوی کات (اسم الزمان)ن و کە پاشگری (ە)شیان پێوە دەلکێ دەبنـــە ئاوەڵناو (جگە لە

---

(٢) ئەگەر « بەرین » بە مانای « پێشین» بەکار ببرێ، هەرچەندە بە دەگمەن بەو مانایە بەکاردەهێنرێ ، ئەو دەم دەبێتە ناو .

وشەی « شەوە » کەدەبێتە ناو) ، نەك ناو • بەداخەوە ئەم جۆرە نمونانە لە نوسراوی ناوبراودا کەمتین •

هەروەها ژمارەیەك پێشگر و پاشگر هەن ، وەك : (بێ) — «بێهۆش ••• » ؛ (بە) — « بەهێز ••• » ؛ (نە) — « نەخۆش ••• » ؛ (دا) — « دابەزین ••• » ؛ (ڕا) — «ڕاهاتن •••» ؛ (هەڵ) — هەڵچون ••• » ؛ (ڕۆ) — « ڕۆچون ••• » ؛ (وەر) — «وەرگێران••» ؛ (پێ)— «پێگەیشتن•••» ؛ (تێ)—«تێکردن•••» ؛ (لێ)— «لێنان•••» ؛ (وە/ەوە) — « کردنەوە ••• » ؛ (اندن) — « سوتاندن ••• » ••• و گەلێکی تر کە تۆماری نەکردون و لێیان نەدواوە • ئەمەش بەو بەرهەمانەدا کە مامۆستا دواتر بڵاوی کردونەتەوە ، وا دەردەکەوێ بەشێکیان بە پێشگر و پاشگر دانانێ و بەشێکی دیکەشیانی لا ئاشکرا نەبووە •

هەرچەندە هەندێ کەم و کورتی تر لە کتێبی « گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردیدا »ی مامۆستا نوری عەلی ئەمیندا بەرچاو دەکەون ، بەڵام ئێمە لێرەدا تۆکی قەڵەممان تەنیا لەسەر ئەو بەشەی داناوە ، کە پەیوەندی بە وشەڕۆنانەوە هەیە •

کەریمی ئەیوبی و ئی• ئا• سمیرنۆڤا لە بەشی مۆرفۆلۆژی کتێبی « دیالێکتی کوردی موکری »دا[٣] بە گوێرەی پێویست ، واتە لە کۆتایی باسی هەندێ لە بەشەکانی ئاخاوتندا لەچۆنیەتی ڕۆنانی وشە کۆڵیونەتەوە ، بە وێنە لە کۆتایی باسی (ناو)دا لەو پاشگرانە دواون کە ناوی داڕێژراو ساز دەکەن (ل ٢٨ — ٣٣) و ئەو ڕێگایانەیان دەست نیشان کردوە کە ناوی لێکدراویان پێ دروست دەکرێ (ل ٣٣ — ٣٧) • لە کۆتایی بەشی ئاوەڵناودا

---

(٣) کەریمی ئەیوبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ .

باسی ئاوەڵناوی داڕێژراو (ل ٤٠ ــ ٤١) و لێکدراویان (ل ٤١ ــ ٤٣) کردووە • لە بەشی کرداردا هەمان شێوازیان بەکارهێناوە[٤] •

هەرچەندە مەبەستی سەرەکیی ئەم کتێبە باسی وشەڕۆنان نییە و تەنیا لە چەند شوێنێکی پێویستدا بەلای ئەو کێشەیەدا چووە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نووسەرانی لەو ڕووەوە هەندێ زانیاریی نوێ و بەکەڵکیان پێشکەش کردوە و لە گەلێك شوێنی ئەو باسەدا سەرکەوتوون و ژمارەیەك نموونەی جوان و لەباریان دەربارەی وشەی داڕێژراو و لێکدراو هێناوەتەوە • بەداخەوە کارەکەی ئەمانیش ، لەگەڵ ئەوەشدا کە زۆر پوختە ، هێشتا بێ کەم و کورتیی نییە :

یەکێ لەو ناتەواوییانە ، ئەوەیە کە هەندێ پێشگر و پاشگر یادداشت نەکراون • بە وێنە ، لە باسی ئەو پاشگرانەدا کە بۆ بچووك کردنەوەی ناو بەکار دەهێنرێن ، تەنیا ناوی (لە ، یلە ، ۆلە ، ۆڵە ، چکە) هێنراوە (بڕوانە : ل ٣٣) • بەڵام دەبێ ئەوە لە بیر نەکەین ، کە لە زمانی کوردیدا جگە لەوانەی نووسەرانی کتێبی ناوبراو باسیان کردوون ، ژمارەیەك پاشگری تریش هەن بۆ بچووككردنەوە بەکار دەهێنرێن ، وەك : (ڵە) ــ « گۆزەڵە ••• » ؛ (ۆکە)ــ « بزنۆکە ••• » ؛ (ۆلکە) ــ « جاشۆلکە ••• » ؛ (ۆچکە) ــ « منداڵۆچکە ••• » ؛ (چە) ــ «باخچە •••» ؛ (ۆلە) ــ «بەرخۆلە•••» ؛ (ۆڵ) ــ « ئاسکۆڵ ••• » ••• وە گەلێکی تر • لەو پاشگرانەی بە ڕەگی کردارەوە یاخود ناوی چاوگ (اسم المصدر)ەوە دەلکێن ، تەنیا (ار ، یار، ەر ، مان)یان باس کردوە (بڕوانە : ل ٣٨ ــ ٣٩) • کەچی ئەم پاشگرانەیان : (ە) ــ « بازە••••» ؛ (گە) ــ «لەوەڕگە ••• » ؛ (اك) ــ «خۆراك•••» ؛ (کە) ــ « فڕکە ••• » ••• هتد لە یاد کردوە • هەر بەو جۆرەش هەندێ

---

(٤) کرداری داڕێژراو (ل ١٠٨ ــ ١١٨) ، کرداری لێکدراو (ل ١١٩ ــ ١٢٩) •

شێوەی وشەی لێکدراو لە بیر کراون[٥] •

لە دیاری کردنی دەوری هەندێ پێشگر و پاشگر و لە تێکەڵکردنی هەندێ لە بەشەکانی ئاخاوتنیشدا هەڵە بەدی دەکرێ • بە وێنە وایان داناوە کە پاشگری (دار) و (باز) دەچنە سەر ناوی سادە و دەیانکەنە ناوی دارێژراو • ڕاستە ئەو دوو پاشگرە بە ناوەوە دەلکێن ، بەڵام ئەوان ئەوەیان لە یاد کردوە کە هەندێ جار پاشگری (دار) ناوە سادەکە دەکاتە ئاوەڵناوی دارێژراو ، وەك « ناودار ، نازدار ••• » • پاشگری (باز)یش بە زۆری ناوی سادە دەکاتە ئاوەڵناوی دارێژراو، نەك ناو • وەك : «فێڵباز ، کۆترباز، مێباز •••» جگە لە چەند وشەیەکی کەم کە دەبنە ناو ، وەك : « سەرباز ••• » •

جگە لەو دوو کتێبەی لە سەرەوە لێیان دواین ، لە چەند نوسراوێکی دیکەشدا کەمێك باسی وشەڕۆنان کراوە • یەك لەو نوسراوانە هەر کتێبێکی دیکەی مامۆستا نوری عەلی ئەمینە ــ « ڕێزمانی کوردی »[٦] • نوسەر لەم بەرهەمەدا لە باسی هەندێ لە بەشەکانی ئاخاوتندا لە چۆنیەتی ڕۆنانی وشەی کۆڵیوەتەوە و هەندێ ئەنجامی بەکەڵکی وەدەست هێناوە ••• وا چەند کەم و کورتییەکی ئەم نوسراوەش دەخەینە ڕوو :

نوسەر وشەی دارێژراو و لێکدراوی وەك یەك تەماشا کردوە و لە یەکتری جودا نەکردونەتەوە • بە وێنە ، هەندێ ئاوەڵناوی دارێژراوی بە لێکدراو داناوە ، وەك : « نەمر ، نەبەز ، بەهێز ، بەجەرگ ، نارێك ، بێهێز ••• » • ئەو وشانەی لە ڕیزی ئاوەڵناوی لێکدراودا باس کردوە •

مامۆستا باسی ئەو پێشگرانەی نەکردوە کە کرداری دارێژراو ساز

---

(٥) ئەو چەشنە نمونانە لە کتێبەکەدا نیشان دراون .
(٦) نوری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ .

دەکەن • تەنیا ئەوە نەبێ کە لە لاپەڕە (١٥٦ ــ ١٥٧)دا (هــەڵ ، دا ، ڕا ، ڕۆ •••)ی بە ئاوەڵکردار داناوە و (پێ ، تێ ، لێ)شی بە پیتی پەیوەندێ (حروف العطف) داوەتە قەڵەم • ڕاستە (پێش ، ســەر ، لا ، بەر •••) وەك ئاوەڵکردار و پێشگر خۆیان دەنوێنن ، بەڵام (هەڵ ، دا ، ڕا ، ڕۆ•••) هەر پێشگرن و هیچ دەمێك نابنە ئاوەڵکردار • هەرچێ (پێ ، تێ ، لێ)یشە پیتی پەیوەندێ نین ، بەڵام بەر لە هەمۆ شتێك پێشگرن •

هەروەها لە دیاری کردنی بــار و دەوری هەندێ پاشگردا ناتەواوێ دەبینرێ ، بە وێنە دەربارەی پاشگری (ێ ، ەتی ، ێتی ، ایەتی ، ایی) ؟ دەڵێ : ئەو پاشگرانە « ناوی مەعنەوێ لە ناو پێ دروست ئەکرێ» (بڕوانە : ل ٧٧) • ڕاستە ئەو پاشگرانە ناوی واتا لە ناو دروســت دەکەن ، بەڵام نۆسەر بۆ ئەوە نەچووە کە هەندێکیان دەچنە سەر ئاوەڵناویش و ناوی لێ دروستا دەکەن ، وەك : «بڵندێ ، سپێتی ، بەرزایەتی ، ڕەشایی••• هتد» •

لە کتێبی « سەرەتایێك لــە فیلۆلۆژی زمانی کوردێ »ی مامۆســتا محەمەد ئەمین هەوراماتێدا[٧] چەند باسێك بەر چاو دەکەون کە پەیوەندییان بە کێشەی وشەڕۆنانەوە هەیــە ، وەك : مۆرفێم و جۆرەکانی مۆرفێم (ل ١٠٩ ــ ١١١) ؛ پێشگر و پاشگر و ناوگر (ل ١١١ ــ ١٢٥) ؛ ناوی لێکدراو (ل ١٤١ ــ ١٤٢) ؛ ناوی داتاشراو و دروست کردنی ناو لە ئاوەڵناو و لە کردار و لە ئاوەڵکردار (ل ١٥١ ــ ١٥٥) ؛ئاوەڵکرداری لێکدراو (ل ١٦٦ ــ ١٦٧) •

نۆســەر لە بەشی پێشگر و پاشــگردا (ل ١١٢ ــ ١٢٣) نەك هەر نیشانەکانی بە پێشگر و پاشگر داناوە ، بەڵکو لەبەر باس و درێژەپێدانــی

---

(٧) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژی زمــانی کوردێ ، بەغدا ، ١٩٧٣ •

ئەوان بەشێکی زۆری پێشگر و پاشگرە گرنگەکانی باس نەکردوە • جا بەو پێیە ئەمە لە سەرێکەوە بووەتە هۆی ئەوەی بە زۆر نیشانە بکرێ بە پێشگر و پاشگر و لە سەرێکی دیکەوە پێشگر و پاشگرە ڕاستەقینەکان دەرنەکەون • بە وێنە مامۆستا (دە ــ ئـە) ــ « دەچم ــ ئەچم ••• » ؛ (مە) ــ «مەخۆ•••» ؛ (نا) ــ «نازۆم ••• » ؛ (بم) ــ «بمفرۆشتایە•••» ؛ (ما) ــ « ماکەو ••• » ؛ (تێرە) ــ « تێرەورچ ••• » ••• ی بە پێشگر داناوە ؛ کەچی باسی پێشگری (ڕۆ) ــ « ڕۆکردن ••• » ؛ (وەر) ــ «وەرچەرخاندن» ؛ (پێ) ــ «پێ گەیشتن •••» ؛ (تێ) ــ «تێ گرتن•••» ؛ (لێ) ــ « لێـدان ••• » ؛ (وێ) ــ « وێچـوون ••• » ؛ (نـە) ــ « نەخۆش ••• » •••وە گەلێـکی تری نەکردوە • یـاخود (ەکـە) ــ « پیاوەکە ••• » ؛ (مان) ــ مێژومان بە خوێن سورە ••• » ؛ (ن) ــ « لە خەو هەستن ••• » ؛ (تر) ــ « گەورەتر ••• »ی بە پاشگر داوەتە قەڵەم ، بەڵام گەلێك پاشگری چالاك و بەر چاوی یادداشت نەکردوە، وەك : (گـە) ــ « کـارگە ••• » ؛ (گـەر) ــ « ئاسـنگەر ••• » ؛ (دان) «گوڵدان•••» ؛ (باز) ــ « فێڵبـاز ••• » ؛ (ێنێ) ــ « کوڕێنێ •••»؛ (ۆلە) ــ « داتولە ••• » ؛ (ێلـە) ــ « ئەنگوسـتێلە••• » ؛ (ۆ) ــ « شێرۆ ••• » ؛ (کە) ــ « لەتکە ••• » ؛ (ێنە)ــ «نیسـکێنە ••• » ؛ (ێن) ــ «هەڵماتێن•••» ؛ (انێ) ــ «شەڕانێ•••» ؛ (اندن) ــ «سوتاندن •••» و گەلێکی تر •

سەرەڕای ئەوە ، توسەر لە بەشی (پاشگر)دا هەندێ وشەی واتاداری سەربەخۆی بە پاشگر ژماردوە ، وەك «خان» لە وشەی «مەحمود خان»دا ؛ «دار» لە وشەی «سپیدار»دا ؛ «کۆن» لە وشەی «جلەکۆن»دا •••••• جێگەی ڕەخنەیە کە مامۆستا جیاوازێ لە نێوان (نیشـانە) و (پێشـگر و پاشگر) و (وشە)دا دانەناوە • بە وێنە ڕاناوی لکاوی (ت)ی لە وشـەی

« گەلت » و (ەکە)ی نیشانەی ناسیاوێ لە وشەی « زمانەکە »دا ••• وشەی «پیاو» لە وشەی لێکدراوی «بۆرەپیاو»دا و وشـــەی «شێر» لە وشـــەی لێکدراوی «دەمەشـــێر»دا ••• پـــاشگری (چێ) لە وشـــەی دارێژراوی «چایچێ» و پاشـگری (ستان) لە وشەی دارێژراوی «کوردستان»دا ••• وەك یەك داناوە و لە ژێر باسی (پاشگر)دا کە ئەو زاراوی (پاشبەند)ی بۆ داناوە ، باسی کردوێ •

لە بەشی ناوگردا (ل ١٢٤ ــ ١٢٥) ، ئەوەی ســـەرنج ڕابکێشـــێ ، ئەوەیە کە مامۆستا هەندی حاڵەتی کە بە هیچ جۆرێك نـــاوگر نین و لەگەڵ تەعریف و دەوری ناوگردا ناگونجێن ، بەناوگر داناوە• مامۆستا هەورامانێ (دە) لە وشەی « هەڵدەفڕێ ••• » ؛ (نا) لە وشەی « هەڵنافڕێ ••• » ؛ (ب) لە وشەی «دابنیشم •••» ؛ (ب) لە وشەی «دەربچۆیتایە•••» ؛ (نە) لە وشەی « سەرنەکەوتایە ••• » ؛ (مە) لە وشەی « ڕامەکە ••• »دا بە ناوگر دەداتە قەڵەم • بەم جۆرە ئەو شەش حاڵەتەی کردوە بە ناوگر • وا دەزانم نوســـەر لەمەشـــدا بە هـــەڵە چووە و ئەوانەی ئەو بـــە ناوگریان تێگەیشتووە ناوگر نین[8] • لێرەدا ئەوەش دەهێنمەوە یـــاد کە وا هەندێ نوسەری دیکەش بە هەڵە لە ناوگر تێگەیشتوێ[9] •

هەروەها لە بەشەکانی : (ناوی لێکدراو) و (ناوی داتـــاشراو)•••ی

---

(٨) بۆ ڕوێنکردنەوە و ســەلماندنی ئەم ڕایەم لە بەشی ناوگری ئەم کتێبە و ، لە پەراوێزی ژمارە (٣٨)دا بە دوور و درێژێ لەو بارەیەوە دواوم .

(٩) بە وێنە د. پاکیزە ڕەفیق حیـــلمێ لە وتـــاری (بوژاندنەوەی زمـــان) «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب٣ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ١٦٤ ــ ١٦٥)دا لە وشـەی « سوتاندی ، خنکاندی ، جوڵاندی ، ڕوخاندی. . .»دا پاشگری (اند) بە ناوگر تێگەیشتووە . ڕاستکردنەوەی ئەو هەڵەیە و وەلام دانەوە و ڕەتکردنەوەی ئەو ڕا چەوتە دوور لە زانستییە لە بەشی ناوگری ئەم کتێبە و لە پەراوێزی ژمارە (٣٨) دایە .

کتێبی « سەرەتایێك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردیێ »دا گەلێك کەم و کورتیێ دەبینرێ و هەڵەی زانستیێ بەرچاو دەکەوێ •

لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد لەو لێکۆڵینەوانەیدا کە لە چەند ژمارەیەکی «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد »[١٠] و هەروەها بە کۆکراوەییێ لە کتێبێکی سەربەخۆدا بڵاوی کردۆنەتەوە[١١] ، دەبوێ لەگەڵ تۆژینەوەی بەشەکانی ئاخاوتندا باسی وشەڕۆنانیش لە یاد نەکات ••• لیژنە لە بەشی ناو و ئاوەڵناودا هەرچەندە تەعریفی وشەی داڕێژراو و لێکدراوی کردوە ، بەڵام لە چۆنیەتیێ و جۆری ڕۆنانیان نەدواوە ـ واتە باسی ئەو پێشگر و پاشگرانەی نەکردوە کە ناو و ئاوەڵناو دروست دەکەن ؛ باسی شێوازی پێکهاتنی ناو و ئاوەڵناوی لێکدراوی نەکردوە ••• بەڵام ئەوەی سەرنج ڕابکێشێ ئەوەیە کە لە بەشی (کردار)دا لەو پێشگر و پاشگرانەی کۆڵیوەتەوە کە کرداری داڕێژراو ساز دەکەن ؛ باسی ئەو وشانەی کردوە ، کە لە کردار وەردەگیرێن••• ئەگەر هۆی پشتگوێ خستنی باسی وشەڕۆنان ئەوە بێ کە لیژنە ویستبێتی بە لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆ لێی بدوێ ، ئەوە بەو پێیە دەبوێ لە بەشی کرداریشدا وا بە درێژیێ لەو کێشەیە نەدوێ[١٢] • خۆ ئەگەر هۆیەکەی لە بیر کردن بێ ، ئەوە جێگەی ڕەخنەیە•

لیژنەی ناوبراو لە نوسراوەکەیدا بە شێوەیەکی ڕێك و پێك تەعریفی

(١٠) بڕوانە : «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب٣ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٣٩٨ ـ ٤٩٦ ؛ ب٣ ، ژ٢ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٢٤١ ـ ٣٥٨ ؛ ژ ٤ ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٨٩ ـ ٤٠٠ .

(١١) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردیێ بە پێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(١٢) لەگەڵ ئەوەشدا کە بە دوور و درێژیێ لە کرداری داڕێژراوی کۆڵیوەتەوە، کەچیێ لە وشەی لێکدراو و چەشنەکانی نەدواوە . بێگومان ئەمەش کەم و کورتییەکی تری باسەکەیە .

وشەی دارێژراو و لێکدراوی کردوە و سنووری تەواوی لە نێوانیاندا کێشاوە و لە هیچ شوێنێکی باسەکەیدا تێکەڵی نەکردون[١٣] ... لە بەشی (کردار)دا بە شێوەیەکی زانستی و بە نموونەی جوان و لە بارەوە باسی ئەو پێشگرە سادانەی کردوە کە کرداری دارێژراو زۆدەتێن و دەوری هەر یەکێکیانی دیاری کردوە . بەڵام بەداخەوە لیژنەی ناوبراو پێشگری (رۆ) و (رێ)ی کە ئەمانیش لە زۆنانی کرداری دارێژراودا دەورێکی گرنگ دەبینن ، لە یاد کردوە و بە هیچ جۆرێك ناوی نەهێناون . جگە لەوە دەربارەی پێشگرە ناسادەکان ، وەك : (پێدا ، تێدا ، پێوە ، تێوە ، پێرا ، پێك ، تێك ، لێك ... هتد) هیچی نەنوسیوە .

هەرچەندە لیژنەی « زمان و زانستەکانی » کۆڕ لە بەشی کرداری دارێژراودا نیشانەکانی وەك پێشگر و پاشگر نەژماردوە ، بەڵامئەوەی جێی سەرسوڕمان بێ ، ئەوەیە لەو نموونانەدا کە بۆ تەعریفی ئاوەڵناوی دارێژراو هێنراونەتەوە نیشانەی (ەم) ــ «هەشتەم» ؛ (ەمین) ــ «هەشتەمین» ؛ (تر) ــ «گەورەتر» ؛ (ترین) ــ « گەورەترین » نەك هەر بە پاشگر دراونەتە قەڵەم ، بەڵکو بە پاشگری دارێژەریش دانراون (بڕوانە : ل ٨٢).

چەند لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆش دەربارەی هەندێ پێشگر و پاشگر بڵاوکراونەتەوە ، کە لە ناویاندا ئەوانەی د. نەسرین فەخری و د. فارووق عومەر صدیق دیارن .

د. نەسرین فەخری لە بارەی پێشگر و پاشگری (وە/ەوە)وە لە ژێر ناوی «پاشگر و پێشگری (ڤە ــ یان ــ وە) لە زمانی کوردیدا» وتارێکی

---

(١٣) بەداخەوە بەشێکی زۆر لە زمانناسانی کورد ئەو دوو جۆرە وشەیەیان تێکەڵی یەك کردوە .

بڵاوکردۆتەوە[14] و تیایدا بە درێژی و بەڵگەوە لە واتا و دەور و پێکهاتنی دواوە • بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنج بێ ئەوەیە ، نوسەر لەو ڕایەدایە کە ئەم پاشگرە تەنیا شێوەی (وە)ی هەیە • بەڵگەشی ئەوەیە کە لە شێوەی کرمانجی ژوروودا کاتێك دەبێتە پێشگر (ڤە) بەکار دێت • وە بزوێنی (ە)ش بە پیتێکی پەیوەندی دادەنێ • بە ڕای من ئەو تەنیا بەڵگەیەی د• نەسرین فەخری زۆر کەمە بۆ ئەوەی ، ئەو پاشگرە بە (وە) دابنرێ ، بەتایبەتی چونکە بەڵگەی بەهێز هەن (ئەو بەڵگانە لە پەراوێزی ژمارە ٨٦دا بە درێژی باس کراون) ، ئەوە بسەلمێنن کە ئەو پاشگرە دەبێ (ەوە) بێ ، نەك (وە) و بەو پێیە بزوێنی (ە) دەبێ ڕەسەن بێ ، نەك بۆ پەیوەندی ••• جگە لەو بەرهەمە، نوسەری ناوبراو دەربارەی پاشگری (اندن)یش وتارێکی بڵاوکردۆتەوە[15] •

مامۆستا فارۆق عومەر صدیق بە ناونیشانی « وشەسازی لە زمانی کوردیدا » وتارێکی بڵاوکردۆتەوە[16] و تیایدا لە پاشگری (ی)ی ناوی مەعنا و (ی) ی سیفەی نیسبی دواوە و بە دوور و درێژی لە پەیدابوون و گەشەکردنیانی کۆڵیوەتەوە ــ واتە باسی ئەو پاشگرانەی لە زمانی فارسی ناوەڕاست و تازەدا کردوە و لەگەڵ کوردیدا بەراوردی کردوون • دەوریانی لە گەیاندنی مانا و مەبەست ، لە داڕشتنی وشەدا ••• نیشان داوە • هەرچەندە نوسەر لە چەند شوێنێکی وتارەکەیدا بە هەڵەدا چووە (کە

(١٤) د. نەسرین فەخری ، پاشگر و پێشگری (ڤە ــ یان ــ وە) لە زمانی کوردیدا ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب١ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٤١٧ ــ ٥٢٣ •

(١٥) د. نەسرین فەخری ، پاشگری (اندن) لە زمانی کوردیدا ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب٣ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ١٩٨ ــ ٢٤٢ •

(١٦) فارۆق عومەر صدیق ، وشەسازی لە زمانی کوردیدا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب٣ ، ژ٢ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٤١٧ ــ ٥٢٣ •

نرخێنەر مامۆستا مەسعود محەمەد بەشێکی زۆریانی لەگەڵ وتارەکەدا چاپ کردوە) ، بەڵام بەگشتی هەندێ زانیاری نوێی لە بارەی ئەو دوو پاشگرەوە تۆمار کردوە .

مامۆستا ئەحمەد حەسەن ئەحمەد لەو کتێبەیدا کە چەند مانگێک لەمەوبەر بڵاوی کردۆتەوە[17] شتێکی ئەوتۆی لە بارەی وشەڕۆنانەوە نەتوسیوە ... ئەوەی سەرنج ڕابکێشێ تەنیا باسی : ئاوەڵناوی لێکدراو (ل ١٣٨ ــ ١٤٨) و کردنی ئاوەڵناو بە ناو (ل ١٤٨ ــ ١٥١)ە .

لە بەشی ئاوەڵناوی لێکدراودا هەرچەندە هەندێ نموونەی جوانی بۆ چەشنە جوداوازەکانی وشەی لێکدراو هێناوەتەوە ، بەڵام بەداخەوە تێکەڵ کردنێکی تەواو بەرچاو دەکەوێ . نوسەر بەر لە هەموو شتێک ئاوەڵناوی دارێژراو و لێکدراوی بە یەک شت داناوە و لە یەک جودای نەکردونەتەوە ، ئەمەش هەڵەیەکی بنەڕەتی باسەکەیەتی کەهەر لە سەرەتاوە بە ڕێگەیەکی چەوتدا ڕۆیشتوە . بێ گومان ئەمەش کەم و کورتییەکی گەورەیە ... سەرەڕاری ئەوە کە مامۆستا ئاوەڵناوی دارێژراو و لێکدراوی بە ئاوەڵناوی لێکدراو داناوە ، ئنجا گەلێ پێشگر و پاشگر و چەشنی جوراوجۆری ئاوەڵناوی یادداشت نەکردوە[18] .

جگە لەوە مامۆستا لە دیاری کردنی هەندێ لە بەشەکانی ئاخاوتندا هەڵەی کردوە . بە وێنە وای نیشان داوە ، کە وشەی « زۆرخۆر » لە دوو ئاوەڵناو پێکهاتووە (بڕوانە : ل ١٣٩) . ڕاستە « زۆر » ئاوەڵناوە ، بەڵام « خۆر » ئاوەڵناو نییە و ڕەگی کردارە . بەم چەشنە « زۆرخۆر » لە دوو ئاوەڵناو پێك نەهاتوە ، بەڵکو لە ئاوەڵناوێك و ڕەگی کردار دروست بووە.

---

(١٧) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(١٨) بڕوانە ئەو باسەی لەم کتێبەدا دەربارەی ئاوەڵناوی دارێژراو و لێکدراو کراوە .

کێشەی کردنی ئاوەڵناو بە ناو کە مامۆستا ئەحمەد حەسەن ئەحمەد لە ژێر ناوی : « چۆن ئاوەڵناو ئەکەین بــە ناو »دا (ل ١٤٨ ــ ١٥١) لێی دواوە زۆر کورت و کۆڵە و وای بۆ چووە کە تەنیا پاشگری (یی ، ایەتی ، ێتی) ئاوەڵناو دەکەنە ناو ... بەداخەوە وەك خۆی بــە بیریا نەهاتووە ، سەرچاوەی کوردیشی بۆ تەماشـــا نەکردوە . دەنا لە مێژە مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە کتێبی « گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی »دا ژمارەیەك پاشگری دەست نیشـــانکردوە کە ئاوەڵناو دەکەنە نــاو ، وەك : (ە) ــ « خراپە ... » ؛ (ێنە) ــ « زەردێنــە » ؛ (کە) ــ « ڕەشکە » ... وە گەلێکی تر کە لە ژێر سەرباسی « ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و دەیانکەنە ناوی داڕێژراو »دا لەم کتێبەماندا لێیان دواوین .

عەمید ئەحمەد حەســەن لەو وتارەشــیدا کە بە ناوی « پێشـــگر و پاشگرە »وە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورددا بڵاوی کردۆتەوە[١٩] ، لەوەشدا تووشی هەڵەیەکی گەورە بووە کە (شتی ، گل ، فێر ، فریا ، نقوم ، پیشان ، قوت ، یەك ، پــەیدا ، بەرپا ، گلۆر ، تێپەڕ ...)ی بە پێشگر داناوە . بێگومان ئەوانە ناتوانرێ بە پێشـــگر دابنرێن ، بەڵکو وشەن ، هەرچەندە زۆریان مانای سەربەخۆی خۆیان نییە و سەربەخۆ بەکار نایەن.

لە هەندێ لەو کتێب و وتارانەدا کە مامۆستـــایان : قەناتی کوردۆ و چەرکەزی بەکۆ لە بارەی زمانی کوردییەوە نووســیویانە چاومان بە باسی وشەڕۆنان دەکەوێ . بە وێنە مامۆستا قەناتی کوردۆ لە کتێبی « دەستووری زمانی کوردی»دا[٢٠] لە لاپەڕە ٢٩٣ ــ ٢٩٩دا لە وشەڕۆنانی کۆڵیوەتەوە.

---

(١٩) عەمید ئەحمەد حەسەن ، پێشگر و پاشگر ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب٣ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٣٢٢ ــ ٣٢٣ .

(٢٠) قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمـــانی کـــوردی ، مـــۆسکۆ ــ لێنینگراد ، ١٩٥٧ (بە زمانی ڕووسی) .

هەرچەندە نوسەر بە چەند لاپەڕەیەکی کەم لەو باسە دواوە و هەمو لایەنێکی ڕوون نەکردۆتەوە ، بەڵام گرنگی لەوەدایە کە وەك فەسڵێکی تایبەتی جودای کردۆتەوە • سەرەڕای ئەوە مامۆستا لە باسی هەندێ لە بەشەکانی ئاخاوتندا ناو ناوە لە ڕۆنانیان دواوە[٢١] لە لاپەڕە (١٦ — ١٩)ی کتێبی « زمانی کوردی »شدا[٢٢] کەمێك لە وشەی داڕێژراو و لێکدراو دواوە و شێوازی دروست بونیانی باس کردوە ••• جگە لەوەی لە سەرەوە لێی دواین ، هەروەها مامۆستا کوردۆ هەندێ وتاری بەنرخی لەو ڕووەوە بڵاوکردۆتەوە: « ڕۆنانی وشە لە زمانی کوردیدا »[٢٣] و « دەربارەی دو بنچینەی ڕۆنانی وشە لە زمانی کوردیدا »[٢٤] ••• هتد •

مامۆستا چەرکەزی بەکو لە کتێبی « زمانی کوردەکانی ئازربایجان[٢٥] (ل ٩٠ — ٩٦) و « زمانی کوردەکانی سۆڤێت »[٢٦] (ل٢٣٩—٢٧٢)دا ••• لە کێشەی ڕۆنانی وشەی کۆڵیوەتەوەوە بەتایبەتی لە کتێبی دووەمدا بە شێوەیەکی فراوان لەو باسە دواوە و بە نمونەی جوان و لەبار هەندێ ڕوی ئەو زانستەی ئاشکرا کردوە •

---

(٢١) بڕوانە : هەمان سەرچاوە ، ل ١٣٦ ؛ ١٦٢ — ١٩٢ ؛ ٢٧١ — ٢٧٤ •

(٢٢) قەناتی کوردو (کوردۆیێف) ، زمانی کوردی ، مۆسکو ، ١٩٦١ (بە زمانی ڕوسی) •

(٢٣) قەناتی کوردو (کوردۆیێف) ، ڕۆنانی وشە لە زمانی کوردیدا ، «ڕێزمان و مێژوی زمانەکانی ڕۆژهەڵات » ، لێنینگراد ، ١٩٥٨ ، ل ١٠٩ — ١٤٢ (بە زمانی ڕوسی) •

(٢٤) قەناتی کوردو (کوردۆیێف) ، دو بنچینەی ڕۆنانی وشە لە زمانی کوردیدا، «کورتەی دەنگوباسی ئامۆژگای ڕۆژهەڵاتناسی » ، ١٩٥٩ ، ب ٢٩ (بە زمانی ڕوسی) •

(٢٥) چەرکەزی بەکو (باکایێف) ، زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکو ، ١٩٦٥ •

(٢٦) چەرکەزی بەکو (باکایێف) ، زمانی کوردەکانی سوڤێت ، مۆسکو، ١٩٧٣ •

شایانی باســه هەردوو مامۆستا لــه لێکۆڵینەوەی زماندا کێشــەی وشەڕۆنانیان ڕەچاو کردوە و بەو کارانەیان گەلێك باسی ڕۆنانی وشەیان لە دیالێکتی کرمانجیی ژوورودا ساغ کردۆتەوە ٠

تێکڕای ئەو نوسراوانەی لە سەرەوە لێیان دواین و هەندێکی دیکەش تا ڕادەیەك لە هەندێ کێشەی وشەڕۆنانی زمــانی کوردیی دواون ٠ بەڵام بەداخەوە نەك هەر کەم و کورتیی و ناتەواوییان زۆر تێدایە ، بەڵکو بەلای زۆر کێشەشیدا نەچوون٠٠٠ بێ گومان ئەمەش کەلێنێکی گەورەیە لە کاری لێکۆڵینەوەی زمانەکەماندا ٠ بینینی ئەو کەلێنە هەستی بزواندم و ڕایکێشام کە خۆم بەو باســەوە خەریــك بکەم ٠٠٠ دوای هــەوڵ و کۆششــێکی زۆر ، ئــەوەی بۆم کرا کردم و ئــەوەی لە توانــامدا بوو بە جێــم هێنا٠٠٠ نیمچــە شــارەزاییەك لــە مەســەلەی وشــەڕۆنان و هەڵســەنگاندنی ئــەوەی هــەر لــە زووەوە تــاکو ئــەمڕۆ لــە بــارەی وشــــەڕۆنانی زمانی کوردییەوە نوســراوە ، چوونە ناو زمانەکە خۆیەوە و لێکدانەوە و شوێن کەوتنی ٠٠٠ ئەو ڕێگەیەیان بــۆ خۆش کردم کە ئەوەی دەربارەی وشەڕۆنانی زمانەکەمان ڕاست و زانستییانە نوسرابێ بسەلمێنم و بچەسپێنم، ئەوەی هەڵە و چەوتیش بێ لای بــەرم و دووری بخەمەوە[٢٧] ٠٠٠ هیــچ گومــانم لەوەدا نییــە ، کە ئەم کارەی منیــش پێشکەش بــە نەتــەوە خۆشەویستەکەمی دەکەم ، کارێکی تەواو نییە و کەم و کورتیی تێدا هەیە ٠ بەڵام ئەوەندەش هەیە ، ئەم کتێبە سەرەتایەکە لە بارەی کێشەی وشەڕۆنانی کوردییەوە و گەلێك کەرەســتەی نوێی وەهای تێدایە ، کە تا ئێســتا لە لێکۆڵینەوەی زمانی کوردیدا باسیان نەکراوە ٠

---

(٢٧) بەداخەوە لە بەشــی هەرە زۆری ئــەو لێکۆڵینەوانــەدا کە دەربــارەی وشەڕۆنانی زمانی کوردیی نوسراون، هەڵە و ناتەواویی ئێجگار زۆر بەرچاو دەکەون . بۆیەکا ئێمەش لە گەلێك پەراوێزی ئەم کتێبــەدا بایەخمان بــە ڕەتکردنەوەیان داوە .

ئەرکی سەرەکی ئەم کتێبە « وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا » ، تۆژینەوە و کۆلینەوەیە لەو کێشە گرنگانەی لە ڕۆی وشەڕۆنانەوە پەیوەندییان بە وشەی کوردییەوە هەیە ، بەتایبەتی وەك : (مۆرفێم ، جۆرەکانی مۆرفێم ، شێوەی مۆرفێم ، پێشگر و پاشگر و نیشانە ، ئینتەرفیکس ، کۆنفیکس ، ناوگر ، وشەی دارێژراو ــ ناوی دارێژراو ، ئاوەڵناوی دارێژراو ، کرداری دارێژراو ، ئاوەڵکرداری دارێژراو ؛ وشەی لێکدراو ــ ناوی لێکدراو ، ئاوەڵناوی لێکدراو ، کرداری لێکدراو ، ئاوەڵکرداری لێکدراو •••) •

لە ناخی دڵەوە سوپاسی مامۆستا مەسعود محەمەد دەکەم ، کە لە شیکردنەوە و لێکدانەوەی گەلێك ڕۆی ئەم باسەدا ، گەلێك هاریکاری لەگەڵ کردم •

شایانی باسە مامۆستایان : عەبدوللا حەسەن زادە و شوکور مستەفا و محەمەدی مەلا کەریم لە دەرکردنی ئەم کتێبەدا زۆریان یاریدەدام • هەروەها ڕێز و سوپاسم بۆ کرێکاران و لێپرسراوی چاپخانەی کۆڕ ، کە بەڕاستی دڵسۆزانە ئەم کارەیان بۆ هەڵسوڕاندم •

مایەی بەختەوەریم دەبێ و هیوا و ئاواتێکی گەورەم دێتە دی ، ئەگەر توانیبێتم بەم کارە خزمەتێکی بچوك پێشکەش بە زانیاری گەلەکەمان بکەم و لە بارەی وشەڕۆنانی زمانی کوردییەوە چەند وشەیەکی بە کەڵك بنوسم •

د• ئەورەحمانی حاجی مارف

وشەڕۆنـــان

(Word — formation — بنـــاء الكلمة)

وشەڕۆنان لە زانســـتی زمـــاندا بەو بەشـــە دەڵێن ، کە لە چۆنیەتی پێکهاتن و یاسای دروست بونی وشەکانی ئەمڕوێ زمان دەکۆلێتەوە •

هەر وەك کەرەستەی لێکسیکۆلۆژێ ــ بریتییە لە وشە ، هەروەها وشەڕۆنان (Word — formation)یش هەر لە وشە دەدوێ ، بەڵام لێرەدا لە ڕۆی مانا و واتاوە لێی ناکۆلێتەوە ، بەڵکو کاری پێویســـت و گرنگ نیشاندانی چۆنیەتی پێـــکهاتن و دروســـت بونی وشـــە و دیاری کردنی پارچەکانێتی • بۆ نمونە ، ئەگەر لە باری وشـــەڕۆنانەوە تەماشای وشەی « کوردستان » بکەین ، دەبینین لە وشەی « کورد » و پاشگری (ستان) پێکهاتووە • بەم جۆرە لە وشـــەی « کوردستان »دا دوّ پارچەی واتادار هەیە ، کە هەر پارچەیەکیان دەکرێ لەگەڵ پارچەی تردا بەکار بهێنرێ• بۆ نمونە : «کوردایەتی، کوردپەروەر•••» ؛ «گۆڕستان، ئەرمەنستان•••»• لێرەدا جگە لە نیشاندانی شـــێوەی دروست بونی وشە ، پێویســـتە مانای ئەو پارچە جودا جودا واتادار (مۆرفێم)انەش کە وشەکە پێكدەهێنن ، دەستنیشان بکرێت : « کورد »ــ ناوی میللەتێکە ؛ (ستان) ــ لە زمانی کوردیدا پاشگرێکە شوێن و جێگە نیشـــان دەدات ••• بەم شـــێوەیە کە پاشگری (ستان) دەچێتە سەر وشەی « کورد » ، وشەی « کوردستان » پەیدا دەبێ و مانای (مەڵبەندی کوردان) بە دەستەوە دەدا •

یاخود ئەگەر لە وشەی « دارتاش » وردبینەوە ، دەبینین لە « دار + تاش » دروسـت بووە • لێرەدا دوو پارچـەی واتادار یەکیان گرتووە و وشەیەکی نوێیان پێکهێناوە • هەر پارچەیەك لەو پارچە واتادارانە دەتوانێ بچێتە پاڵ وشەی دیکە ، وەك «سەرتاش ، بەردتاش•••» ؛ « دارفرۆش ، دارگوێز ••• » • ئەگەر لەو پارچە واتـادار (مۆرفێم)انە بڕوانین کـە وشەکەیان پێکهێناوە ، دەبینین : « دار » ــ (درەخت و لقی درەخت و ئەو کەرەستە خاوەی لە درەخت دێتـە بەرهەم) ، « تاش » ــ ڕەگی کرداری « تاشین »ە ، بە مانای (ڕێكخسـتن و لووس‌کردنی شـتێك) دێت • بەم شێوەیە کە « تاش » بە وشەی « دار »ەوە دەلکێ ، ئەو دەمە « دارتاش » دروست دەبێ و ماناکەی مەبەست (وەستایەکە لە دار و تەختە شت دروست بکا) •

مۆرفێم

(المورفيم — Morpheme)

لێکۆڵینەوە دەربارەی هەندێ دانەی زمان زۆرە و تەنانەت لە زانستی زماندا بەشی سەربەخۆیان بۆ دانراوە ••• بـەڵام بەداخەوە گرنگییەکی ئەوتۆ بە کێشەی مۆرفێم نەدراوە • نەبوونی لێکۆڵینەوەی تایبەتی و تێر و تەسەل سەبارەت بە کێشەی مۆرفێم بووەتە هۆی دواکەوتنی لێکدانەوەی هەندێ کێشەی تیۆریی زمانناسی • زۆر جاریش کاری کردۆتە سەر ئەوەی ئەنجامی سەرکەوتوو وەدەست نەهێنرێ •

ئەگەر چاوێك بەو نووسراوانـەدا بخشـێنین ، کە دەربارەی زمـانی کوردیی نووسراون ، بە ئاشکرا دەبینین کەم یا زۆر باسـی گەلێك کێشەی زمان‌کراوە ، بەڵام ئەوەی باسـی لێوە نەکرابێ (تەنها بـە چەند دێڕێك

نەبێ)[1] کێشەی مۆرفێمە لە زمانی کوردیدا ••• ئەمەش وەنەبێ شتێکی ڕێکەوت بێ ، بەڵکو تەنانەت بە نیسبەت زمانە پێشکەوتووەکانیشەوە لەم بارەیەوە توێژینـــەوە کەمە و هێشـــتا گەلێ ڕووی ئەم باســـە بەر ڕووناکی لێکۆڵینەوە نەکەوتووە •

تیۆری مۆرفێم لە زمانناسی ئەم سەردەمەدا کەم لێی‌کۆڵراوەتەوە و باسی سەربەخۆ و تێر و تەسەل دەربارەی نییە • باسی تیۆری مۆرفێم بە زۆری لە هەندێ لێکۆڵینەوەی گشـــتی زمانناسیدا بـــەر چاو دەکەوێ و بەتایبەتی لە باسی وشەڕۆناندا •

هەرچەندە ژمارەیەك لە زانایان لە بارەی مۆرفێمەوە دواون ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تاکو ئێستا تەعریفێکی تەواوی پڕ بە پێستی مۆرفێم نییە ؛ جۆرەکانی بە باشی دیاری نەکراون ؛ مانای جۆرە جیـــاوازەکانی ئاشکرا نەکراوە ؛ دەور و ئەرکیان لە زماندا نیشان نەدراوە[2] •

دەربارەی تەعریفی مۆرفێم ڕای جیـــاواز زۆرە و ژمارەیەك تەعریف هەن کە وێك ناچن و هەندێکیان کەم و کورتییان تێدا دەبینرێ ••• ئەو تەعریفەی لـــە هەموان تەواوتر و لەبـــارتر و باوترە ، ئـــەوەیە کە دەڵێ : مۆرفێم ــ بچووکترین دانەی واتاداری زمانە[3] •

---

(١) مامۆســتا محەمەد ئەمین هەورامـــانی ، لە کتێبـــی « ســـەرەتـــایێك لە فیلۆلۆژی زمـــانی کوردی »دا ، بەغـــدا ، ١٩٧٣ ، کەمێـــك لە بـــارەی مۆرفێمەوە دواوە (ل ١٠٩ ــ ١١١) •

(٢) ر. ئا. بوداگۆڤ ، سەرەتایێك بۆ چوونە ناو زانستی زمانەوە ، مۆسکۆ، ١٩٥٨ ، ل ٢٣ •

(٣) مەبەست لە مۆرفێم ــ بچووکترین دانەی واتادار ، ئەوەیە کە نـــاتوانرێ بچووکتر بکرێتەوە بە مەرجێ واتای نەفەوتێ. بە وێنە وشـــەی «مۆمدان»، لە دوو مۆرفێم : « مۆم + دان » دروســـت بووە و هـــەر یەکێك لـــەو مۆرفێمانە بچووکترین پارچەی واتاداری ئەو وشـــەیەن و ناکرێ بچووکتر بکرێنەوە و ماناش ببەخشن . بێ‌گومان ئەگەر یەك دەنگیان لێ لابرێ ، =

ئەوەی لـەم ڕووەوە پتر لێی کۆڵراوەتەوە مۆرفێمە ئافیکسیەکانن ، کە ئەمانیش لە زماندا دوو دەوری گرنگ دەبینن :

یەکەم ـ ڕۆنانی وشە • ئەم کارەش (پێشگر و پاشـــگر) بەجێی دەهێنن •

دووەم ـ گۆڕینی ڕێژەی وشە ، کە (نیشانە)[٤] سازی دەکا •

مۆرفێم یەکێکە لـەو هۆیانە کە حاڵەتی ڕێزمانی لـە مۆرفۆلۆژی و هەروەها لە سینتاکسـدا پێك دێنێ • لە زمانی کوردیدا کە حاڵەتی ڕێزمانی زۆرە ، مۆرفێمە هەمەچەشنەکانی هۆیەکی هەرە کاریگەر و ناسـراون لـە پێکهێنان و دەربڕینی ئەو حاڵەتە ڕێزمانیانەدا • لە زمانی ئینگلیزیدا دەوری مۆرفێم بۆ سـازکردنی حاڵەتی ڕێزمانی تا ڕادەیەك کەمە ، بـەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نیشانەی وەها هەیە، کە ڕێژەی وشە دەگۆڕێ ، وەك :((s(es))) نیشـانەی کـۆی نـاو (book — books, box — boxes) ; ((er)) — نیشانەی پلەی بەراوردی ئاوەڵنـاو (long — longer) .... هتد[٥] •

بەڵام دەربڕینی حاڵەتی ڕێزمانی تـاکە دەوری مۆرفێم نییە ، بەڵکو دەورێکی دیکەی زۆر گرنگی هەیە ، کە ئەویش ڕۆنانی وشەیە •

ئاخاوتنی ئێمە بەر لە هەموو شتێك بریتییە لە ڕستە • هەر ڕستەیەکیش کەم یا زۆر خاوەنی مانای خۆیەتی••• ڕستەش بە سەر فرێزدا دابەش دەبێ•

=

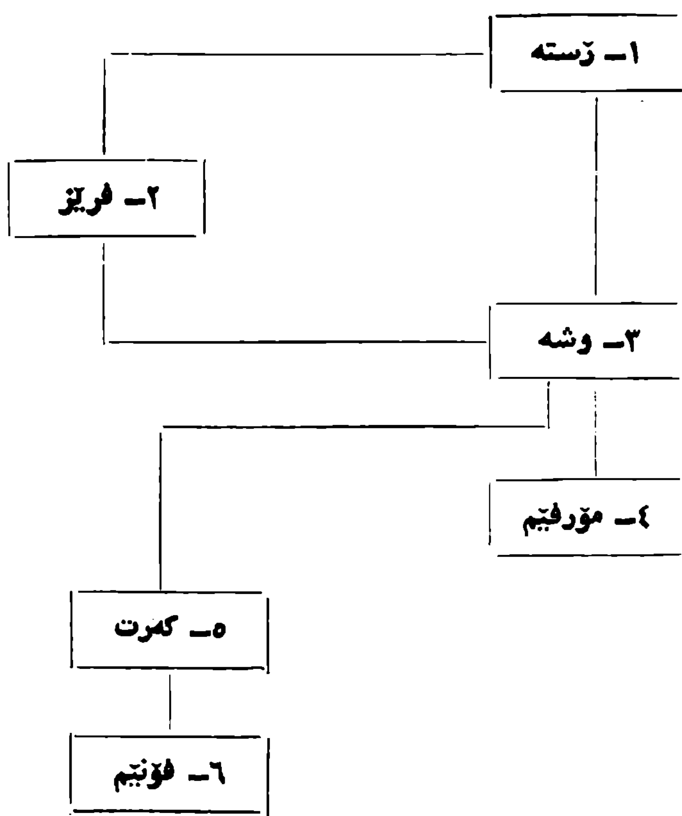
بێواتا دەبن و ناتوانرێ پێیان بوترێ مۆرفێم ... هەروەهـا وشـەی « پەرێ » بریتییە لە یەك مۆرفێم یاخود دوو کەرت یاخود چوار فۆنێم. لێرەدا « پەرێ » بچوکترین دانەی واتادارە و لەوە بچوکتر ناکرێتەوە ، بە مەرجێك واتای ون نەبێ . ئەگەر ، بکرێتە « پە ، رێ ... » واتای نامێنێ ، کە واتاش نەما بە مۆرفێم نازمێررێت .

(٤) لەم کتێبەدا بە شێوەیەکی فراوان پێشگر و پاشـگر و نیشـانە شـی کراونەتەوە .

(٥) گ. س. کاچکینا، کێشەی واتای مۆرفێم ، لێنینگراد، ١٩٦٣، ل ١٤.

فرێزیش وشەی لێ دەبێتەوە • وشـــەش لە مۆرفێم پێکهاتووە • هەرچێ مۆرفێمە لە ڕۆی واتاوە بەسەر پارچەی لە خۆ بچوکتردا دابەش نابێ • وشە لە ســـەرێکی‌ترەوە ، بێ ئەوەی پەیوەندێ بـــە مۆرفێمەوە هەبێت بەسەر کەرتدا دابەش دەبێ • لە کۆتاییشدا دەکرێ کەرت دەنگ ، یاخود فۆنێمی لێ جودا بکرێتەوە •

ئەو دابەش کردنەی دانەکانی زمان کە لە سەرەوە باســـمان لێکرد ، دەتوانرێ لە شێوەی ئەو نەخشـەیەی خوارەوەدا نیشان بدرێ •

ئەوەی لەو نەخشەیەی سەرەوەدا نیشان دراوە ، دانە سەرەکییەکانی زمانن ... بەڵام ئەوەی لەم ڕووەوە سەرنج ڕادەکێشێ ، ئەوەیە کە زانایان لەوەدا ڕای جیاوازیان هەیە ، کە ئایا کامەیان لە هەمویان گرنگتر و سەرەکیترە . هەندێ لە زماناسان لەو ڕایەدان کە « لە ناو دانەکانی زماندا ڕستە و وشە بایەخیان لە هەموان زیاتر هەیە و وەسیلەی ئاخاوتن و ئاڵوگۆڕکردنی بیر و باوەڕ و لە یەکتر گەیشتنی ئەندامانی کۆمەڵن »[٦] .

ئۆ . س . ئاخمانۆڤا و ن . م . شانسکی وای دادەنێن کە تەنیا وشە دانەی هەرە سەرەکی زمانە ... کەچی ت . پ . لۆمتێف هەوڵی داوە بیچەسپێنێ کە گرنگی ڕستە لە هی وشە کەمتر نییە[٧] .

لەم بارەیەوە گ . س . کاچکینا توسیوێتی دەڵێ : دانانی تەنیا وشە بە دانەی سەرەکی زمان بۆتە هۆی ئەوەی کێشەی واتای دانەکانی دیکەی زمان ، بەتایبەتی مۆرفێم ، بە باشی لە زماناسیدا ساغ نەکرێتەوە ... ئەو جۆرە دانانەی زمان ، وەك : وشە و ڕستە ، ئەرکێکی کۆمەڵایەتی زمان بەجێ دەهێنن ــ واتە دەوری زمانەوانی جێبەجێ ناکەن . بەڵام بۆ تێگەیشتنی پێکهاتنی زمان ، بۆ لێکۆڵینەوەی تەواو لەزمان ، بۆ لێکدانەوەی ڕێزمانەکەی ، بۆ شیکردنەوەی ڕۆنانی وشەکانی ... مۆرفێم لە وشە و ڕستە کەمتر نییە و دیوی ناوەوەی زماناسی ئاشکرا دەکا[٨] .

لێکۆڵینەوەی تەواو لە گشت ڕویەکی مۆرفێم ، بەتایبەتی بۆ مۆرفۆلۆژی بایەخی هەیە . ئەو دەستورانەی وشەیان پێ دەگۆڕرێ و

---

(٦) ئەکادیمیەی زانستی سۆڤێت ، ڕێزمانی زمانی ڕوسی ، بەرگ ٢١ مۆسکۆ ، ١٩٥٣ ، ل ١٢ .

(٧) گ . س . کاچکینا ، کێشەی واتای مۆرفێم ، لێنینگراد ، ١٩٦٣ ، ل ٢١ .

(٨) هەمان سەرچاوە ، ل ٢١ ــ ٢٢ .

هەروەها وشەی نوێیان پێ پێكدەهێنرێ بە یارمەتی مۆرفێمی تایبەتی ساز دەبـن •

ئەگەر تەماشای وشەكانی زمانی كوردی بكەین ، دەبینین بەشـێكی زۆریان لە پارچەی جودا جودای واتادار (مۆرفێم) دروست بوون • ئـەو پارچە واتادارانەی وشە پێكدەهێنن ، پەیوەندییان لەگـەڵ یەكتردا هەیە و مانا و دەستوری وشـەكە بەوانەوە بەندە • بۆ نمونـە ، ئەگەر وشـەی «گۆزەڵە» بەرانبەر بە «گۆزە» ڕاگرین ، دەبینین لە دوو پارچە پێكهاتووە:

«گۆزە» ــ دەفرێكی گەورەی گلینی دەسكداری سورەوە كراوە ، ئاوی تێ دەكرێ •

« ڵە » ــ نیشانەی بچوكی بارست •

سەرپاكی ئەو دوو پارچەیە ــ واتە «گۆزەڵە» مانای (گۆزەی بچوك) دەگەیەنێ • ئەو پارچە واتادارانەی وشە لە زانستی زماندا (مۆرفێم)یان پێ دەوترێ • مۆرفێم ــ بچوكترین دانەی واتاداری زمـانە و ئەركی ڕێزمانی هەیە • بەتایبەتی ئەو واتادارییە لە (فۆنێـم)ی جودا دەكاتـەوە • هەرچی فۆنێمە ــ كاری جیاكردنەوە و گۆڕینی مانای وشە بەجێ دەهێنێ ، بـەڵام لەگەڵ ئەوەشدا خۆی بە تەنیا خاوەنی مانا و واتـا نییە • بە وێنە ، ئـەگەر فۆنێمی (ا) لە وشـەی « بـاز »دا بگۆڕێت بە (ە ، ۆ ، ێ •••) ئەوە ئەم وشانە « بەز ، بۆز ، بێز •••» پەیدا دەبن ، كە جیاوازییەكی تەواو لـە مانایاندا هەیە ــ واتە لێرەدا فۆنێمی (ە ، ۆ ، ێ•••) دەوری گۆڕینی مانای وشەی «باز» دەبینن[٩] •

---

(٩) بۆ وەرگرتنی زانیـاری تـەواو لە بـارەی فۆنێمـەوە ، بڕوانـە : د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، زمانی كوردی لە بەر ڕۆشنایی فۆنەتیكدا ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١٥ ــ ١٦ •

پێویستە پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشین کە دەکرێ مۆرفێم لە یەك دەنگ پێك بێ ، وەك (ە) لە وشەی «ڕاستە»دا ؛ (ێ) لە وشەی «کوردێ»دا ؛ (ا) لە وشەی «زانا» ... هتد

دەشکرێ وشە لە یەك مۆرفێم پێکهاتبێ ، وەك : چاو ، لوت ، پێ ، سەر ، ئاش ، ئاو ، ڕاو ، ژن ، کچ ... هتد . هەروەها وشەش هەیە کە لە دوو مۆرفێم یان پتر دروست بووە ، وەك :

ئاسنگەر = ئاسن + گەر
فیلباز = فیل + باز
هەڵچوون = هەڵ + چوون
نەخۆش = نە + خۆش
داگرتنەوە = دا + گرتن + ەوە
تێهەڵسوون = تێ + هەڵ + سوون
.... و گەلێکی تر .

پێویستی ژیانی کۆمەڵ ، زیاد بوونی بەرهەم ، پێشکەوتنی بیر و فکری مرۆڤ ... هەمیشە پێویستییان بە پەیدابوون و هاتنە کایەی وشەی نوێ هەیە . وشەکانی زمان زیاد دەبن و گەشە دەکەن و گۆڕانیان بە سەرا دێ . لە زماندا بزوتنەوەی بێ‌وچان و بەردەوامێ دروست بوونی وشەی نوێ هەیە و لە سەر بنچینەی ئەو وشانەی لە زووەوە لە زماندا هەن ، وشەی نوێ دروست دەبێ .

کەرت کردنی وشە بەسەر مۆرفێمدا یاریدەی ڕۆنانی وشەی نوێ دەدات . زۆر جار وشەی نوێ لە مۆرفێمە چالاکەکانی زمان دروست دەکرێن و ئەمەش سەرچاوەیەکی گرنگی تەواو کردن و دەوڵەمەند کردنی زمانە . ڕۆنانی وشەی نوێ لە مۆرفێمە چالاکەکان ، بەتایبەتی لە وشەی

نوێباو (الكلمات المولدة ــ Neologism)دا[١٠] بەدی دەکرێ و ئەمــە ، ئەوە ئاشکرا دەکا کە زوربەی ئەو وشانەی لە زووەوە لە زماندا هەبوون هەر بەو چەشنە پێکهاتوون • ئەگەر تەماشای ئەو زاراوانە بکەین کە لەم سالآنەی دوایيدا دارێژراون ، ئەوە پتر ئەو ڕاستیيە دەسەلمێنین • بە وێنــە مۆرفێمی (دان) لە تێکڕای ئەو وشە کوردییانەدا کە هــەر لە زووەوە بەســەر زاری خەڵکەوەن ، چووەتە سەر ناو و واتای شوێن و جێگەی گەیــاندووە • دەبینین لە وشەی «ئاگردان» و «مۆمدان» و «گولــدان»•••دا مۆرفێمی (دان) چووەتە سەر وشەکانی «ئــاگر» و «مۆم» و «گوڵ»••• و واتــای شوێن و جێگەیانی نیشان داوە • جا هەر لەسەر ئەو دەستورە لەم چەندانەی دوایيدا بە یاریدەی مۆرفیمی (دان) وشەی «سەهۆڵدان»[١١] دارێژراوە • مۆرفێمی (ایەتی) لە زمانی کوردیدا پاشگرێکی چالاکە و یاریدەی داڕشتنی دەیان وشــەی داوە ، وەك : «کوردایــەتی ، خزمــایەتی ، دۆستــایەتی ، دوژمنایەتی ، دەروێشایەتی •••» • ئەم مۆرفێمە ســودی لێ وەرگیراوە و لکێنراوە بــە وشــەی «ئــامیر»ەوە و «ئامیرایــەتی»[١٢] لەســەر وەزنی «دەروێشایەتی» دارێژراوە • مۆرفێمی (ساز + ی) لە وشەکانی «دانسازی،

---

(١٠) بۆ وەرگرتنی زانیاری تەواو دەربارەی وشەی نوێباو ، بڕوانــە : د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، وشەی زمانی کوردی ، بەغــدا ، ١٩٧٥ ، ل ٥٣ ــ ٥٥ .

(١١) وشەی « ســەهۆڵدان » بەرانبەر بە « ثلاجة »ی عەرەبی دانراوە ، (بڕوانە : زاراوی هەمەچەشنە ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانی ، بەغــدا ، ١٩٧٤ ، ل ١٠) . مەبەســتمان لەم نمونەیــە و ئەوانی دیکەش کە بە دوایدا دێن، تەنیا ئەوەیە کە چ دەستورێك ڕەچاو کراوە . دەنا ئەو زاراوانە لە بارن یان نا بە لای ئەم باسەوە گرنگ نییە. هەرچەندە بۆ هەندێکیان سەرنجمان هەیە ، بەلآم ئێرە شــوێنی ئەوە نییــە .

(١٢) بڕوانە : زاراوە زانستییەکان ، دانان و لێکۆڵینەوەی لیــژنەی زاراوە زانستییەکانی کۆڕ ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١٤ .

چەخماخسازیٚ ...»دا بۆ داڕشتنی «وشەسازیٚ»[١٣] بەکارهێنراوە . مۆرفێمی (گەر + یٚ) لە وشەکانی «ئاسنگەریٚ ، مزگەریٚ ...» بۆ ڕۆنانی «ڕۆژنامەگەریٚ»[١٤] کراوەتە کەرەستە . مۆرفێمی (ەمەنیٚ) لە وشەکانی «خواردەمەنیٚ ، سوتەمەنیٚ ...»یەوە سودیٚ بۆ دانانانی «چاپەمەنیٚ»[١٥]و «مزرەمەنیٚ»[١٦] لیٚوەرگیراوە ... هتد .

هەمو ئەو وشانە و گەلێکی تر بەو ڕێگایانە و یاخود بە ڕێگای ناسراوی دیکەدا لەسەر بنچینەی ئەو وشانە و ئەو کەرەستانەی زمان کە هەبوون ، پەیدابوون . بەو جۆرە ، لەو ڕێگەیەوە گەلێك وشەی نویٚ چووەتە سەر خەرمانی وشەکانی زمان . جا دیاریٚ کردنی مۆرفێم و دەور و واتایان لە زماندا کارێکی گەورە و پێویستە ... هەندیٚ جار پشت گویٚ خستنی چمکێکی دەبێتە هۆی هەڵە و دروست کردنی وشەی نەگونجاو و نالەبار . هەر لەبەر ئەو هۆیەشە کە لە زمانی کوردیدا گەلێك وشەی وا بەرچاو دەکەون ، کە ناچنە دڵی خەڵکەوە و سەرنج و کێشەیان لە سەر هەیە .

جۆرەکانی مۆرفێم

١ ـ مۆرفێمی ڕیشەییٚ — Root morpheme

بچوکترین بنکەی وشە ، کە مانای سەرەکیٚ وشە هەڵگریٚ، لە زانستی زماندا بە مۆرفێمی ڕێشەییٚ ناسراوە . بە وێنە « ڕەش » لە وشەی

---

(١٣) بڕوانە : لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٢٠ .

(١٤) لە چاپەمەنیٚ و نوسینی کوردیدا زۆر بەکار دەهێنریٚ .

(١٥) لە زۆر نوسیندا بەرچاو دەکەویٚ .

(١٦) مزرەمەنیٚ ـ حمضیات . بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، زاراوی هەمەچەشنە ، ل ١١ .

« ڕەشایی »دا بنکەیە و مۆرفێمی ڕێشەیی یە ؛ لە وشـــەی « چلکن »دا ــ « چلك » بچوکترین بنکەیە و مانای سەرەکی وشەکەی هەڵگرتووە ؛ لە وشەی « بەهێز »دا ــ « هێز » بنکەیە ؛ « هات » لە وشەی « هــاتن »دا ؛ « چو » لە وشەی « چون »دا مۆرفێمی ڕیشەیین ••• هتد •

هەروەها بەشـــی هەرە زۆری ئـــەم جۆرە مۆرفێمانە بە شـــێوەی سەربەخۆش خۆیان دەنوێنن و واتا دەبەخشن • هەر لەبەر ئەوەشە هەندێ جار لە زانستی زماندا مۆرفێمی ڕێشـــەیی بە (مۆرفێمی ســـەربەخۆ) ناو دەبرێ •

بە وێنە وشەی « شار » مۆرفێمێکی سەربەخۆیە و مانای هەیە و خۆی بە تەنیا بەکاردێت ••• هەر بەو چەشنەش سەدان وشەی‌تر ، وەك : مار ، باڵ، ساڵ ، دار ، چاو ، ئاسن ، بلند ، کەم ، زۆر ، جوان ، ســـەر، سەوز، زستان ، پایز ، بزن ، گەرم ••••• هتد •

٢ ــ مۆرفێمی وشەدارێژەر — Derivational morpheme

هەرچەندە ڕەگی وشە مانای سەرەکی وشە هەڵدەگرێ ، بەڵام هیچ زمانێك ئەو توانایەی نییە تەنیا بە ڕەگ و وشەی سادە مەبەست دەربڕێ •

ڕەگی وشە و وشەی سادە بە یاریدەی پێشگر و پاشـــگر دەتوانن سەدان وشە دروست بکەن و ســـەدان مانا و مەبەست دەربڕن • بـــە وێنە پاشگری (ێنە) کە دەچێتە سەر وشەی « نیسك ، ماش ••• » ، دو وشەی نوێ دادەڕێژێ : « نیسکێنە ، ماشێنە ••• » ؛ پاشگری (ین) کە بە وشەی سادەی « سەر ، نەرم ••• »ەوە دەلکێ ، ئەو دەمە وشـــەی داڕێژراوی « سەرین ، نەرمین ••• » ســـازدەبێ ؛ پشگری (ار) کە بە ڕەگی کرداری « وتن ، کوشتن ••• »ەوە دەنوسێ ، وشەی « وتار ، کوشتار ••• » پێك

دێنێ • پێشگری (ڕا) کە دەچێتە سەر کرداری سادەی «هاتن ، بون•••»، دەیانکاتە « ڕاهاتن ، ڕابون ••• » کە کرداری داڕێژراون ؛ پێشگری (بێ) کە بە ناوی سادەی « هۆش ، هێز ••• »ەوە دەلکێ ، دەیانکاتە ئاوەڵناوی داڕێژراوی «بێهۆش ، بێهێز•••» ؛ پێشگری (پێ) کە بە ڕەگی کرداری سادەی «ویستن، خەفتن •••»ەوە دەتوسێ ، ناوی داڕێژراوی «پێویست، پێخەف ••• »یان لێ ساز دەکات ••• هتد •

بەم چەشنە ، ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەوری وشەڕۆنـان دەبینن ، جۆرێکی تایبەتین لە مۆرفێم و لە زانستی زماندا بە (مۆرفێمی وشەداڕێژەر) ناسراون •

٣ – مۆرفێمی وشەگۆڕ — Inflexional morpheme

لە سەرەوە لە مۆرفێمی وشەداڕێژەر دواین و نیشـانمان دا کە چۆن لەکاتێکدا دەچنە سەر ڕەگێك یاخو وشەیەکی سادە، وشەیەکی نوێی داڕێژراو دێننە کایەوە ••• بەڵام پێویستە ئەوەش لە یاد نەکەین کە وشەکانی زمان لە ناو خۆیاندا پەیوەندێ هەمیشەیی‌یان هەیە • ئەو وشـانەی فرێز و ڕستە پێكدەهێنن پەیوەندێ ئاشکرا و دیارێ کراویان لەگەڵ یەکتردا هەیە • بۆ دەربڕینی هەر مەبەستێك ، وشەکان بە گوێرەی دەستوری ئەو زمانە دەچنە پاڵ یەك و فۆرمەی پێویستی خۆیان وەردەگرن و ڕسـتە پێكدەهێنن و مەبەستی دیارێ‌کراو دەگەیەنن •

وەك :

★ ئەو کوڕە ناوی سەردارە •
سەردار کوڕی خاڵە شاسوارە •
کوڕەکەی خاڵە شاسوار ناوی سەردارە •

لە نێو کوڕانی خاڵە شاسواردا سەردار دیارە •
سەردار کوڕێکی چاکە •
• • • • • • • • • • • • هتد •

★ سەردار چوو بۆ قوتابخانە •
سەردار دەچوو (ئەچوو) بۆ قوتابخانە
سەردار بچۆ بۆ قوتابخانە
• • • • • • • • • • • • • • • • هتد •

بەو نموونانەی سەرەوەدا ، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە یەکێك لە هۆ کاریگەرەکانی ڕێکخستنی وشە ، مۆرفێمی وشەگۆڕە • مۆرفێمی وشەگۆڕ دەچێتە سەر وشە و حاڵەتی جیاوازی ڕێزمانی پێكدێنێ • مۆرفێمی وشەگۆڕ کە بریتییە لە نیشانە ، وەك پێشگر و پاشگر بە سەرەتا و کۆتایی وشەوە دەلکێن[17] • لە بەشی یەکەمی ئەو نموونانەی سەرەوەدا ، نیشانەی (ە ، ی ، ەکە ـ ی ، ان ـ ی ، ێك ـ ی ••••) بە کۆتایی وشەی «کوڕ»ەوە لکاون و حاڵەتی جیاوازی ڕێزمانییان دەربڕیوە • لە وشەکانی بەشی دووەمیشدا (دە ، ئە ، ب •••) کە لە سەرەتاوە هاتوون هەمان ئەرکیان بەجێهێناوە[18] •

---

(17) ڕاستە نیشانە، هەر وەك پێشگر و پاشگر، بە سەرەتا و کۆتایی وشەوە دەلکێ ، بەڵام دەوری جیاواز دەبینێ. هەرچی پێشگر و پاشگرە دەوری داڕشتنی وشە دەبینن ، کەچی نیشانە مانای نیسبێ دەگەیەنێ ـ واتە دەوری گۆڕینی حاڵەتی ڕێزمانی وشە دەبینێ .
لە بەشێکی تایبەتی ئەم کتێبەدا (باسی پێشگر و پاشگر و نیشانە و جیاوازی لە نێوانیان و دەوریان لە ڕێزماندا و بە هەڵەچوونی هەندێ نووسەر لە تێکەڵکردنیاندا کراوە) .

(18) ئەو نیشانانەی لە زمانی کوردیدا ئەرکی گۆڕینی وشە بەجێ دەهێنن زۆرن . لێرەدا بەکورتی لێیان دواوین ، چونکە لەم بەشەدا مەبەست وشەڕۆنانە و ئەوانیش دەوری ڕۆنانی وشە نابینن ... بەڵام لە شوێنی پێویستدا بە فراوانی باسیان لێوە کراوە .

بەم چەشنە بۆمان ڕۆن بووەوە کە لە زمانی کوردیدا دوو جۆر مۆرفێمی وشەگۆڕ هەیە و پێیان دەوترێ (نیشانە) • ئەو نیشانانەی بە کۆتایی وشەوە دەلکێن بە (Inflexion) ناسراون • نیشانەی کۆتایی لە زوربەی زمانەکانی جیهاندا باوە • هەرچی جۆری دووەمی نیشانەیە کە بە سەرەتای وشەوە دەلکێ و لە زمانی کوردیدا باوە ، لە زانستی زماندا(Augment)ی پێ دەوترێ • ئەم جۆرەیان لە کەم زماندا بەدی دەکرێ • بە وێنە لە زمانی ئینگلیزی و ڕۆسی ••• دا نییە ، بەلام لە « زمانی یۆنانی کۆن و سانسکریتیدا دەبێتە نیشانەی کرداری ڕابوردوی سادە و دور »[19] •

مۆرفێمی جۆری دووەم و سێیەم ـ واتە مۆرفێمی وشەدارێژەر و مۆرفێمی وشەگۆڕ بە شێوەی سەربەخۆ کار ناکەن و واتا نابەخشن • لەبەر ئەوە هەندێ جار لە زانستی زماندا بە هەردوکیان دەلێن (مۆرفێمی بەند یاخود مۆرفێمی ئەفیکسی) •

شێوەی مۆرفێم

(نمط المورفيم — Allomorph)

بە چەند شێوەیەك کە لە یەك مۆرفێمدا کۆدەبنەوە ، دەلێن شێوەی مۆرفێم • بەشێکی زۆری شێوەی مۆرفێمی زمانی کوردی ئەوانەن کە هۆی فۆنەتیکی پێکیان دەهێنێ • بە وێنە ئەگەر مۆرفێمی (وە) لە وشەی « چونەوە »دا ببێتە (ەوە) ، ئەوە مۆرفێمێکی تر پەیدا نابێ ، بەلکو شێوەی هەمان مۆرفێمە ، بەلام پێویستی فۆنەتیکی ئەو شێوەیەی پێداوە • یاخود ئەگەر مۆرفێمی (ەکە) کە نیشانەی ناسیاوییە بە چەند شێوەیەکی تر ، وەك

(۱۹) گ. س. کاچکینا ، کێشەی واتای مۆرفێم ، لێنینگراد، ۱۹٦۳، ل.٤۰.

(کە ، یەکە•••) بەرچاو بکەوێ ، ئەوە ناکرێ بە مۆرفیمێکی دیکە دابنرێ، بەڵکو ئەوانە شێوەی مۆرفیمی (ەکە)ن ••• ئـەو جۆرە حاڵەتانە کە لە زانستی زماندا بە شێوەی مۆرفیم ناسراون، لە زمانی کوردیدا زۆرن ، وەك:

گە / گا	ڕێگە ــ ڕێگا ، جێگە ــ جێگا
ێك / یێك / یەك / ێ	شەوێك ــ چرایێك ــ چەقۆیەك ــ ڕۆژێ
وان / ەوان	گاوان ــ باخەوان
بەند / بەن	ناڵبەند ــ ناڵبەن(۲۰)
کە / ەکە	لەتکە ــ کۆڵەکە(۲۱)
وەر / ەوەر	سەروەر ــ جانەوەر
کە / ەکە / یەکە	دەرگاکە ــ کوڕەکە ــ چرایەکە(۲۲)

••••••••••••••• هتد •

---

(۲۰) هەندێ جار دەنگی (د) لە وشـەدا (بەتایبەتی لە شێوەی سلێمانیدا) دەکەوێ ، هەندێ جاریش دەبێ بە (ئـ) . ئەگەرچی ئەو قـوتدان و گۆڕانە لە ئاخاوتنی ناوچەی سلێمانیدا هەیە ، بەڵام لە زمانی ئەدەبی و نوسیندا پێویـسـتە واز لەو جۆرە تـایبەتیـانە بهێنرێ . لە بریتی : « ناڵبەن ، مناڵ ، ئەکەم ... » ڕاستتر وایە بنوسین : « ناڵبەنـد ، منداڵ ، دەکەم ... » .

(۲۱) ئەمە لەگەڵ (ەکە)ی ناسیاویدا جیاوازە. ئەم پاشگرە و، ئەو نیشانەیە.

(۲۲) لە زمانی کوردیدا ، شێوەی مۆرفیم لە ڕێگەی تێچونی بزوێن یاخـود پەیدابونی نیمچەبزوێنەوە دروسـت بـوون ، کـە ئەویـش هـۆی فۆنەتیکی یە ... بۆ وەرگرتنی زانیاری پتر لە بارەی تێچونی بزوێن و پەیدابونی نیمچە بزوێنەوە ، بڕوانە : د. ئەوڕەحمانی حاجی مـارف ، زمانی کوردی لە بەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا، بەغدا ، ۱۹۷٦، ل ٥٤ــ٥٦.

پێشگر و پاشگر و نیشانە

بە سەرپاکی ئەو سێ زاراوە ــ واتە پێشــگر و پاشگر و نیشانە ــ دەوترێ (گیرەك ــ Affix)[٢٣] • ئافیکس ئــەو مۆرفێمەیە کە واتای ڕێزمانێ هەیە • گیرەك لە زماندا بە تەنیا بایەخی نییە ، بەڵکو کە دەچێتە سەر وشە دەتوانێ دەوری دروست کردنی وشە ببینێ و واتا ببەخشێ •

پێشــگر کە بــە لاتینێ (Praefixus)ی[٢٤] پێ دەڵێن ، ئــەو مۆرفێمەیە کە بە پێشی وشەوە دەلکێ[٢٥] و ڕواڵەت و ناوەڕۆکی وشــە دەگۆڕێ و دەوری ڕۆنانی وشە دەبینێ •

پاشگر کە بە لاتینێ بە (Sufixus) ناسراوە[٢٦] ، ئەو مۆرفێمەیە کە

---

(٢٣) ئافیکس لە وشەی (Affixus) ی لاتینییەوە وەرگیراوە و بە مــانای (گیر ، چەسپاو ، لکاو ، نوســاو . . .) دێت .

(٢٤) وشەی (پرێفیکس ــ Praefixus)ی لاتینێ پێکهاتووە لە : (Prae ــ پێــش ، بــەردەم . . .) و (Fixus ــ گــیر ، لکــاو ، نوســاو ، چەسپاو . . .) . بەم چەشنە وشەی پرێفیکس بە مانای ــ پێشگر ــ دێــت .

(٢٥) لەو ڕایەدام د. نەسرین فەخرێ لەوەدا بە هەڵە چووە کە وای دانــاوە پێشگر «دەکەوێتە پێش بناغەی وشــە»وە (بڕوانــە : د. نەسریــن فەخرێ ، پاشگر و پێشگری (ڤە ــ یان ــ وە) لە زمــانی کوردیــدا ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، ب١ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٢٣٨) . د. نەسرین لەکاتێکدا کە سوودی لە سەرچاوەی ڕوســێ وەرگرتووە ، تایبەتێتی زمانی کوردێ تێدا نەخوێندۆتەوە . لەبەرئەوە کە لە زمانی ڕوسیدا هەردەم پێشگر دەکەوێتە پێش بناغەی وشەوە ، وای بڕیــار داوە لــە کوردیشــدا دەبێ هەر بەو چەشــنە بێ . بەڵام هێنــانەوەی چەند نمونەیەك ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەکا ، کە مەرج نییە وا بێ . بە وێنە لە کرداری «هەڵدەگرم»دا ، (دە)ی نیشانەی موزارەعەت ؛ لە کرداری «ڕامکرد»دا جێنــاوی لکاوی کەســی یەکەمــی تــاك ؛ لە کــرداری «وەربگرە»دا ، (ب)ی نیشانەی فەرمان . . . لە نێوان پێشگر و بناغەدا هــاتوون .

(٢٦) وشەی (سوفیکس Sufixus)ی لاتینــێ لە دوو بەش پێکهــاتووە : (Su ــ پــاش . . .) و (Fixus ــ گــیر ، لکــاو ، نوســـاو ، چەسپاو . . .) . بەم جۆرە وشەی سوفیکس مانای پاشگر دەبەخشێ .

به کۆتایی بناغەی وشەوە دەنوسێ و ڕواڵەت و ناوەڕۆکی وشە دەگۆڕێ و دەوری ڕۆنانی وشە دەبینێ[٢٧] •

جیاوازی پێشگر و پاشگر تەنیا لە شوێنی پێوەلکاندایە • ئەویش ئەوەیە کە پێشگر بە پێشی وشەوە دەنوسێ ، هەرچی پاشگرە بە پاش بناغەی وشەوە دەلکێ •

نیشانە (Marker) ئەو مۆرفێمەیە کە بە سەرەتا و کۆتایی وشەوە دەلکێ و مانای جودا جودای ڕێزمانی دەردەبڕێ •

گەلێك لە زانایانی زمان لەو ڕایەدان کە بەشی زۆری پێشگر و پاشگر لە زوودا وشەی سەربەخۆ بوون و بە تەنیا مانایان داوە و لە دواییدا بۆ دەربڕینی مانای نوێ لەگەڵ وشەی تردا یەکیان گرتووە و وشەی لێکدراویان هێناوەتە کایەوە ••• ئەنجامی وشە لێکدان بووەتە هۆی گۆڕینیان • دیارە بە تێپەڕبونی کات و زۆر بەکارهێنان هەندێکیان لێ‌سواوە و بەرە بەرە فۆرمی تازەیان وەرگرتووە •

بێ‌گومان هەر زمانێك لە چەشنی بەکارهێنانی پێشگر و پاشگر و نیشانەدا خاوەنی خاسیەتی تایبەتی خۆیەتی • بە وێنە زمانی وا هەیە ، وەك زمانی (تۆرانیکان ، ئوگۆرە ــ فینی) کە پێشگر بەکار ناهێنن و هەمو ڕێزمانیان بە هۆی پاشگرەوە دەردەبڕن • بەم جۆرە تێکڕای وشەکانی ئەو زمانانە لە ڕەگی وشەوە دەست پێ دەکەن و لە کۆتاییەوە بە پێی پێویست زنجیرەیەك پاشگر دێت • زمانی دیکەش هەیە بە پێچەوانەوە پێشگر بەکار دەهێنن و پاشگر (لە هەندێ حاڵەتی بیژۆکدا نەبێ) بەکارناهێنن ،

(٢٧) د. نەسرین فەخری ، لە لاپەڕە ٢٣٧ ــ ٢٤٠ی وتاری : پاشگر و پێشگری (ڤە ــ یان ــ وە) لە زمانی کوردیدا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب١ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ هەندێ زانیاری لە بارەی پێشگر و پاشگرەوە پێشکەش کردووە .

وەك (زمانی سـواحیلی) کە لە خێزانی (بانتـو)وە ـ (ناوەڕاسـتی ئەفەریقا)[٢٨] •

زمانە هیند و ئەورووپاییەکان ، کە زمانی کوردیش یەکێکە لەو خێزانە، هەردوك ـ واتە پێشگر و پاشگر ـ بەکار دەهێنن • بە وێنە «بەربونەوە» لە پێشـگری « بـەر » و کرداری « بـون » و پـاشگری « وە (ەوە)» پێکهاتووە ؛ وشـەی « بێهێز » لە پێشـگری «بێ» و « هێز » کە نـاوە پەیدابووە ؛ وشەی «ئاسنگەر » لە «ئاسن» و پاشگری «گەر» دروسـت بووە ••• هتد •

پێشگر و پاشگر لە زمانی کوردیدا ئەو دەورەش دەبینن ، کە وشەیەك لە بەشێکی ئاخاوتنەوە بکەنە بەشێکی دیکەی ئاخـاوتن ، واتە ناو دەکەنە ئاوەڵناو ، یاخود بە پێچەوانەوە ئاوەڵناو دەکەنە ناو•••هتد• بە وێنە وشەی «هێز» ناوە و «بەهێز» کە ئاوەڵناوە بە یاریدەی پێشـگری (بە) دروست بووە؛ وشەی «زێڕ» نـاوە ، دەمێ کە پـاشگری (ین)ی دەخرێتە سـەر دەبێتە ئاوەڵناو ـ «زێڕین» ؛ وشەی «ورگ» ناوە ، کاتێ پاشگری (ن ـ in)ی لەگەڵ بەکـار دەهێنرێ «ورگن» پەیدا دەبێ کە ئاوەڵنـاوە ••• وشـەی «درێژ» ئاوەڵناوە ، کە پاشـگری (ی) پێوە دەلکێ دەبێتە «درێژی» کە ناوە؛ وشەی «ڕەش» ئـاوەڵناوە ، کە پـاشگری (ایی)ی دەچێتە سـەر دەبێتە «ڕەشایی» و ئاوەڵناوەکە دەگۆڕێ بۆ ناو ؛ وشەی «زەرد» ئاوەڵناوە و بە یاریدەی پاشگری (ینە) وشەی «زەردینە» پێكدێ و ناو پەیدا دەبێ ••• وشـەی «هۆش» کە نـاوە ، کاتێ پێشگری (بێ)ی پێـوە دەلکێ دەبێتە ئاوەڵناو ـ « بێهۆش » ، کەچی ئەگەر پاشـگری (ی)یشی بخرێتە سـەر ئەوە سەر لە نوێ دەبێتەوە ناو ـ «بێهۆشی » ••• هتد •

(٢٨) ئا. ئا. ڕیفۆرمـاتسکی ، سەرەتایێکی زمـانناسی ، چـاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ ، ل ٢٦٣ ـ ٢٦٤ •

له وشەی ناســادەی زمانی کوردیدا پاشگر هەمیشه له دوای ڕەگی وشەوە دێت و ئنجا بە دوای ئەودا نیشانه ـ واتــه هەرگیز پاشـــگر پێش نیشانه دەکەوێ • به وێنه : وشـــەی «فێلبــازتر» که له وشـــەی «فێل» و پاشگری «باز» و نیشانەی « تر » پێکهاتووە ؛ وشەی «ئاسنگەران» کـــه له وشەی «ئاسن» و پاشگری «گەر» و نیشانەی «ان» پەیدابووە ؛ وشەی «مۆمدانەکە» که له وشەی «مۆم» و پاشگری «دان» و نیشـــانەی «ەکە» دروست بووە ••• هتد • بەڵام مەرج نییــه له هەمو زمــاتێکدا پاشـــگر یەکسەر له دوای ڕەگی وشەوە بێت و ئنجا نیشانه بێت• له هەندێ زمانـــدا ڕێدەکەوێ پاشگر دەکەوێته دوای نیشـــانه ، واته به پێچەوانـــەی زمانی کوردییەوە • به وێنه له زمانی ئەڵەمانیدا ، وشـــەی ((kind)) به مـــانای «منداڵ» دێت و ((kinder)) به مانای «منداڵان» ، بەڵام ((kinderchen)) دەبێته « منداڵۆچکان » • لێرەدا (er) که نیشانەی کۆیه کەوتۆته پێـــش (chen) ەوە که پاشگره بۆ واتای بچوك‌کردنەوە[٢٩] •

پێشگر و پاشگر لەگەڵ نیشانەدا به جۆری مانای ڕێزمانی لەیەك جودا دەکرێنەوە • پێشگر و پـــاشگر ــ مانـــای داڕێژە (المعنى الاشتقـــاقي ــ — Derivational meaning) دەدەن ، هـــەرچی نیشـــانەیه مـــانای نیسبی (المعنـــى النســـبي — Relational meaning) دەگەیەنێ ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ جار لێك جودا کردنەوەیان ئاسان نییه[٣٠] •

---

(٢٩) لێرەدا وشه کوردییەکه ــ « منداڵۆچکـــان » لەگەڵ ئەڵەمانییەکەدا ــ ((kinderchen)) وەك یەك نین ، واته له ئەڵەمانییەکەدا پاشگر کەوتۆته دوای نیشـانەوە ؛ کەچی له کوردییەکەدا به پێچەوانەوە نیشانه کەوتۆته دوای پاشگرەوە .

(٣٠) له بەشێکی زۆری ئـــەو لێکۆڵینەوانەدا که دەربـــارەی زمـــانی کوردی نوسراون ، ئەوە بەدی دەکرێ که نیشـــانه لەگەڵ پێشگر و پاشـــگردا تێکەڵ کراوە .
ماموستا نوری عەلی ئەمین له کتێبی «گرتنی کەلێنێکی تر له ڕێزمانی =

جگە لە پێشگر و پاشگر و نیشانە ، کە جۆری هەرە گرنگ و ناسراوی ئافیکسن ، لە زمانانی جیهاندا چەند جۆرە ئافیکسێکی دیکەش بەدی دەکرێ :

=

کوردیدا » گەلێك نیشانەی ، وەك (تر)ی پلەی بەراورد و (ترین)ی پلەی بالاّ و (ان)ی کۆ و (ەکە)ی ناسیاوی و (ێك)ی نەناسیاوی و کۆتایی هەندێ کردار (را ـ لە « کێلرا ، ڕۆخێنرا . . . »)دا و (رێ ـ لە «ئەخوێنرێ، بنوسرێ . . . »)دا . . . بە پاشگر ، و (ئە)ی موزارەعەت و (بـ)ی فەرمانی بە پێشگر داناوە و لەگەڵ پێشگر و پاشگری ڕاستەقینەدا هیچ جودای نەکردۆتەوە .

ماموستا محەمەد ئەمین هەورامانی لە کتێبی « سەرەتایێك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی »دا (ل ١١٢ ـ ١٢٣) ، نەك هەر نیشانەکانی بە پێشگر و پاشگر داناوە ، بەڵکو لەبەر باسیان و درێژەپێدانیان بەشێکی زۆری پێشگر و پاشگرە گرنگەکانی باس نەکردوە .

جا بەو پێیە ئەمە لە سەرێکەوە بووەتە هۆی ئەوەی بە زۆر نیشانە بکرێ بە پێشگر و پاشگر و ، لە سەرێکی دیکەوە پێشگر و پاشگرە ڕاستەقینەکان دەرنەکەون .

سەرەڕای ئەوە ، نوسەر لە بەشی (پاشگر)دا هەندێ وشەی واتاداری سەربەخۆی بە پاشگر داوەتە قەڵەم ، وەك : («خان» لە وشەی « مەحموود خان »دا) ؛ («دار» لە وشەی «سپیدار»دا) ؛ («کون» لە وشەی « جلەکون»دا) . . . جێگەی ڕەخنەیە کە نوسەر جیاوازی لە نێوان (نیشانە) و (پێشگر و پاشگر) و (وشە)دا نەکردوە .

بە وێنە ماموستا ڕاناوی لکاوی (ت)ی لە وشەی «گەلت» و (ەکە)ی نیشانەی ناسیاوی . . . وشەی « پیاو » لە وشەی لێکدراوی «پیرەپیاو»دا و وشەی «شێر» لە وشەی لێکدراوی «دەمەشێر»دا . . . پاشگری (چی) لە وشەی دارێژراوی «چایچی» و پاشگری (ستان) لە وشەی دارێژراوی «کوردستان»دا . . . وەك یەك داناوە و لە ژێر باسی (پاشگر)دا ، کە ئەو زاراوی (پاشبەند)ی بۆ داناوە ، باسی هەموویانی کردوە .

کەریمی ئەیوبی و ئی . ئا . سمیرنۆڤا هەرچەندە هەندێ جار نیشانە بە پێشگر و پاشگر ناو دەبەن ، بەڵام لە هیچ شوێنێکدا بە پێشگر و پاشگری دارێژەیان دانەناوە .

هەرچەندە لیژنەی « زمان و زانستەکانی » کۆڕ لە بەشی کرداری

=

١ ـ ئينتەرفيكس(٣١)

ئەو مۆرفێمە یاریدەدەرانەن کە مانـای خودیـان نییـە ، بەڵام لە لێکدانی وشەدا هاریکاریێ دەکەن • ئەم جۆرە مۆرفێمانە ، کە دەکرێ پێیان بوترێ ــ مۆرفێمی پەیوەندێ ، لە وشەی لێکدراودا بەدی دەکرێن • لــە زمانی کوردیدا چەند ئینتەرفیکسێك هەیە ، وەك :

أ ــ (ە) :

بەردەنوێژ ، مزرەسێو ، بۆکەشۆشە ، گوڵەباخ •••

ب ــ (و) :

لەرزوتا ، هێلکەوڕۆن •••

ج ــ (ەو) :

بانەوبان ، شارەوشار ، دارەودار •••

د ــ (او) :

ڕەنگاوڕەنگ ، دەماودەم ، چەماوچەم •••

=

دارێژراودا نیشانەکانیان وەك پێشگر و پاشگر نەژماردوە ، بەڵام ئەوەی جێی سـەرسوڕمان بێ ، ئەوەیە کە لە بەشی ئاوەڵنـاوی دارێـژراودا نیشانەی (ەم ــ هەشتەم ...) ، (ەمین ــ هەشتەمین ...) ؛ (تر ــ گەورەتر ...) ؛ (ترین ــ گەورەترین ...)یان نەك هــەر بە پـاشگر داوەتە قەڵەم ، بەڵکو بە پاشگری دارێژەریشیان داناون... (بڕوانە : گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، ب٣ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٤٨٥ . گریمان لە لێکۆڵینەوەی زمانی کوردیدا پێویـست بەوە نەکات لە ڕۆی زاراوەوە (نیشانە) لە (پێشگر و پاشگر) جـودا بکرێتەوە ، بــەڵام خۆ دەبێ بە جۆری مانای ڕێزمانێ لە یەك جودا بکرێنەوە .

(٣١) لە (Interfixus) ی لاتینییەوە وەرگیراوە .

هـ ـ (ان) :

بەرانبەر ، سەرانسەر ...[٣٢]

ی ـ (بە) :

چاوبەکل ، گوڵبەدەم ، جێبەجێ ...[٣٣]

هەندێ کەرەستەی دیکەی مۆرفۆلۆژێ هەن تا ڕادەیەك لە ئینتەرفیکس دەچن • بە وێنە ، ئاشکرایە لە زمانی کوردیدا (ن) نیشانەی چاوگە و سەرەڕای ئەوەش (ا ، ت ، ۆ ، ی ، د) دەکەونە پێشیەوە • لە هەندێ حاڵەتدا ئەو دەنگانە دەکەونە ڕەگی کردارەوە و لە هەندێ حاڵەتیشدا لە پێکهێنانی ڕەگدا بەشدارنابن • بە وێنە (ۆ) لە چاوگی تێپەڕی «درۆن»دا دەکەوێتە ڕەگی کردارەکەوە کە «درۆ»وە ، بەڵام هەمان (ۆ) لە کرداری تێنەپەڕی «چۆن»دا هاوبەشی لە ڕەگی کردارەکەدا ناکات کە (چ)ە ـ واتە لەم حاڵەتەیاندا (ۆ) بە ڕواڵەت لە ئینتەرفیکس دەچێت ... بەڵام لە ڕاستیدا ئینتەرفیکس نییە ، چونکە دەورەکەی ئەو نابینێ •

---

(٣٢) مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە لاپەڕە (٦٤)ی کتێبی «ڕێزمانی کوردێ»دا، سلێمانێ ، ١٠٩٦٠ . لە ژێر ناوی (ئامراز)دا باسی هەندێك لەو ئینتەرفیکسانەی کردوە .

(٣٣) لە زمانی ڕۆسیدا تەنیا دوو ئینتەرفیکس هەیە :

ا ـ (ۆ) :

پارۆخۆد (پاپۆڕی هەڵم) ، سامۆلیۆت (فڕۆکە) ، سامۆڤار (سەماوەر) ...

ب ـ (ێ) :

زێملیمێر (زەویپێو) ، زێملیترسێنییا (بومەلەرزە) ، زێملیڤلادێلیتیس (خاوەن زەوێ) ...

٢ ـ كۆنفیكس — Confix

بە بەكارهێنانی پێشگرێك و پاشگرێك لە یەك وشەدا دەوترێ كۆنفیكس[٣٤] ، وەك :

نە + خۆش + ێ = نەخۆشێ

بەر + دان + وە (ەوە) = بەردانەوە

وەر + گەڕ + اندن = وەرگەڕاندن[٣٥] .

٣ ـ نـاوگر — Infix[٣٦]

ئەو جۆرە ئافیكسانەن كە لە ناوەندێ ڕەگی وشەدا دادەنرێن . بە وێنە لە زمانی تاگالێ‌دا ، كە لە خێزانی زمانە هیند و ئەورۆپاییەكانە ناوگری (um) لە وشەی ((sulat)) ـ « نامە »دا نییە ، بەلام كاتێ لەو وشەیەوە، وشەی ((s — um — ulat)) ـ « نوسین » دادەڕێژرێ ، ئەوسا ناوگری (um) دەچێتە ناوەندی ڕەگەكەیەوە ...[٣٧] .

زوربەی ڕۆشنبیران و زمانناسانی كورد بێ لێكۆڵینەوە و لێكدانەوە و بیركردنەوە و شوێن كەوتن و بە دواداگەڕان بڕیاریـان داوە كە نـاوگر لە زمانی كوردیدا نییە ... تاكە تاكەیەكیش بە هەڵە هەندێ زیادییان بە ناوگر

(٣٤) لە وشەی (Confixum) ی لاتینییەوە وەرگیراوە ، كە بە مانای (بەیەكەوەهاتن ، پێكەوەهاتن . . .) دێت .

(٣٥) ئەم دیاردەیە لە زمانی كوردیدا بە زۆری لە كرداری تێپەڕدا بەرچاو دەكەوێ .

(٣٦) لە وشەی (Infixum) ی لاتینییەوە وەرگیراوە ، كە بە مانای (خستنە ناو ، تێ‌هەڵكێشان) هاتووە .

(٣٧) ئا. ئا. ڕیفۆرماتسكێ ، سەرەتایێكی زمانناسێ ، چاپی چوارەم ، مۆسكۆ ، ١٩٦٧ ، ل ٢٦٧ .

داوەتە قەڵەم ، کە بە هیچ جۆرێك نـاوگر نین و لەگەڵ تەعریـف و دەوری ناوگردا ناگونجێن[٣٨] .

---

(٣٨) ئەوەی لەم ڕووەوە سەرنج ڕابکێشێ ، ئەوەیە کە مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی هەندێ حاڵەتی کە بە هیچ جۆرێك ناوگر نین و لەگەڵ تەعریف و دەوری ناوگردا ناگونجێن ، بە ناوگر داناوە . مامۆستا هەورامانی (دە) لە وشەی « هەڵدەفڕێ ... » ؛ (نا) لە وشەی «هەڵنافڕێ ...» ؛ (ب) لە وشەی «دابنیشم ... » ؛ (ب) لە وشەی «دەربچۆیتایە...» ؛ (نە) لە وشەی «سەرنەکەوتایە...» ؛ « مە » لە وشەی « ڕامەکە ...»دا بە ناوگر داوەتە قەڵەم . بەم جۆرە ئەو شەش حاڵەتەی کردووە بە ناوگر ...

لام وایە مامۆستا هەورامانی لەمەدا بە هەڵە چووە و ئەوانەی ئەو بە ناوگریان تێگەیشتووە ناوگر نین ، چونکە (دە) و (نـا) و هەردوو (ب) و (نە) و (مە) نەکەوتونەتە ناو ڕەگی وشـەکانەوە ، بەڵکو لە تێکـڕای نموونەکانیدا کەوتونەتە نێوان پێشگر و ڕەگەوە . بە نموونە دەبینین (دە) لە وشەی « هەڵدەفڕێ »دا لەنێوان « هەڵ » (کە پێشگرە) و « فڕێ» دایـە . کاتێـك (دە) دەتوانێ نـاوگر بێت ، کە بکەوێتـە نـاوەندی «فـڕ»ەوە کـە ڕەگـی کردارەکـەیە ... هەروەهـا (ب) لە وشـەی «هەڵبگرە»دا لە نێوان «هەڵ» و «گرە» دایە . کاتێك (ب) دەتوانێ ناوگر بێت ، کە بکەوێتە ناوەندی «گر»ەوە ـ واتە بکەوێتە نێـوان « گ » و « ر »ەوە ... هتد .

جگە لەوە زوربەی زۆری نموونەکانی مامۆستا دەتوانن بە بێ پێشگر بەکار بێن ، وەك : « دەفڕێ » ، « نافڕێ » ، «بگـرە» ، «بچۆیتـایە» ، «نەکەوتایە» ، «مەکە» ... ئێستا ڕەنگە وا بە خەیاڵدا بێت کە (دە) و (نا) و (ب) و (نە) و (مە) پێشگرن . بەڵام پێشگریش نین ، لەبەر ئەوەی دەوری پێشگر نابینن . چونکە وەنەبێ تەنیا شوێن مەرج بێ ـ واتـە ڕاست نییە ، هەر لەبەر ئەوەی کەوتونەتە پێشی وشـەوە بەپێشـگر دابنرێـن .

ئەوەی زۆر جێگەی سـەرنج و ڕەخنە بێ ، ئەوەیـە کە د. پاکیـزە ڕەفیق حیلمی لە وشـەی « سوتانـدی ، خنکانـدی ، جوڵانـدی ، ڕوخاندی ... »دا پاشگری (اند)ی بە ناوگر زانیوە ، ئەویـش تەنیـا لەبەر ئەوەی بە دوایدا مۆرفێمی (ی) هـاتوە (بڕوانە : بوژانـدنەوەی زمان ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد »، ب٣ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ١٦٤ ـ ١٦٥) . بێ گومان ئەمە هەڵەیێکی زۆر گەورەیە و (اند) بـە =

من چەند ساڵێکە خولیای ئەو باسەم ، بەڵام شتێکی ئەوتۆم لێ ساغ نەکردۆتەوە . ئەو کاتەی هیچ نمونەم دەست نەکەوتبو بڕیاری نەبونیم هەر نەدا . کاتێکیش چەند نمونەیەکی کەمم دۆزیەوە یەکسەر بڕیاری بونیم نـەدا ...

ئەوەی شایانی باسە بڵاوبونەوەی کتێبی « چەنـد حەشـارگەیێکی ڕێزمانی کوردی »[٣٩] ، لەم بارەیەوە دەستکەوتێکی نوێی هێنایە ئەنجام. نوسەری ئەم کتێبە ـ مامۆستا مەسعود محەمەد لە باسی ناوگردا (ل ٧٧ ـ

=

هیچ جۆرێك ناوگر نییە و لەگەڵ تەعریف و دەوری ناوگردا ناگونجێ . لە نمونەکانی نوسەردا (اند) نەکەوتوتە ناوەندی ڕەگی وشەکانەوە . کاتێك (اند) دەتوانێ ناوگر بێت ، کە بکەوێتە ناوەندی (سوت ، خنك ، جوڵ ، ڕوخ ...)ەوە . بەو بۆچونەی د. پاکیزە بێ دەبێ پاشگری (گەر) لە وشەی «ئاسنگەری»دا ؛ (باز) لە «فێڵبازی»دا ؛ (ستان) لە «کوردستانی»دا ؛ (وله) لە «مێشولەکە»دا ... یاخود پێشگری (دا) لە وشەی «تێداچون»دا ؛ (هەڵ) لە «تێهەڵکێشان»دا ... ناوگر بن، ئەوە ئەو دەمە دەبێ جیاوازێ نێوان پێشگر و ناوگر ، یاخود پاشگر و ناوگر چێ بێ ؟ وەڵامی ئەو پرسیارە بەلای شارەزای زانستی زمانەوە پێویستە شتێکی سەرەتایی بێ .

د. پاکیزە سەرەڕای ئەوەی ئەو پاشگرەی لێبووە بە نـاوگر ، (اند)یش بە (ند) تێگەیشتوە . جێگەی سەرسوڕمانە کە نوسـەر لـەو دەستورە سەرەتاییە ئاگادار نییە ، کە بزوێن بە دوای بزوێندا نایەت . کاتێ پاشگری (اند) بە دوای کرداری « سوتا ، خنکا ، ڕوخا ... »دا بێت ، یەکێ لەو دو بزوێنە ـ واتە بزوێنی سەرەتای پاشگری (اند) و بزوێنی کوتایێ کردارەکان « سوتا ، خنکا ، ڕوخا ... » ـ تێدەچێ و یەکێکیان دەمێنێتەوە ... (شایانی باسە مامۆستا مەسعود محەمەد ئەم هەڵەیەی د. پاکیزەی ڕاست کردۆتەوە ، بڕوانە : ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردێ بە پێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب٣ ، ژ٢ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٢٥٨ ـ ٢٥٩) .

(٣٩) مەسعود محەمەد ، چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردێ ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

٨٥) گەلێك ڕۆی گرنگی ئەو کێشەیەی ساغ کردۆتەوە و (٢٢) نمـونەی هێناوەتەوە کە بە ڕای من زوربەی زۆریان بۆ سەلماندنی بونی ناوگر لە زمانی کوردیدا بەکار دێن ، وەك :

« بواردن — لە (بوردن)ەوە هاتوە • ئەمیشیـان دەنگێکی (ا) هـاتۆتە نێوان (و ، ر) و فیعلـەکەی کردوە بـە تێپەڕ » •

« شەبەق — بە واتای (شـەق بردێکی گەورە) ، پێ دەچـێ لە وشەی (شەق وەرگیرابێ) » •

« بڕێشکە — لە برژانەوە هاتوە • دیـارە دەنگێکی (ێ) لەلاوە هاتوە بۆ ناوئاخنی وشەکە •••••• » •

•••••••• ئەمانە و گەلێکی تر [٤٠] •

چۆن گومان لەوەدا نییە کە هەر یەك لەو نمونانە دەنگێك وە یا زیاتری لە لاوە بۆ هاتوە ، وەك : (ا) لە وشـەی « بواردن »دا ؛ (بە) لە وشـەی «شەبەق»دا ؛ (ێ) لە وشەی « بڕێشکە »دا ••• هەروەها گومان لەوەشدا نییە کە دەوری ناوگر دەبینن •

سەرەڕای ئەو هەمو نمونە لەبارانە و ئەو ئەنجامە زانستییە نوێیانە ، ئنجا توسەر بەگیانێکی لەخۆبوردوانەوە دەڵێ :«لەم نوسینەشدا بەجۆرێکی یەکجاری دان بە بونی ناوگری کوردیدا ناهێنم ، بەڵام ئەوەندەی جارانیش دیاردەی بونی ناوگر لە بەشێکی وشەکانی کوردیدا بەلاوە نـاێم چونکە وەك دەردەکەوێت لەم نوسینەدا باسـی ناوگر و بون و نەبونی ڕێبـازێکی ڕۆنتری هەیە لەوەی تائێستا بە بیراندا هاتوە »[٤١] •

---

(٤٠) بۆ وەرگرتی زانیاریی تەواو ، بڕوانە : هەمان سەرچاوە ، ل ٧٨ ــ ٨٢.
(٤١) بڕوانە : هەمان سەرچاوە ، ل ٧٨ .

ئەو ئەنجامەی مامۆستا مەسعود دەستکەوتێکی گەورەیە لە مەسەلەی ناوگردا و بەڵگەیەکی ڕاست و واقیعییە بۆ چاوپێداگێڕانەوەی هەندێك لەو بیروباوەڕە هەڵانەی خەریکی ڕەگ داکوتان بوون ... بەڵام لەگەڵ هەموو ئەو سەرکەوتنەشدا ، ئەم باسە هێشتا شوێنکەوتن و لێکۆڵینەوەی تێر و تەسەلتری دەوێ .

وشە لە ڕووی ڕۆنانەوە

وشەکانی زمانی کوردی لە ڕووی ڕۆنـانەوە دەبن بە دوو بەش :

١ـ ئەو وشانەی بەسەر مۆرفێمدا دابەش دەبن .

وەك : کۆگا ، بەرێز ، دەستبڕ ، ساردی ، شەکرەسێو ، بێخەو ، سەرۆك ، پیاوانە ، سەرمابردەلە ، هاوینەهەوار ... هتد .

٢ـ ئەو وشانەی بەسەر مۆرفێمدا دابەش نابن .

وەك : سەر ، شەڕ ، بن ، جۆ ، لووت ، ڕان ، ئـەو ، شـەو ، دار ، بەرد ، هێز ، ژن ... هتد .

کەرت کردنی وشە لە ڕووی مۆرفۆلۆژییەوە لە مەسەلەی لێکۆڵینەوەی زمانی کوردیدا کارێکی گرنگە . ئەمە نەك تەنیا چۆنیەتی ڕۆنان و پێکهاتن و دروست بوونی وشە ئاشکرا دەکا ، بەڵکو یارمەتی ڕوونکردنەوەی تـەواو و قووڵتری مانا و ناوەڕۆکیشی دەدات و پەیوەندی لەگەڵ وشەی تردا دیاری دەکـا .

لە زمانی کوردیدا بۆ ڕۆنانی وشە چەند ڕێگەیەك هەیە . ئەوەی لـە ناویاندا سەرەکی بێ (داڕشتن) و (لێکدان)ە ـ واتە ئەو دوو ڕێگەیە هۆیەکی گرنگن لە دروستکردنی وشەی داڕێژراو و لێکدراودا .

وشەی دارێژراو ـ ئەو وشە ناسادەیەیە کە لە وشەیەکی سادە و زیادێ پێکهاتبێت • ئەوجا زیادیەکە پێشگر یا پاشگر یا هەردوێ (پێشگر و پاشگر) پێکەوەبن ، وەك : کارگە ، زستانێ ، تێچوون ، بەهێز ، لێسەندنەوە ، هەڵکەندنەوە ••• هتد •

وشەی لێکدراو ـ ئەو وشە ناسادەیەیە کە وا بەلای کەمەوە دوێ وشەی واتاداری تێدا بێ ، وەك : بەردەنوێژ ، گوڵەگەنم ، دڵشاد ، ڕەشپۆش••• هتد[٤٢] •

وشەی دارێژراو

(Derivational word — الكلمة المشتقة)

وەك لە سەرەوە باسمان کرد ئەو زیادیەی دەچێتە سەر وشەیەکی سادە و دەبێتە هۆی دروستکردنی وشەی دارێژراو بریتییە لە : پێشگر و

---

(٤٢) بۆ تەعریفی وشەی دارێژراو و لێکدراو بە تایبەتێ سوودم لەو پێناسە وەرگرتوە ، کە لیژنەی « زمان و زانستەکانی » کۆڕ بۆ ناوی دارێژراو و لێکدراو پەسەندی کردوە (بڕوانە : گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، ب٣ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٤٠٤ ـ ٤٠٥) .
لیژنەی ناوبراو سنووری تەواوی لە نێوان وشەی دارێژراو و لێکدراودا کێشاوە و لە هیچ شوێنێکی باسەکەیدا تێکەڵی نەکردون.
مامۆستا تۆفیق وەهبی هەرچەندە لە بەشی جۆری وشەدا (بڕوانە: کتێبی « قواعد اللغة الكردية » ، الجزء الأول ، الباب الثاني ، بیروت ، ١٩٥٦ ، ل ٨١ ـ ٨٢ ؛ وە « دەستووری زمانی کوردێ » ، جزمی یەکەم، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٢٦ ـ ٢٨) باسی وشەی دارێژراوی نەکردوە ، بەڵام وشەی لێکدراوی لەگەڵ وشەی دارێژراودا تێکەڵ نەکردوە و ئەو نموونانەی بۆ نیشاندانی وشەی لێکدراو هێناونیەوە جوان و لەبارن.
کەریمی ئەیوبێ و ئی. ئا. سمیرنۆڤا بە ڕێكوپێکێ جیاوازیان لە نێوان وشەی دارێژراو و لێکدراودا داناوە . . . بەداخەوە بەشێکی زۆر لە زمانناسانی کورد ئەو دوێ جۆرە وشەیان تێکەڵ بەیەکتر کردوە .

پاشگر یا هەردوو (پێشگر و پاشگر) پێکەوە .

وشەی دارێژراو بە گوێرەی بەشەکانی ئاخاوتن دەتوانرێ دابەش بکرێ بەسەر ئەم جۆرانەدا[43] .

— ١ —

نـاوی دارێژراو[44]

ناوی دارێژراو لە زمانی کوردیدا بە زۆری بە یارمەتی پاشـگر پێك

---

(٤٣) د. نەسرین فەخری لەو ڕایەدایە کە لە زمانی کوردیدا پێشگر و پاشگر تەنیا بە ناو و کردارەوە دەلکێن . بەم بۆنەیەوە نووسیویێتی دەڵێ : « ... ئەو پێشگر و پاشگرانە ... دەکرێن بە دوو بەشەوە : بەشێکی دەچێتە سەر ناو ، بەشەکەی تری دەچێتە سەر فرمان ... » (بڕوانە : گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٢٣٤) .
لەو ڕایەدام پێشگر و پاشگر بە زۆری دەچنە سەر نـاو و کردار ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشـدا هەندێـك جـار دەچنـە سـەر ئاوەڵنـاو و ئاوەڵکرداریش ... بە وێنە : « بڵند ــ بڵندی » ؛ « درێژ ــ درێژی »؛ « سپی ــ سپێتی » ؛ « بەرز ــ بەرزایەتی » ؛ « ڕەش ــ ڕەشـایی »؛ « زەرد ــ زەردێنە » ؛ « کـز ــ کزۆڵـە » ؛ « نـەرم ــ نەرمـین » ؛ « خۆش ــ نەخۆش » ؛ «ڕێك ــ نارێك» ... « بن ــ بنار » ؛ «پێش ــ پێشەکی » ؛ « بەر ــ بەرین » ... ئەم ڕاستییـە لە گەلێـك شوێنی کتێبەکـانی نـوری عەلی ئەمـین و ، کەریمـی ئەیـوبی و ئی. ئـا. سمیرنۆڤا ...دا بەرچاو دەکەوێ .
لێرەدا ئەوەش دەخەمە ڕوو کە لە زمانی کوردیدا پـاشگر بە زۆری دەچێتە سەر ناو و ئاوەڵناو، پێشگریش بە زۆری دەچێتە سەر کردار.

(٤٤) لەبەر ئەوەی لێرەدا لە باسـی دارشـتن دەدوێـین ، وای بـە بـاش دەزانین دابەش کردنەکەمان بەو جۆرە بێت ــ واتە پێشگر و پاشگرەکان دابـەش بکەین بەسـەر ئەوانـەدا کـە ناو و ئاوەڵنـاو و کردار و ئاوەڵکردار ....ی دارێژراو ساز دەکەن . دەنا دەتوانرێ بە شێوەی دیکەش دابەش بکرێن ، بەوێنە وەك مامۆسـتـا نوری عەلی ئەمین لـە کتێبی « ڕێزمـانی زمـانی کوردی »دا کردوویەتی ــ واتـە پێشـگر و
=

دێ[٤٥] • بۆ ڕۆنانی ناوی داڕێژراو هەندێ پاشگر هەن دەچنە سەر (ناو یا ئاوەڵناو یا کردار یا ڕەگی کردار یا ئاوەڵکردار)ی سادە و دەیکەنە ناوی داڕێژراو :

أ ــ ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ناوی سادە و دەیانکەنە ناوی داڕێژراو :

١ ــ گەر • وەك :

ئاسنگەر ، مزگەر •••

٢ ــ دار[٤٦] • وەك :

گیاندار ، دوکاندار •••

٣ ــ ساز[٤٧] • وەك :

دانساز ، چەخماخساز •••

٤ ــ بەند[٤٨] • وەك :

ناڵبەند ، کەمەربەند •••

= پاشگرەکانی بەسەر ئەوانەدا دابەش کردوە کە دەچنە سەر ناو و ئاوەڵناو و کردار ... من لەم شوێنەدا لەسەر ئەو ڕێگەیە ڕۆیشتووم کە مامۆستایان کەریمی ئەیوبێ و سمیرنۆڤا لە کتێبی « دیالێکتی کوردێ موکریێ »دا گرتویانە .

(٤٥) جگە لە چەند حاڵەتێکی کەم ، کە هەندێ پێشگر بە ڕەگی کردارەوە دەلکێن و ناوی داڕێژراو دروست دەکەن. ئەویش لە (لاپەڕە ٦٤ــ٦٥)ی ئەم نوسراوەدا باسیان لێوە کراوە .

(٤٦) کەریمی ئەیوبێ و ئی. ئا. سمیرنۆڤا لەو ڕایەدان کە ئەم پاشگرە لە ڕەگی کرداری ئێستا (الفعل المضارع)ی کرداری « داشتن » (بوّن ، هەبوّن)ی فارسییەوە پەیدا بووە . (بڕوانە : کتێبی ناوبراو ، ل٢٨) .

(٤٧) هەمان سەرچاوە ، دەڵێ : پاشگری (ساز) لە ڕەگی کرداری ئێستای « ساختن » (کردن ، دروستکردن)ی فارسییەوە پەیدا بووە (بڕوانە : ل ٢٩) .

(٤٨) هەمان سەرچاوە ، وا دەگەیەنێ کە پاشگری (بەند) لە ڕەگی کرداری ئێستای « بستن »ی (بەستن ، گرێدان ، داخستن)ی فارسییەوە هاتووە (بڕوانە : ل ٢٩) .

٥ ــ وان/ەوان[٤٩] • وەك :

گاوان ، باخەوان •••

٦ ــ چێ • وەك :

چایچێ ، خانچێ •••

٧ ــ باز[٥٠] • وەك :

سەرباز ، کۆترباز •••

٨ ــ کەر • وەك :

نانکەر ، سوالکەر •••

٩ ــ مەند • وەك :

دەولەمەند •••

تێبینێ : پاشگری (گەر ، دار ، ساز ، بەند ، وان/ەوان ، چێ ، باز ، کەر ، مەند) بە زۆرێ یارمەتێ دارشتنی ناوێك دەدەن ، کە پێشە و ئیشـی یەکێکی پێ دیارێ بکەن • هەروەها هەندێکیان بۆ مەبەستی دیکەش بەکار دێــن •

---

(٤٩) هێشتا بە تەواوێ ڕۆن نەکراوەتـە کە ئەو بزوێنی (ە)یەی لـە پێـش هەندێ پاشگرەوە دێ ، ڕەسـەنە یاخود پەیوەندیيە . وەك : وان/ەوان، وە/ەوە ... لەبەر ئەوە هەردۆ شێوەیان دەنوسین .

(٥٠) کەریمی ئەیوبێ و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، باسی ئـەو حەوت پاشگرەیان کردوە و وەك گرۆپێکی تایبەتێ جیـایان کردونەوە . (بڕوانە : کتێبی ناوبراو ، ل ٢٨ ــ ٢٩) . مامۆســتا نوری عەلی ئـەمین هەرچەندە بەیەکەوە دای‌نەناون و وەك گرۆپێکی تایبەتێ جودای نەکردۆنەتەوە ، بەلام هەر یەکەی لە شوێنێکدا باس‌کردوە .

١٠ــ ێ[٥١] • وەك :

منداڵی ، هەڵاجی •••

١١ــ ەتی • وەك :

پیاوەتی ، برایەتی •••

١٢ــ ێتی • وەك :

دزێتی ، پینەچێتی •••

١٣ــ ایەتی • وەك :

دۆستایەتی ، دوژمنایەتی •••

١٤ــ ێنی • وەك :

کوڕێنی ، کچێنی •••

---

(٥١) ئەمە پاشگری ناوی مەعنایە و لەگەڵ پاشگری سیفەی نیسبێ جوداوازن ــ واتە دۆ پاشگری سەربەخۆن و هەر یەکەیان لە سەرچاوەیەکەوە هاتوە و ئەرك و دەوری جوداواز دەبینن . وێچۆنی شێوەیان بۆتە هۆی ئەوەی هەندێ لە زمانناسان بە یەك پاشگریان دابنێین . شایانی باسە مامۆستا مەسعود محەمەد ، لە وتاری « بەکارهێنانی (ی) لە ڕێزمانی کوردیدا » گەلێك ڕۆی ئەو دۆ پاشگرەی ڕۆن کردۆتەوە (بڕوانە : « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٩ ــ ١٠٢) . هەروەها مامۆستا فارۆق عومەر صدیق لە وتاری « وشەسازێ لە زمانی کوردیدا » بە دۆر و درێژێ لە پەیدابۆن و گەشەکردن و دەوریان دواوە و هەرچەندە نۆسەر لە چەند شوێنێکی وتارەکەیدا بە هەڵە چووە ، بەڵام بەگشتێ هەندێ زانیارێ نوێی لە بارەی ئەو دۆ پاشگرەوە تۆمار کردوە (بڕوانە: « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب ٣ ، ژ ٢ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٤١٧ ــ ٥٢٣) •

تێبینێ : پاشگری (ێ) و پاشگری (ەتێ / ێتێ ، ایەتێ ، ێنێ)[٥٢] ناوی مەعنەوێ دروست دەکەن[٥٣] • ئەو جۆرە ناوانەش مانای تەجرید (ئەبستراکت) دەبەخشن و واتای نەوعیەت و خاسیەت و بار و جۆری چالاکێ •••یان تێدایە •

١٥ـ گا ، وەك :

کۆگا ، دەزگا[٥٤] •••

---

(٥٢) مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە دیاریێ کردنی ئەم پاشگرانەدا (ێ) و (یێ) ، بە دوێ پاشگر داناوە و وشەی « ئاشەوانێ » و « ساوایێ » بە نموونە بۆ هێناونەتەوە . بەلام مامۆستا لەمەدا بە هەلە چووە و یەك پاشگرن ، کە ئەویش (ێ)یە . حالەتی دووەمیان ئەوەیە کە بە پێی دەستوری فۆنەتیکی کوردێ نیمچە بزوێنێك لە نێوان دوێ بزوێندا پەیدا بووە ... هەروەها مامۆستا (ەتێ ـ پیاوەتێ) و (یەتێـنانەوایەتێ)یشی بە دوێ پاشگر داوەتە قەلەم. لێرەشدا نوسەر بە هەلە چووە و ئەوانیش هەر یەك پاشگرن و ئەویش (ەتێ)یە... (بڕوانە : «ڕێزمانی کوردێ»، سلێمانێ ، ١٩٦٠ ، ل ٧٧) .

کەریمی ئەیوبێ و ئی. ئا. سمیرنۆڤا باسی تەواوی ئەو پاشگرانەیان کردوە ، بەلام هەلەی هەرە گەورەیان ئەوەیە کە پاشگری (ایێ)یان بە (ای) ناو هێناوە و سەرەڕای ئەوەش نموونەیان بۆ نەهێناوەتەوە .

(٥٣) مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە هەمان نوسراودا دەلێ : پاشگری وا « ناوی مەعنەوێ لە ناو پێ دروست ئەکرێ » (ل ٧٧) ... ڕاستە ئەو پاشگرانە ناوی مەعنەوێ دروست دەکەن ، بەلام نوسەر بۆ ئەوە نەچوە کە هەندێکیان دەچنە سەر ئاوەلناویش و ناوی لێ دروست دەکەن ، وەك : بلندێ ، سپێتێ ، بەرزایەتێ ، ڕەشایێ ... هتد .

(٥٤) وشەی «دەزگا» لە « دەست + گا » پێکهاتووە . لە سەرێکەوە دەنگی (ت) فۆت دراوە ، واتە لەمەدا بەر یاسای تواندنەوە(Assimilation) کەوتووە . لە سەرێکی دیکەوە (گ) کە کۆنسۆنانتی ئاوازەدار (Voiced)ە لەگەل دەنگی (ز)دا کە ئەمیش هەر کۆنسۆنانتی ئاوازەدارە پتر دەگونجێ ، وەك لەگەل (س)دا کە کۆنسۆنانتی کپ (Breathed)ە . لەم ڕووەوە یاسای تواندنەوە کاری کردوە .

١٦ــ گه ، وەك :

کارگه ، ڕێگه ...

١٧ــ ستان ، وەك :

کوردستان ، دارستان ...

١٨ــ خانه ، وەك :

کتێبخانه ، چایخانه ...

١٩ــ دان ، وەك :

ئاگردان ، گوڵدان ، خەڵۆزدان[٥٥]...

٢٠ــ ەن ، وەك :

پۆشەن ، چیمەن ...

٢١ــ جاڕ ، وەك :

تێرگزەجاڕ ، تۆتنەجاڕ ...

٢٢ــ ەوار ، وەك :

شوێنەوار ، لێڕەوار ...

تێبینی : پاشگری (گا ، گه ، ستان ، خانه ، دان ، ەن ، جاڕ ، ەوار) بە شێوەیەکی گشتی شوێن و جێگه نیشان دەدەن[٥٦] .

---

(٥٥) له شێوەی سلێمانیدا « خەڵۆزان » لەگەڵ جۆره گرتنێکی « ز »ەکەدا تلفظ دەکرێ . دیاره تێچۆنی دەنگی (د) لەم وشـەیەدا ، هەمـان دیاردەیه که له دەیان وشەدا بەرچاو دەکەوێ .

(٥٦) کەریمی ئەیوبی و ئی. ئـا. سـمیرنۆڤا ، هەرچەنده لـه ژێر ناوی « پاشگری جێگه »دا لـه (گا ، گه ، ستان ، خانـه ، دان) دواون (بڕوانه : سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٣٠ ــ ٣١) . بەڵام باسی پاشگری (ەن ، جاڕ ، ەوار)یان نەکردوه ، که ئەمانیش هەر شـوێن و جێگه نیشان دەدەن .

٢٣ـ لە • وەك :
گۆزەلە ، دیزەلە •••

٢٤ـ یلە • وەك :
ئەنگوستیلە ، کاریلە •••

٢٥ـ ۆلە • وەك :
داتولە ، مێشولە •••

٢٦ـ ۆڵە • وەك :
کیژۆڵە ، بەرخۆڵە •••

٢٧ـ چکە • وەك :
گوێچکە ، ڕێچکە •••

٢٨ـ ۆکە • وەك :
بزنۆکە ، کەپرۆکە •••

٢٩ـ لە • وەك :
برالە ، مێرولە •••

٣٠ـ ولکە • وەك :
جامولکە ، داسولکە •••

٣١ـ ۆچکە • وەك :
منداڵۆچکە ، داپیرۆچکە •••

٣٢ـ چە • وەك :
باخچە ، دەریاچە •••

٣٣ـ ۆلە • وەك :
بەرخۆلە •••

٣٤ـ ۆڵ ، وەك :

ئاسکۆڵ ...

٣٥ـ ۆ ، وەك :

پۆشۆ ...

٣٦ـ ۆك ، وەك :

گوندۆك ، تیرۆك ...

٣٧ـ ۆ ، وەك :

شێرۆ ، هەورۆ ...

٣٨ـ ەڵ ، وەك :

کۆمەڵ ...

٣٩ـ یلکە ، وەك :

چاویلکە ، جامیلکە ...

٤٠ـ ۆل ، وەك :

مچۆل ، مەجۆل ...

تێبینی : پاشگری (لە ، یلە ، ۆلە ، ۆڵە ، چکـە ، ۆکە ، لە ، ۆلـکە، ۆچکە ، چە ، ۆلـە ، ۆڵ ، ۆ ، ۆك ، ۆ ۆك ، ەڵ ، یلـکە ، ۆل)[٥٧] بـە زۆری بۆ بچوك کردنەوە یا گەیاندنی مانای نـازداری بەکار دەهێنـرێن ،

---

(٥٧) کەریمی ئەیوبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا لەو هەمو پاشگرانەدا تەنیا ناوی (لە ، یلە ، ۆلە ، ۆڵە ، چکە)یان هێناوە (بڕوانە : ل ٣٣) . جگە لەوە لە شوێنێکی تردا ناوی پاشـگری (چە ، ۆ ، ۆك)یان هێناوە ، بەلام نەیان وتووە کە واتای بچوك کردنەوەش دەگەیەنن ... مامۆستا نوری عەلی ئەمین بە شێوەیەکی فراوان باسی ئەو پاشگرانەی کردوە ، بەلام تەنیا پاشگری (لە)ی لە یاد کردوە .

بەڵام هەندێکیان جگە لە واتای بچووك کردنەوە ، مەبەستی کەش دەگەیەنن.

٤١ـ ڵان/ەڵان . وەك :

بەردەڵان ، قامیشەڵان ...

٤٢ـ زار . وەك :

دڵزار ، گوڵزار ...

٤٣ـ ێن . وەك :

هەڵماتێن ، تۆپێن ...

٤٤ـ ێنە . وەك :

نیسکێنە ، ماشێنە ...

٤٥ـ ینە . وەك :

دۆینە ، مەسینە ...

٤٦ـ وانە . وەك :

پـاوانە ، ملوانە ...

٤٧ـ ك ـ ik . وەك :

دەسك ، پەتك ...

٤٨ـ کە . وەك :

لەتکە ، لوتکە ...

٤٩ـ گار . وەك :

ڕۆژگار ، شەوگار ...

٥٠ـ وەر/ەوەر . وەك :

سەروەر ، جانەوەر ...

٥١ـ ە • وەك :

ئاگرە ، شەوە •••

٥٢ـ ین • وەك :

سەرین[٥٨] ، شەرمێن •••

٥٣ـ ۆر • وەك :

دەستور •••

٥٤ـ ەوا • وەك :

نانەوا ، دۆخەوا •••

٥٥ـ انە • وەك :

جەژنانە ، پۆشانە •••[٥٩]

٥٦ـ ەمەنی • وەك :

شیرەمەنی ، چاپەمەنی •••

---

(٥٨) مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە وشەی « سەرین »دا « سەر »ی بە ئاوەڵکردار داناوە (بڕوانە : « گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی »، ل ٢٧) . هەرچەندە وشەی « سەر » وەك ئاوەڵکردار بەکاردێت ، بەڵام لە وشەی « سەرین »دا ناوە .

(٥٩) لە وشەکانی « جەژنانە ، پۆشانە ، پاکانە ، سۆرانە »دا پاشگری (انە) چووەتە سەر ناو و ئاوەڵناوی سادە و کردوونیەتە ناوی دارێژراو . لە وشەکانی « ژنانە ، پیاوانە ، ژیرانە »دا هەرچەندە دیسان پاشگری (انە) چووەتە سەر ناو و ئاوەڵناوی سادە ، بەڵام کردوونیەتە ئاوەڵناو یاخود ئاوەڵکرداری دارێژراو . سەرەڕای ئەوە واتا و دەوری ئەو پاشگرە لە کۆمەڵی یەکەمی وشەکاندا لەگەڵ کۆمەڵی دووەمدا زۆر جوداوازە . ئەمەش سەرنج بۆ ئەوە ڕادەکێشێ کە دوو پاشگری سەربەخۆ بن ... بێ گومان ئەمەی ئێمە تەنیا بۆچوونێکی سەرپێیی یە و پێویستی بە لێکۆڵینەوە هەیە .

٥٧ــ اك • وەك :

پیتاك •••

٥٨ــ ندە • وەك :

باڵندە ، گازندە •••[٦٠] ، [٦١]

•••••• هتد •

بــ ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و دەیکەنە نــاوی داڕێژراو :

١ ــ ێ[٦٢] • وەك :

کوێرێ ، بەرزێ ، درێژێ ، جوانێ •••

٢ ــ ەتێ • وەك :

گەورەیەتێ ، سپیەتێ •••

---

(٦٠) دەربارەی دەور و مەبەستی بەشێك لەو پاشگرانەی سەرەوە هیچمان نەنوسیوە ، یاخود ئەوانەش کە لێیان دواوین شتێکی زۆر کەمە . ئەویش لەبەر ئەوەیە کە ئێمە مەبەستمان شێوەی داڕشتنی وشەیە . جگە لەوەش ، لەبەرئەوە کە ئەم نوسراوەی ئێمە بۆ مەبەستی خوێندنە، لــە هەنــدێ شــوێندا لێکۆڵیــنەوەی فراوانی تێدا نەکراوە . دەنــا ئەوە دەزانین کە هەر یەکێك لەو پاشگرانەی ئێمە بە دوو دێڕێك لێیان دواوین ، لێکۆڵینەوەی تێر و تەسەل و تایبەتێ هەڵدەگرن... بە وێنە بۆ پاشگری (ە) تەنیا دوو نموونەمان هێناوەتەوە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەزانین ئەو پاشگرە لە زمانی کوردیدا دەوری چەند زۆرە . بێگومان، وەك وتمان لەبەر ئەوەیە کە لێرەدا وا پێویست دەکات .

(٦١) بۆ لێکدانەوەی ئەو پاشگرانە و هێنانەوەی هەندێ نموونە ، سوودێکی زۆرم لە نوسراوەکانی نوری عەلی ئەمین و کەریمی ئەیوبێ و ئی. ئا. سمیرنۆڤا وەرگرتووە .

(٦٢) ئەمە پاشگری ناوی مەعنایە . چۆن دەچێتە سەر ناو و ناوی مەعنەوێ لێ دروست دەکا ، هەر بەو جۆرەش دەچێتە سەر ئاوەڵناو و نــاوی مەعنەوێ پێك دێنێ .

٣ ــ ێتی[٦٣] ، وەك :

سپێتی ، بەرزێتی ...

٤ ــ ایەتی ، وەك :

بڵندایەتی ، کەمایەتی ...

٥ ــ ایی ، وەك :

قوڵایی ، پانایی ، تاریکایی ...

٦ ــ ە ، وەك :

خراپە ، چاکە ، ڕاستە ، بەندە ...

٧ ــ ڵان/ەڵان ، وەك :

نەرمەڵان ، سەوزەڵان ...

٨ ــ ێنــە ، وەك :

زەردێنە ، سپێنە ...

٩ ــ کە ، وەك :

پیسکە ، ڕەشکە ...

١٠ــ ك ــ ik ، وەك :

ئەستورك ، گەرمك ...

١١ــ ان ، وەك :

ڕەقان ، نەرمان ، سوران ...

١٢ــ انە ، وەك :

پاکانە ، سورانە ...

---

(٦٣) پاشگری (ەتی) و (ێتی) هەردوکیان هەر یەك پاشگرن ، بەڵام هەرچی (ەتی)یە ڕاسترە و زۆریش بەکاردێ ، کەچی (ێتی) بەتایبەتی لە ناوچەی سلێمانی باوە .

١٣ــ ەن • وەك :

ڕوتەن ، تیژەن ، ڕەقەن •••

١٤ــ ەك • وەك :

بەرزەك •••

١٥ــ ین • وەك :

نەرمین[٦٤] •••

١٦ــ ندە • وەك :

دڕنــدە •••

١٧ــ ەمەنی • وەك :

ساردەمەنی ، مزرەمەنی •••

حـ ــ ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر کرداری ســادە و دەیکەتە نــاوی داڕێژراو :

هەندێ پاشگر بە ڕەگی کرداری ڕابوردو و ئێستاو و ناوی چــاوگ (اسم المصدر)ەوە دەلکێن و ناوی داڕێژراوی لێ دروست دەکەن ، وەك :

١ ــ ار • وەك :

« وتار » لە « وتن »ەوە •

« کوشتار » لە « کوشتن »ەوە •

٢ ــ یار • وەك :

« پرسیار » لە « پرسین »ەوە

« کڕیار » لە « کڕین »ەوە •

(٦٤) ماموستا نوری عەلی ئەمین وشەی « نەرمین »ی بە ئاوەڵناو داوەتە قەڵەم (بڕوانە : « گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردیدا » ، ل ٢٧). من وای بو دەچم کە « نەرمین » ناوە و ناوێکی تایبەتی (اسم العلم)ە.

٣ ـ ەر ، وەك :

« تۆسەر » لە « تۆسین »ەوە ،

« دانەر » لە « دانان »ەوە ،

٤ ـ مـــان ، وەك :

« درۆمان » لە « درۆن »ەوە ،

« نیشتمان » لە « نیشتن »ەوە ،

٥ ـ ۆکە ، وەك :

« فڕۆکە » لە « فڕین »ەوە ،

٦ ـ ە ، وەك :

« باڕە » لە « باڕان »ەوە ،

«کۆکە» لە «کۆکین»ەوە ،

٧ ـ گە ، وەك :

«لەوەڕگە» لە «لەوەڕان»ەوە ،

«بڕگە» لە «بڕین»ەوە ،

٨ ـ ەن ، وەك :

«ڕێژەن» لە «ڕژان»ەوە ،

«سوتەن» لە «سوتان»ەوە ،

٩ ـ ەك ، وەك :

«کوتەك» لە «کوتان»ەوە ،

١٠ـ اك ، وەك :

«خۆراك» لە «خواردن»ەوە ،

١١ــ وه/هوه • وەك :

«كردەوە» لە «كردن»ەوە •

١٢ــ كە • وەك :

«فڕكە» لە «فڕین»ەوە[٦٥] •

١٣ــ ەوار • وەك :

«خوێندەوار» لە «خوێندن»ەوە[٦٦] •

١٤ــ ندە • وەك :

«كوشندە» لە «كوشتن»ەوە •

«فڕندە» لە «فڕین»ەوە •

١٥ــ مەنێ • وەك :

«سوتەمەنێ» لە «سوتان»ەوە•

---

(٦٥) كەریمی ئەیوبێ و ئی. ئا. سمیرنوڤا لەم بارەیەوە تەنیا باسی پاشگری (ار ، یار ، ەر ، مان)یان كردوە (بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٣٨ ــ ٣٩) . مامۆستا نوری عەلی ئەمینیش لە بەشێكیان كۆلیوەتەوە (بڕوانە : كتێبی « گرتنی كەلێنێكی تر لە ڕێزمانی كوردێ ») . بەلام لیژنەی زمان و زانستەكانی كۆڕ لە زوربەیان دواوە (بڕوانە : ڕێزمانی ئاخاوتنی كوردێ بە پێی لێكۆلینەوەی لیژنەی زمان و زانستەكانی ، « گۆڤاری كۆڕی زانیاری كورد » ، بەرگی چوارەم ، ل ٣٨٠ ــ ٤٠٠).

(٦٦) مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە وشەی « خوێندەوار ، كوردەوار ، شوێنەوار »دا ، (ەوار)ی بە یەك پاشگر داناوە (بڕوانە : كتێبی « گرتنی كەلێنكی تر لە ڕێزمانی كوردێ » ، ل ٢٤) . لێكدانەوە ئەوە ڕوون دەكاتەوە كە لە وشەی «شوێنەوار ، كوردەوار»دا واتای شوێن و جێگە هەیە ، بەلام ئەو پاشگرە لە وشەی « خوێندەوار »دا بە جۆرێكی دیكە خۆی دەنوێنێ ... ئەمەش سەرنج بۆ ئەوە ڕادەكێشێ كە دوێ پاشگری جودا بن ، وەك (ێ)ی ناوی مەعنا و (ێ)ی سیفەی نیسبێ . بێ گومان ئەمە تەنیا بیركردنەوەیەكە ، ئەگینا پێویستی بە لێكولینەوەی زانستێ و مێژوێی هەیە .

«خواستەمەنیٚ» لە «خواستن»ەوە •

•••••• هتد[٦٧] •

د ــ ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵکرداری سادە و دەیانکەنە ناوی دارێژراو :

١ ــ ێن • وەك :

پێشێن •••

٢ ــ ار • وەك :

بنار •••

٣ ــ ەوا • وەك :

پێشەوا •••

جگە لەوە هەندێ پێشگریش هەن ، کە بە ڕەگی کردار یا ناوەوە دەلکێن و ناوی دارێژراو دروست دەکەن :

١ ــ پێ • وەك :

«پێویست» لە «ویستن»ەوە •

«پێخەف» لە «خەفتن»ەوە •

٢ ــ ڕا • وەك :

«ڕایەخ» لە «خستن»ەوە •

٣ ــ بەر • وەك :

«بەرچنە» لە «چنین»ەوە •

«بەرکوت» لە «کوتان»ەوە •

---

(٦٧) ئەو ناوانەی لە کردارەوە دروست دەبن لە زانستی زماندا بە ناوی کرداری Verbal noun (substantive) ناسراون •

٤ ــ هاو • وەك :

هاوولآت ، هاوڕێ ، هاوژین •••

•••••••• هتد •

ــ ٢ ــ

ئاوەڵناوی داڕێژراو

لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناوی داڕێژراو بە یارمەتی پێشگر و پـاشگر ساز دەبێ • بۆ ڕۆنـانی ئاوەڵناوی داڕێژراو هەنـدێ پێشگر و پـاشگر هەن کە دەچنە سەر (ناو یا ئاوەڵنـاو یا کردار یا ئاوەڵکردار)ی سـادە و دەیانکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو :

أ ــ ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنە سـەر ناوی سـادە و دەیکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو :

لە زمانی کوردیدا دوو پێشگر هەن ، دەچنە سەر ناو و ، ئاوەڵناوی لێ دروست دەکەن • وەك :

١ ــ بێ • وەك :

بێهۆش ، بێکار •••

٢ ــ بە • وەك :

بەهێز ، بەجەرگ •••

ئەو پاشگرانەی ئاوەڵناو لە ناو ساز دەکەن زۆر نین • هەندێ پاشگر هەن چۆن ناو پێکدەهێنن ، هەروەها ئاوەڵناویش دروست دەکەن ، واتـە گشتین بۆ ناویش و ئاوەڵناویش •

ئەو پاشگرە سەرەکیانەی ، ئاوەڵناو لە ناو دادەڕێژن ئەمانەن :

١ ـ ی • وەك :

جیهانی ، زستانی ، بەهـاری ، هەولێری ، هەورامی •••[٦٨]

٢ ـ ن — in • وەك :

ورگن ، تۆکن ، شەرمن ، گۆشتن •

---

(٦٨) ئەمە پاشگری سـیفەتی نیسـبی‌یە . لە پەراوێزی ژمارە (٥١)دا پەنجەمان بۆ ئەوە ڕاکێشا کە (ی)ی پاشگری سیفەی نیسـبی لەگەڵ پاشگری (ی)ی ناوی مەعنادا جیاوازن و وێچوونی شێوەیان بۆتە هۆی ئەوەی هەندێ لە زمانناسان بە یەك پاشگریـان دابنێن . ئـەوەی پتر جێگەی سەرنج بێ ئەوەیـە ، نـەك ئەوانەی کە بـە یـەك پـاشگری تێ‌گەیشتوون ، بەڵکو بەشێك لەوانەی جودایان کردۆنەتەوە ، بەتایبەتی زانایانی مەدرەسەی یەکێتی سۆڤێت لەو ڕایەدان کە ، (ی)ی پاشگری سیفەی نیسبی ئەگەر چوە سەر ناوێك ، وەك (هەولێری ، بەغدایی ، لێنینگرادی •••) و مەبەست لە کەسێك بێت کە خەڵکی (هەولێـر ، بەغدا ، لێنینگراد •••) بێت ناوێکی نیسبییە . بەڵام هاتۆ مەبەست لە شتێك بۆ ئەو دەمە سیفەتی نیسـبییە (بڕوانە : قەناتی کوردۆ ، دەسـتوری زمـانی کوردی ، مۆسـکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ٢٩٦ ـ ٢٩٧ ؛ چەرکەزی بەکۆ ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ ، ل ٢٤٤ ـ ٢٤٥ ؛ کەریمی ئەیوبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٣٩ ـ ٤٠ ؛ فارۆق عومەر صدیق ، وشـەسازی لە زمانی کوردیدا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب ٣ ، ژ ٢ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٥١٤ ـ ٥١٥ ؛ •••) . لەو ڕایەدام کە نوسەرانی ناوبراو لەم بۆچـونەدا بە هەڵە چوون ، چونکە وشـەی (هەولێری ، بەغدایی ، لێنینگرادی •••) سـیفەتی نیسـبین. بۆ ڕەت کردنەوەی ئەو ڕایە مامۆستا مەسـعود محەمەد ڕاسـتی بۆ چووە کە دەڵێ : « هیچ فەرقێك نیە لەوەدا پیاوێك بەغدایی بێت وە یا شـەربەی ئاو بەغدایی . کاتێك (بەغدایی) دەبێتە ناو کە بکرێ بە (اسـم علم) بۆ یەکێکی دیـار کراو ، لێرەشدا فەرق نییـە ناوەکە بۆ (شێرێکی باغچەی جانەوەران) بێت یاخود بۆ (کابرایێکی گەڕەکی جدیـد حسن پاشا) بێت . کەواتە ڕاست نیە بڵێین وشـەی (بەغدایی) کە بۆ مرۆڤ بۆ دەبێتە ناوی نیسـبی . لە ڕستەی (کابرایێکی بەغدایی مەلەی کرد) وشەی (بەغدایی) سـیفەتە هەرچەند بۆ کەسیش بەکار هـاتوە کـە

=

٣ ــ ێن • وەك :

زێڕێن ، ئاگرێن ، بەفرێن •

٤ ــ ۆڵ • وەك :

کرمۆڵ •••

٥ ــ وەر/ەوەر • وەك :

بەختەوەر •••

٦ ــ دار • وەك :

ئاگادار •••

=

دانیشتوی بەغدایە . بەپێچەوانە ، کە کەڵەشێرێکت هەبوو ناوی (بەغدایی) بوو ئەوسا وشەکە لە سیفەت دەشۆرێ و دەبێتە (اسم علم) هەرچەند کەڵەشێر کەسیش نییە». بۆ ئەم چەند دێڕە بڕوانە ل ٥١٥ی وتاری فارۆق عومەر صدیق کە لە گۆڤاری ناوبراوی کۆڕدا بڵاوکراوەتەوە) . سەرەڕای ئەو ڕاستییەی مامۆستا مەسعود نیشانی داوە و گومانی لەو باسەدا نەهێشتوە ، ئێمەش وا بیر دەکەینەوە کە هۆی ئەو هەڵەیەی زانایانی ناوبراو وەرگێڕانی ئەو دوو حاڵەتەیە بۆ سەر زمانی ڕوسی . ئەگەر (ی)ی پاشگری سیفەی نیسبی چوە سەر ناوێك و مەبەست لە کەسێك بوو ، ئەوە لە زمانی ڕوسیدا بەرانبەری پاشگری (یتس) دەوەستێ ... بەڵام ئەگەر پاشگری (ی)ی سیفەی نیسبی چوە سەر ناوێك و مەبەست شتێك بوو ، ئەو دەمە لە زمانی ڕوسیدا بەرانبەری پاشگری (سك) دادەنرێ . جا بەر لە هەمو شتێك دەبێ ئەوە لەیەك جودا بکەینەوە کە لە ڕوسیدا دوو پاشگر ئەو دەورە دەبینن ، نەك یەك پاشگر وەك لە کوردیدا . پاشگری (یتس)ی ڕوسی پاشگرێکە ناو دروست دەکات ، نەوەك وەك (ی)ی سیفەی نیسبی کوردی کە هەر ئاوەڵناو دادەڕێژێ . پاشگری (یتس) لە ڕوی مەبەستەوە هەندێ جوداوازی لەگەڵ پاشگری (ی)ی سیفەی نیسبیدا هەیە . هەر زمانێکیش خاوەنی تایبەتێتی خۆیەتی ...

٧ ــ كار ، وەك :

داواكار ...

٨ ــ ێ ، وەك :

كرمێ ...

٩ ــ انە ، وەك :

ژنانە ، پیاوانە ، مندالآنە....[٦٩]

١٠ــ ەكێ ، وەك :

خێڵەكێ ، دەشتەكێ ، سەرەكێ

١١ــ انێ ، وەك :

ژنانێ ، كچانێ ، شەڕانێ

١٢ــ ناك ، وەك :

غەمناك ، ترسناك

١٣ــ ە ، وەك :

هاوینە ، بەهارە ...[٧٠]

١٤ــ ۆر ، وەك :

ڕەنجۆر ...

---

(٦٩) بڕوانە پەراوێزی (٩٣) .

(٧٠) مامۆستا نوری عەلی ئەمین لەو ڕایەدایە كە وشەی (هاوین ، بەهار ....) ئاوەڵكرد'رن و كاتێك پاشگری (ە)یان پێوە دەلكێ دەبنە ناو (بڕوانە : كتێبی « گرتنی كەلێنێكی تر لە ڕێزمانی كوردیێ» ، ل ٨) . من لەو ڕایەدا'م كە ئەو وشانەی ناومان بردن هەرچەند وەك ئاوەڵكرداریش بەكار دەهێنرێن ، بەڵام بەر لە هەمۆ شتێك ناوی كات (اسم الزمان)ن و بە یارمەتێ پاشگری (ە) دەبنە ئاوەڵناو ، نەك ناو .

١٥ــ اوێ • وەك :

ئارداوێ ، شاخاوێ ، خۆلاوێ •••[٧١]

١٦ــ دار • وەك :

ناودار ، نازدار •••

١٧ــ باز • وەك :

مێباز ، فێڵباز •••[٧٢]

ب ــ ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و دەیکەنە ئاوەڵناوی دارێژراو :

پێشگری (نە) و (نا) دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و ئاوەڵناوی دارێژراوی لێ دروست دەکەن :

١ ــ نە • وەك :

نەخۆش ، نەساخ •••

---

(٧١) مامۆستا نوری عەلی ئەمین باسی ئەو پاشگرەی کردوە و ژمارەیەك نمونەی بۆ هێناوەتەوە ، وەك : « کرماوێ ، شاخاوێ ، قوڕاوێ ، خوێناوێ ... » (بڕوانە : کتێبی « گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردێ » ، ل ٢٨) . بەداخەوە هەندێ لە نمونەکانی لەبار نین و تیایاندا بە هەڵەچوە . ڕاستە لە وشەی «کرماوێ ، شاخاوێ...»دا ، (اوێ) پاشگرە ، بەڵام لە وشەی « قوڕاوێ ، خوێناوێ ... »دا ، (اوێ) پاشگر نیە ، بەڵکو بریتییە لە وشەی « او » و پاشگری (ێ)ی سیفەی نیسبێ . « کرماوێ ، شاخاوێ ... » وشەی دارێژراون لە وشەیەکی سادە و پاشگرێك پێکهاتۆن . هەرچێ « قوڕاوێ ، خوێناوێ ... »یە وشەی لێکدراون و لە دۆ وشەی سادە و پاشگرێك دروست بوون .

(٧٢) کەریمی ئەیوبێ و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ئەو وشانەیان بە ناو داناوە (بڕوانە : کتێبی ناوبراو ، ل ٢٨) . لەو ڕایەدام کە وا لەمەدا بە هەڵە چوون .

٢ ــ نا ، وەك :

نارێك ، ناپاك ...

ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و ئاوەڵناوی دارێژراویان لێ دروست دەکەن ئەمانەن :

١ ــ انێ ، وەك :

تەختانێ ، ڕەقانێ ، نەرمانێ ...

٢ ــ ۆ ، وەك :

بۆزۆ ، پیسۆ ...

٣ ــ ۆر ، وەك :

مەستۆر ...

٤ ــ ۆکە ، وەك :

پیسۆکە ، گێلۆکە ...

٥ ــ ەڵە ، وەك :

نەرمەڵە ، سەوزەڵە ...

٦ ــ ۆڵە ، وەك :

نەرمۆڵە ، شڕۆڵە ...

٧ ــ ۆڵ ، وەك :

نەرمۆڵ ، شڕۆڵ ...

٨ ــ یل ، وەك :

وردیل ، گردیل ...

٩ ــ کەلە ، وەك :

سورکەلە ، جوانکەلە ...

١٠ــ ێلکە • وەك :

سپیتلکە ، خشتیلکە •••

١١ــ ۆلکە • وەك :

بەرزۆلکە ، تەختۆلکە •••[٧٣]

١٢ــ اك • وەك :

ڕۆناك •••

ج ــ ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنە سەر ڕەگی کردار یاخود ناوی چاوگ و دەیکەنە ئاوەڵناوی دارێژراو :

پێشگر :

١ ــ نە • وەك :

نەمر ، نەبەز ، نەزان •••

پاشگر :

١ ــ ۆك • وەك :

لەرزۆك ، گەڕۆك •••

٢ ــ ەك • وەك :

ڕووەك ، تۆسەك •••

٣ ــ ار • وەك :

«دیار» لە «دیتن»ەوە •

---

٧٣) هەرچەندە ئەو چەند پاشگرە بۆ بچوك کردنەوەی ئاوەڵناو بەکار دەهێنرێن و ئاوەڵناوی دارێژراو سازدەکەن ، بەڵام هەندێ لەو ئاوەڵناوە دارێژراوانە دەتوانن خۆیان وەك ناویش بنوێنن ، بە وێنە : بەرزۆلکە ، مزرۆکە •••• هتد •

٤ ــ ا • وەك :

«زانا» لە «زانین»ەوە •

٥ ــ ۆ • وەك :

«مردۆ» لە «مردن»ەوە •

د ــ ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵکرداری سادە و دەیکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو :

پاشگر :

١ ــ ەکێ • وەك :

سەرەکێ ، پێشەکێ •••

٢ ــ ۆ • وەك :

سەرۆ ، خوارۆ •••

٣ ــ ێن • وەك :

بەرێن •••

ـ ٣ ـ

کرداری داڕێژراو

لە زمانی کوردیـدا کرداری داڕێژراو بە یارمەتی پێشـگر و پاشگر پێك دێ[٧٤] • بۆ ڕۆنانی کرداری داڕێژراو هەندێ پێشگر و پاشگر هەن ،

---

(٧٤) هەرچەندە کرداری داڕێژراو بە یارمەتی پێشـگر و پاشگر پێك دێ ، بەڵام لەم کارەدا پێشگر دەوری گرنگترە .

دەچنە سەر (کردار)ی سادە و دەیکەنە کرداری داڕێژراو[٧٥] •

أ ــ پێشگر •

ئەو پێشگرانەی کرداری داڕێژراو ساز دەکەن دوو جۆرن :
یەك ــ پێشگری سادە • وەك :

١ ــ دا • ئەم پێشگرە گەلێك مانا دەبەخشێ و بە زۆری بزووتنەوەی بەرەو خوار نیشان دەدات • وەك :

دابەزین ، داگرتن ، داتەکاندن •••

٢ ــ ڕا • مانای جۆراوجۆر دەبەخشێ ، وەك لەو نموونانەی خوارەوەدا بەدی دەکرێن :

ڕاهاتن ، ڕاتەکان ، ڕاگرتن •••

٣ ــ هەڵ • ئەم پێشگرە بە زۆری بۆ بزووتنەوەی بەرەو ژوور بەکاردێت ، بەڵام هەندێ جار مەبەستی تریش دەگەیەنێ ، وەك :

هەڵمالین ، هەڵچوون ، هەڵگەڕان •••

٤ ــ ڕۆ • ئەم پێشگرە بەگشتی بزووتنەوە بەرەو خوارەوە ، یاخود ناوەوە نیشان دەدا ، وەك :

ڕۆکردن ، ڕۆچوون •••

---

(٧٥) هەرچی ناو و ئاوەڵناوی داڕێژراوە بە یارمەتی پێشگر و پاشگر لە (ناو و ئاوەڵناو و کردار و ئاوەڵکردار)ی سادە دروست دەکرێن . بەڵام بۆ ڕۆنانی کرداری داڕێژراو پێشگر و پاشگر هەر بە (کردار)ەوە دەلکێن ، جگە لە پاشگری (اندن) کە دەچێتە سەر ناوی دەنگە سروشتییەکان و هەندێ ناوی دیکە و دەیانکاتە چاوگ و کردار .

٥ ــ وەر[٧٦]. ماناى پێچکردنەوە و گەڕانەوە و هەڵگێڕانەوە...ى تێدایە . وەك :

وەرگێڕان ، وەرچەرخان ، وەرگرتن ...

٦ ــ ڕێ . وەك .

ڕێخستن ، ڕێخشاندن ....

٧ ــ پێ . وەك :

پێکەنین ، پێگەیشتن ، پێزانین ، پێناسین ...

٨ ــ تێ . وەك :

تێکردن ، تێگەیشتن ، تێگرتن ...

٩ ــ لێ[٧٧] . وەك :

لێخوڕین ، لێدان ، لێنان ...

١٠ــ وێ[٧٨] . وەك :

وێچوون ، وێکەوتن ...

١١ــ ڤێ[٧٩] . وەك :

ڤێچوون ...

---

(٧٦) تایبەتێتی پێشگری (هەڵ ، ڕۆ ، وەر) لەوەدایە کە لە زمانی کوردی ئەمڕۆدا هاوبێژیان نییە .

(٧٧) هەرچی پێشگری (پێ ، تێ ، لێ)یە پەیوەندییان لەگەڵ (پریپۆزیشن)دا هەیە . بە شێوە لەوە دەچێ کە پاشگری (ڕێ)ش هەر وەك ئەوان بێ ، بەڵام ڕاستی لە ناوەڕۆکدا هێشتا هیچمان بۆ ئاشکرا نەبووە .

(٧٨) پێشگری (وێ) لە شێوەی موکریدا بە گشتی و لە هەندێ شێوەی دیکەی کرمانجی خوارۆدا بەکاردێت .

(٧٩) پێشگری (ڤێ) لە دیالێکتی کرمانجی ژۆرۆدا بەکار دێت ... لە هەندێ بەشە دیالێکتی کرمانجی خوارۆدا دەبێتە (وێ) .

١٢ــ ڤه • وەك :

ڤەخارن ، ڤەكوشتن •••[٨٠]

••••••••••هتد[٨١] •

---

(٨٠) ليژنەی «زمان و زانستەكانی» كۆڕی زانیــاری كورد بە شــێوەیەكی زانستیی و بە نموونەی جوان و لەبارەوە باسی ئەو پێشگرە ســادانەی كردوە و دەوری هەر یەكێكیانی دیاریی كردوە . بەلام بەداخەوە ليژنەی ناوبراو پێشــگری (ڕۆ) و (ڕێ)ی كــە ئەمانیش لــە ڕۆنانی كرداری داڕێژراودا دەورێكی گرنگ دەبینن ، لە یاد كردوە و بە هیچ جۆرێــك ناوی نەهێناون (بڕوانە : « گۆڤاری كۆڕی زانیاری كورد » ، بەرگی چوارەم ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٣٦٩ ــ ٣٧٣) .

كەریمی ئەیوبیی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا باش لە تێكڕای ئەو پێشگرانــە دواون (جگە لە «ڤه» و «ڤێ» كە سەر بە دیالێكتی كرمانجیی ژۆرۆن) . بەلام كەم و كورتیی ئەمان لەوەدایە كە پێشگری (ڕێ ، پێ ، لێ ، تێ)یان بە ناسادە داناوە .

ئەو پێشگرە سادانەی لە سەرەوە لێیــان دواین ، لە نوســینەكانی مامۆستا نوری عەلی ئەمیندا باسیان لێوە نەكراوە . تەنیا ئەوە نەبێ كە لە لاپەڕە ١٥٦ ــ ١٥٧ی كتێبی «ڕێزمانی كوردیی»دا (هەڵ ، دا ، ڕا ، ڕۆ ...) بــە ئاوەڵكردار دانراوە و (پێ ، تێ ، لێ)یــش بــە پیتی پەیوەندیی دراوەتە قەڵەم . ڕاستە (پێش ، سەر ، لا ، بەر ...) وەك ئاوەڵكردار و پێشگر خۆیان دەنوێنن ، بەلام (هەڵ ، دا ، ڕا ، ڕۆ...) هەر پێشگرن و هیچ دەمێك نابنە ئاوەڵكردار . هەرچیی (پێ ، تێ ، لێ)یشە پەیوەندیان بە (پریپۆزیشن)ەوە هەیە ، بەلام بەر لە هەمــو شتێك پێشگرن .... سەرەڕای ئەو كەم و كورتییە ، نۆسەر لە كتێبی «گرتنی كەلێنێكی تر لە ڕێزمانی كوردی »دا (ل ٥٣ ــ ٥٦) هــەندێ نیشانەی ، وەك (ئە ــ دە)ی موزارەعەت و (بـ)ی فەرمانی بە پێشگر دانــاوە .

(٨١) لە زمانی كوردیدا هەندێ وشە هەن ، وەك : (دەر ، بەر ، سەر ، لا ، پێش ، پاش ، دوا ، ژێر ، بن ...) لە پێش كردارەوە دێن و واتــای تازە پێك دێنن ... جا بەشێــك لە كوردنــاسان ئەمــانە بە پێشــگر دادەنێن و بەشێكی دیكەیان بە وشەی واتاداریان دەدەنە قەڵەم .

بە وێنە كەریمی ئەیوبیی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا بە پێشگریان دادەنێن و دەڵێــن : « ئــەم پێشــگرانە ئــەوانەن كــە لــە شــێوەی نــاو و =

دوـ پێشگری ناساده .

پێشگری ناسادەش دوو جۆرە :

أ) ئەوانەی لە ئەنجامی یەکەل بوونی پێشگری سادەی (پێ ، تێ ، لێ) لەگەڵ پۆستپۆزیشنی (دا ڕا ، وە)دا دروست بوون . وەك :

١ ــ پێدا . وەك :

پێدادان ، پێدابردن ، پێداچوون ...

٢ ــ تێدا . وەك :

تێداچوون ، تێدابوون ...

٣ ــ پێوە . وەك :

پێوەنان ، پێوەدان ، پێوەکردن ...

٤ ــ تێوە . وەك :

تێوەگلان ، تێوەچوون ...

٥ ــ پێڕا . وەك :

پێڕاگەیشتن ، پێڕاگەیاندن ...

=

ئاوەلکرداردا هاوبێژ (مشترك لفظي ـ Homonym)یان هەیە»(بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٠٨) ... مامۆستا نوری عەلی ئەمین وەك پێشگر ناوی نەبردون بەڵام وەك ئاوەلکردار لێیان دواوە (بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١٥٧)... لیژنەی « زمان و زانستەکانی »ی کۆڕ هەرچەندە لەو کێشەیە دواوە ، بەڵام ڕای خۆی نەداوە (بڕوانە : گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، بەرگی چوارەم ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٣٧٢)... بە باوەڕی من ئەمانە بەر لە هەموو شتێك وشەی واتاداران ، بەڵام دەتوانن وەك پێشگریش خۆیان بنوێنن . بە وێنە (بەر) لە وشەی لێکدراوی «بەرماڵ»دا یاخود لە ڕستەی « نەسرین چووە بەر هەتاوەکە ...»دا وشەیە . بەڵام لە وشەی «بەربوون» و « بەردان »...دا پێشگرە .

٦ ـ تێڕا • وەك :

تێڕاکردن ، تێڕابردن •••

٧ ـ لێڕا[٨٢] وەك :

لێڕابردن ، لێڕاهاتن •••

•••••••••• هتد[٨٣] •

ب) ئەو پێشگرە ناسادانەی کە لە ئەنجامی تێکەڵ بونی پریپۆزیشنی (دە ، بە ، لە ، وە ، ڕە) لەگەڵ ژمارەی (ێك ، یەك) پەیدابوون • وەك :

١ ـ پێك • وەك :

پێکهێنان ، پێکهاتن •••

٢ ـ تێك • وەك :

تێکچون ، تێکشکان •••

٣ ـ لێك • وەك :

لێکدان ، لێکبون •••

٤ ـ وێك • وەك :

وێککەوتن ، وێکخستن •••

٥ ـ ڕێك • وەك :

ڕێکبون ، ڕێکخستن •••

••••••• هتد [٨٤] •

---

(٨٢) پاشگری (تێڕا) و (لێڕا) سەر بە دیالێکتی موکرین .

(٨٣) کەریمی ئەیوبیێ و ئی. ئا. سمیرنۆڤا باسی ئەو پێشگرانەیان کردوە... بەڵام لەو ڕایەدان کە وا ئەو پێشگرانە لە ئەنجامی بونە پێشگری هەندێ ئامرازەوە پەیدابوون . (بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١١٤) .

(٨٤) کەریمی ئەیوبیێ و ئی. ئا. سمیرنۆڤا بە دوور و درێژێ باسی تێکڕای ئەو پێشگرە ناسادانەیان کردوە و نمونەی جوان و لەباریان بۆ هێناونەتەوە.

=

هەر یەك لەو پێشگرانەی دەچنە سەر چاوگێكی سادە ، دیمەن و واتایان دەگۆڕن ، واتە : ١ـ لە ڕووی پێكهاتنەوە دەبنە دارێژراو ؛ ٢ـ لە ڕووی ماناشەوە گۆڕانێك دێتە گۆڕێ • بە وێنە « دان » بە مانای (بەخشینی شتێك بە كەسێك) دێت ، هەرچێ « دادان »ە مانای (١ـ تیژكردنی سەری دار و قەڵەم ؛ ٢ـ چوونە خوارەوە و لێچوونی شتی شل « گۆزەكە ئاو دادەدا » ؛ ٣ـ فێركردن « دەرس دادان » ••••) دەگەیەنێت ••• وشەی «كردن» مانای (بەجێهێنانی كارێك)ە ، كەچی « هەڵكردن » مانای (بەرزكردنەوەی ئاڵا یا داگیرساندنی چرا ••••) دەبەخشێت • یاخود وشەی « گەڕان » واتای (هاتوچۆ كردن) دەدات ، بەڵام كە پێشگری (لێ)ی پێوە دەلكێ « لێگەڕان » پەیدا دەبێ و مانای (وازهێنان) دێتە كایەوە •••• هتد •

ب ـ پاشگر •

لە زمانی كوردیدا دوو پاشگر هەن، كرداری دارێژراو دروست دەكەن :

١ ـ ەوە / وە ـ ڤە[85] •

=

(بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ل ١١٤ ـ ١١٨) ... هەرچێ لیژنەی « زمان و زانستەكانی »ی كۆڕە ، بەداخەوە تەنیا چەند دێڕێكی دەربارەی ئەم باسە نووسیوە و بایەخی پێ نەداوە . (بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ل ٣٧٢) .

(٨٥) ئاشكرایە كە (ەوە/وە) لە دیالێكتی كرمانجی خوارووددا پاشگرە ، بەڵام پێویستە سەرنج بۆ ئەوە ڕابكێشین كە ئەم (ەوە/وە)یە لە كرمانجی ژووروودا خۆی وەك پێشگر دەنوێنێ . لەبەر ئەوە دەتوانین (ەوە/وە) نەك تەنیا بە پاشگر ، بەڵكو لە هەمان كاتدا بە پێشگریش دابنێین . وەك:

خواردن ـ خواردنەوە ـ ڤەخارن

گەڕان ـ گەڕانەوە ـ ڤەگەڕان

ئەم پاشـــگرە دەورێکی گەورە و گرنـــگ دەبینێ و گەلێك واتـــا دەگەیەنێ و دەیان وشەی نوێ پێكدێنێ • واتا سەرەکییەکانی (گۆڕینی مەفهوومی وشە ؛ گۆڕینی واتای وشە ؛ گەڕانەوە؛ دووبارە بوونەوە•••)ن[٨٦]•

٨٦) دەربارەی ئەم پێشگر و پاشگرە د. نەسریـــن فەخرێ لە ژێـــر نـــاوی « پاشگر و پێشگری : (ڤە ـ یان ـ وە) لە زمانی کوردیدا»دا (گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، ب١ ، ژ١ ، بەغـــدا ، ١٩٧٣ ، ل ٢٣٤ ـ ٢٧٣) وتارێکی بلاوکردۆتەوە و تیایدا بە درێژێ و بە بەڵگەوە لە واتا و دەور و پێکهاتن و . . .ی دواوە و گەلێك ڕۆی ئەو کێشـەیەی ڕۆن‌کردۆتەوە. . . دوا بە دوای ئەم وتارە مامۆستا شـــێخ محەمەدی خـــاڵیش بە نـــاوی « پێشگر و پاشگر »ەوە (گۆڤـــاری کۆڕی زانیـــاری کورد ، ب٢، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٤ ، ل ٢٥٦ ـ ٢٧٩) و عەمید ئەحمەد حەســـەنیش لە بەشـی یەکەمی بەرگی سێیەمی هەمان گۆڤاردا (ل ٣٩١ ـ ٣٥٧) هـــەر لە ژێر ناوی « پێشـــگر و پاشـــگر »دا لـــەو باســـە کۆلیونەتەوە . مامۆستایانی ناوبراویش لەو ڕووەوە هەندێ ڕای جـــوان و لەباریـــان دەربڕیوە . . . جگە لەو سێ مامۆستایە ، هەروەها زۆتر مامۆستایان : نوری عەلی ئەمین، قەناتی کوردۆ ، مەکەنزێ. . . ش لەو باسە دواون.
ئەوەی لەم بارەیەوە پێویستە پەنجەی بۆ ڕابکێشـــین ، ئەوەیە کەوا زۆربەی نوســـەران بە (ەوە) و (وە)یان داناوە . . . هەرچێ د. نەسرین فەخرێیە لەو ڕایەدایە کە ئەم پاشگرە تەنیا شێوەی (وە)ی هەیە . بەڵگەشی ئەوەیە کە لە شێوەی کرمانجێ ژووروودا کاتێك دەبێتە پێشگر (ڤـــە) بەکاردێت . بزوێنی (ە)ش بە پیتێکی پـــەیوەندێ دادەنێ کە گوایا یارمەتێ لکاندنی پاشگری (وە) بە پیتی کۆنســـۆنانتی پێش خۆیەوە دەدات .
بە ڕای من ئەو تەنیا بەڵگەیەی د. نەسرین فەخرێ زۆر کەمـــە بـــۆ ئەوەی ئەو پاشگرە بە (وە) دابنرێ . جگە لەوەش سەرنجی ڕاســـتی مامۆستا مەسعود محەمەد ، کە دەڵێ : « هیچ مـــانعێك نییـــە لەوەدا بگوترێت پێشگرەکە تێکڕای (ەوە)یە چونکە لە هەموو ئەو میـــالانەدا کە بۆ کار دێنەوە ئەم بزوێنەی پێشەوە (ە) دەدیترێت ، تەنـــانەت واش دەبێت کە پیتە بزوێن دەبێتە کۆتایێ کار ، پیتێکی کۆنسۆنانت دێـــت و ئەم بزوێنە دەپارێزێت ، وەك (هاتۆمەتەوە ـ کە لێرەدا ـ ت ـ هات و بزوێنەکەی پاراســـت » . « لە گەلێـــك شێوە ئاخـــاوتندا دەگـــوترێ (گەڕایەوە ، کوژایەوە . . .) کە لەو شوێنانەدا پیتێکی (ی) پەیوەندێ
=

أ ــ گۆڕینی مەفهومی وشە • وەك :

کردن ــ کردنەوە

خواردن ــ خواردنەوە

ب ــ گۆڕینی واتا • وەك :

بەربوون ــ بەربوونەوە(٨٧)

لێکدان ــ لێکدانەوە(٨٨)

=

وەك (نوون الوقایە) دێت و بزوێنەکەی سەرەتای (ەوە) دەپارێزێت » ... « بێگومان لەو شێوانەدا ، کە دەبێتە پێشگر ئیمکان نییە بزوێنەکەی پێشەوە (ە) خۆ بەدەربخات ، کە ئەمە بەدیهییەکە و کوتانەوەی لزوم نییە » (بڕوانە : گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، ب٤، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٣٧٣ ــ ٣٧٤) ، ئەوە ئەو بۆچوونەی د. نەسرین فەخری هەڵدەوەشێنێتەوە و ڕایەکی ڕاست و زانستی دێنێتە کایەوە.

سەرەڕای هەموو ئەو بەڵگانە ، پێویستە ئەوەش لە یاد نەکەین کە لە زمانی کوردیدا وشە هەن لە پێکهاتنیاندا (و)ی کۆنسۆنانت بە ڕەوانی لە دوای دەنگی کۆنسۆنانتەوە هاتوە و پێویستی بە بزوێنی (ە)ی پەیوەندی نەکردوە پێکیانەوە بلکێنێ ، وەك لە (سروە)دا .

جا ئەمانە ئەوە دەسەلمێنن کە ئەو پاشگرە دەبێ (ەوە) بێ ، نەك (وە) و ، بەو پێیە بزوێنی (ە) دەبێ ڕەسەن بێ ، نەك بۆ پەیوەندی هاتبێتە ناوەوە ... بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لەو ڕایەدام کەوا ئەم باسە هێشتا پێویستی بە لێکۆڵینەوەی قووڵتر و تێر و تەسەلتر هەیە .

(٨٧) وشەی «بەربوون» بە مانای (بەرەڵابوون) دێت ، بەڵام کە پاشگری (ەوە/وە) دەچێتە سەری واتاکەی دەگۆڕێ و مانای (کەوتنەخوارەوە) دەدات .

(٨٨) وشەی «لێکدان» واتای (١ــ لە یەکتری دانی دوو شت ؛ ٢ــ تێکەڵ کردنی دوو شت بە یەکا ...) دەبەخشێت ، کەچی کاتێك پاشگری (ەوە/وە)ی پێوە دەلکێ ماناکەی دەگۆڕێ و واتای (بیرکردنەوە) دەدات .

ج ــ گەڕانەوە ، وەك :

ڕۆیشتن ــ ڕۆیشتنەوە

چۆن ــ چۆنەوە[89]

د ــ دۆبارەبۆنەوە ، وك :

هەستان ــ هەستانەوە

نۆستن ــ نۆستنەوە[90]

٢ ــ اندن .

دەوری هەرە سەرەکیێ ئەم پاشگرە ئەوەیە کە کرداری تێنەپەڕ (الفعل اللازم ــ Intransitive) دەگۆڕێ بۆ تێپەڕ (الفعل المتعدي – Transitive) واتە کاتێك پاشگری (اندن) دەچێتە سەر چاوگی تێنەپەڕ ، ئەوە دەیکاتە تێپەر[91] ، وەك :

سۆتان + اندن = سۆتاندن

نۆستن + اندن = نواندن

مردن + اندن = مراندن

چۆن + اندن = چواندن

دڕێن + اندن = دڕاندن

---

(٨٩) کاتێ پاشگری (ەوە/وە) دەچێتە سەر «ڕۆیشتن» و « چۆن » ، دەبنە « ڕۆیشتنەوە » و « چۆنەوە » و مانای گەڕانەوە بۆ هەمان شوێن بەدی دەکرێ .

(٩٠) وشەکانی « هەستانەوە » و « نۆستنەوە » واتای دۆبارە بۆنەوەی هەمان کار دەگەیەنن .

(٩١) لەبەر ئەوەی دەوری سەرەکیێ (اندن) ئەوەیە کە کرداری تێنەپەڕ دەگۆڕێ بۆ تێپەڕ؛ بۆیە بێتر لەوە دەکەینەوە کە بزانین (اندن) ــ (پێشگر)ە یا (نیشانە)یە... بێ‌گومان ئەگەر دەوری ڕۆنان نەبینێ و تەنیا مانای ڕێزمانێ بگەیەنێ ، ئەوە دەبێ (نیشانە)بێت ... بەلاّم ئەم باسە پێویستی بە لێکۆلینەوەی تەواو و زانستێ هەیە .

جگە لەوە پاشگرە (اندن) کرداری تێنەپەڕ لە دەنگە سروشتییەکان دروست دەکا ، وەك : (میاو + انــدن = میاواندن ؛ بۆڕە + انــدن = بۆڕاندن •••) • هەروەها هەندێ ناوی دیکە دەکاتە چاوگ و کرداری تێپــەڕ ، وەك : (ڕەنــج + انــدن = ڕەنجانــدن ؛ نرخ + انــدن = نرخاندن •••)[92] •

— ٤ —

ئاوەلکرداری داڕێژراو

لە زمانی کوردیدا پێشگر و پاشگر بە زۆری و بە شێوەیەکی چالاك یاریدەی داڕشتنی ناو و کردار دەدەن ، جاروبار یارمەتی دروستکردنی ئاوەلناو و ئاوەلکرداریش دەدەن :

أ ــ پێشگر •

١ ــ بێ • وەك :

بێگومان ، بێشك •••

٢ ــ بە • وەك :

بەگوڕ ، بەکوڵ ، بەتەنیا •••

••••••••••• هتد •

ب ــ پاشگر :

١ ــ ێ• وەك :

هاوینێ ، بەهارێ ، شەوێ ، ڕۆژێ •••

---

(٩٢) بۆ وەرگرتنی زانیاری تەواو دەربــارەی پاشگری (اندن) بڕوانــە : د. نەسرین فەخری ، پاشگری (اندن) لە زمانی کوردیدا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب٣ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ١٩٨ ــ ٢٤٢ •

٢ ــ انه • وەك :

ژیرانه ، پیاوانه[٩٣] •••

٣ ــ ئاسایی • وەك :

شێرئاسایی ، کوێرئاسایی •••

٤ ــ ەکی • وەك :

شەوەکی ، بەیانەکی •••

••••• [٩٤]

وشەی لێکدراو

(الكلمة المركبة — Compound)

وشەی لێکدراو ئـەو وشەیەیە کە وا بـە لای کەمەوە دوو وشـەی واتاداری تێدابێت •

---

(٩٣) ئەگەر بوترێ (جلی پیاوانه) ئەوە وشـەی «پیاوانە» دەبێتە ئاوەڵناو ، چونکە وەسـفی ناو دەکا . ئەگەر بوترێ (شـێرکۆ پیاوانە دانیشـتووە) ئەوە وشـەی « پیاوانە» دەبێتە ئاوەڵکردار ، چونکـە لێرەدا وەسـفی کردار دەکا ــ واتە چۆنیەتی دانیشتن نیشاندەدا .

(٩٤) ئەو ئاوەڵکردارە دارێژراوانەی سـەرەوە کە بە یاریدەی پێشگر و پاشگر سـازبوون ، جیاوازییان لەگەڵ ئاوەڵکرداری لێکدراودا زۆرە . کەچی مامۆسـتا نوری عەلـی ئەمین ئەو دوو جـۆرە ئـاوەڵکردارەی ــ واتـە دارێژراو و لێکدراو ــ کە جۆری پێکهاتنیان جودایە وەك یەك دانـاوە. (بڕوانە : کتێبی « ڕێزمانی کوردی » ، ل ١٨٧) .

بە وێنە وشـەی دارێژراوی «بێگومان» کە لە پێشگری (بێ) و وشـەی «گومان» پێکهاتوە ؛ یاخود وشـەی دارێژراوی «شـەوێ» کە لە وشـــەی «شـەو» و پاشگری (ێ) پەیدابووە ... جیاوازییـان لەگەڵ وشـەی لێکدراوی « پڕبەدڵ » زۆرە کە لە ئاوەڵنـاوێك (پڕ) + ئینتـەرفیکس (بە) + ناو (دڵ) پێکهاتوە ؛ یاخود وشـەی لێکدراوی «پاشـەوپاش» کە لە دووپات کردنەوەی وشـەی «پاش» پێکهـاتوە و ئینتەرفیکسی (ەو) بە یەکەوەی لکاندوون .

وشەی لێکدراو دەتوانرێ بە گوێرەی بەشـەکانی ئاخاوتن دابەش بکرێ بەسەر ئەم جۆرانەدا :

ــ ١ ــ
ناوی لێکدراو

ناوی لێکدراو لەمانەی خوارەوە پێكدێ :

١ ــ دوو ناوی سادە ، وەك :

شـاهەنگ ، ماسـتاو ، مارماسـێ ، گولاو ، چڵـکاو ، بەفراو ، گاسن[٩٥] ...

٢ ــ دوو ناوی سادە ، بە یارمەتی یەکێك لەم (ئینتەرفیکس)انە :

أ ــ (ە) ، وەك :

بەردەنوێژ ، مانگەشەو ، گوڵەگەنم ، چەرمەگا ...

ب ــ (و) ، وەك :

هێلکەوڕۆن ، لەرزوتا ...

---

(٩٥) هەندێ جار لە وشـەی لێکدراودا کورتکردنەوە بەدی دەکرێت . وەك: «کانێسکان» کە لە « کانی + ئاسکان » دروستبوە ؛ « چابونەوە » کە لە « چاك + بونەوە » ساز بوە ؛ « گاسن » لە «گا + ئاسن» ؛ «کانەبێ» لە « کاك + نەبێ » ؛ « دەستاڕ » لە « دەست + هاڕ (ڕەگی کرداری «هاڕین») ؛ «مامۆستا » لە « مام + وەستا » [(و) لە وشـەی سادەی « وەستا »دا کۆنسـۆنانتە و دەتوانێ لەگەڵ دەنگی (ە)دا بێت کە بە دوایدا هاتوە . کاتێ لەگەڵ وشـەی «مام»دا یەك دەگرن ، ئەوە ئەو (و)وە دەبێ بە (ۆ) ــ کە دەنگێکی بزوێنە . جا بۆنە بزوێنی ئەو دەنگە بوە بە هۆی ئەوەی (ە) تێدا بچێ ، ئەوەش لەبەرئەوە کە دوو بزوێن پێکەوە نایەن].

ج ــ (به) ٠ وه‌ك :

كولێره‌به‌ڕۆن ، سه‌ربه‌گێچه‌ڵ ٠

٣ ــ ناوێكی ساده و ئاوه‌ڵناوێك ، به یارمه‌تی ئینته‌رفیكس (مۆرفێمی په‌یوه‌ندی)ی (ه) ٠ وه‌ك :

مێرگه‌سور ، كێله‌سپی

٤ ــ ئاوه‌ڵناو + ناو ، وه‌ك :

ڕه‌شماڵ ، زه‌رداو ٠٠٠

٥ ــ ئاوه‌ڵناوێك و ناوێكی ساده ، به یارمه‌تی یه‌كێك له‌م (ئینته‌رفیكس)انه :

أ ــ (ه)

ڕه‌شه‌با ، سه‌وزه‌گیا ، ته‌ڕه‌پیاز ٠٠٠

ب ــ (و)

گه‌ندوگو ٠٠٠

٦ ــ له ناوێكی ساده و ڕه‌گی كردار ٠ وه‌ك :

دارتاش ، دڵخواز ، جلدرو ، پیلانگێڕ ، ڕۆژهه‌ڵات، چاوبه‌ست، لێفه‌درو ، كڵاودرو ٠٠٠٠

٧ ــ له ناوێكی ساده و ڕه‌گی كردار ، به یارمه‌تی ئینته‌رفیكسی (و) ٠ وه‌ك :

ده‌ستوبرد ٠٠٠

٨ ــ له دو ڕه‌گی كردار ، به یارمه‌تی ئینته‌رفیكسی (و) ٠ وه‌ك :

هات‌وچۆ ، مشت‌ومال(٩٦) ، گفتوگۆ

٩ ــ ئاوه‌ڵکردارێك و ناوێکی ساده • وه‌ك :

به‌رماڵ ، ژێرپیاڵه ، پێش‌نوێژ ، ژێرکراس ، بن‌باخه‌ڵ •••

١٠ــ ناوێکی ساده و وشه‌یه‌کی بێ‌واتا ، به یارمه‌تی ئینته‌رفیکسی (و) • وه‌ك :

قه‌رزوقۆڵ ، گیاوگژ ، گوڵوموڵ ••••

١١ــ ڕه‌گی کردار و وشه‌یه‌کی بێ واتا ، بـه یارمه‌تی ئینته‌رفیکس (و) • وه‌ك :

کوڵوکۆ(٩٧) •••

١٢ ــ دووپات کردنه‌وه‌ی ناوێك(٩٨) ، به یارمه‌تی ئینته‌رفیکسی (ه) • وه‌ك : قرچه‌قرچ ، ملچه‌ملچ ، چه‌قه‌چه‌ق ، جیڕه‌جیڕ ، لوره‌لور ، گفه‌گف ، بۆڕه‌بۆڕ(٩٩) ••••

---

(٩٦) «مشت» ڕه‌گی کرداری «مشتن»ه که هاوواتای «ماڵین»ه. وه«ماڵ»یش ڕه‌گی کرداری «ماڵین»ه ، که به واتای (پاككردنـه‌وه‌ی شـوێنێك بـه گه‌سك یان به شتێکی تر) دێت . کاتێ ڕه‌گی ئه‌و دوو کرداره یه‌ك ده‌گرن وشه‌یه‌کی نوێ دروست ده‌بێ ــ « مشت‌وماڵ » . هـه‌رچی وشـه‌ی «مشت وماڵ»یشه واتای «زاخاو دانه‌وه و پاككردنـه‌وه‌ی خه‌نجه‌ر و شیر و چه‌قۆ » ده‌به‌خشێ .

(٩٧) « کوڵ » ڕه‌گی کرداری « کوڵان »ه که به‌مانای (قوڵپدانی شتی شل له سه‌ر ئاگر) دێت . «کـۆ» واتـای سه‌ربه‌خـۆی نییـه . هـه‌رچی « کوڵوکۆ »یه مانای (کڵپه‌ی گڕی ئاگر) ده‌به‌خشێ .

(٩٨) به‌تایبه‌تی ناوی ده‌نگه سروشتییه‌کان .

(٩٩) ئه‌گه‌ر ناوه‌که کۆتایی به بزوێنی (ه) بێت ئه‌وه له‌و دوو (ه)یه ــ واتـه کۆتایی و په‌یوه‌ندی یه‌کێکیان تێده‌چێ و یه‌کێکیان ده‌مێنێته‌وه .

ـ ٢ ـ

ئاوەڵناوی لێکدراو

ئاوەڵناوی لێکدراو دەکرێ پێکهاتبێ لە :

١ ـ دوو ناو ، وەك :

گەردن + بلوور = گەردن بلوور

بەژن + چنار = بەژن چنار

بالاّ + عەرعەر = بالاّعەرعەر

٢ ـ ناو + ئاوەڵناو ، وەك :

سەر + گەرم = سەرگەرم

ڕوو + ڕەش = ڕووڕەش

دڵ + ڕەق = دڵڕەق

دەست + درێژ = دەستدرێژ

٣ ـ ناو + ناوی بەرکار (اسم المفعول) ، وەك :

سەر + شکاو = سەرشکاو

زگ + سووتاو = زگسووتاو

دەست + گیراو = دەستگیراو

٤ ـ دوو ناو ، بە یارمەتی ئینتەرفیکسی (بە) ، وەك :

قوڕ + بە + سەر + = قوڕبەسەر

لێو + بە + بار = لێوبەبار

ڕوو + بە + خاڵ = ڕووبەخاڵ

٥ ـ ئاوەڵناو + ناو ، وەك :

خۆش + باوەڕ = خۆشباوەڕ

پڕ + سوود = پڕسوود

٦ ــ ئاوەڵناو + ناو ، بە یارمەتی ئینتەرفیکسی (ە) • وەك :

کورت + ە + باڵا = کورتەباڵا

تاریك + ە + شەو = تاریکەشەو

پیر + ە + مێرد = پیرەمێرد

٧ ــ ناو + ڕەگی کردار • وەك :

ئاشتی + خواز = ئاشتیخواز

بار + کێش = بارکێش

سەر + بەست = سەربەست

دەست + بڕ = دەستبڕ

٨ ــ ئاوەڵناو + ڕەگی کردار • وەك :

ڕەش + پۆش = ڕەشپۆش

ڕاست + گۆ = ڕاستگۆ[١٠٠]

٩ ــ ژمارە + ناو • وەك :

دوو + دڵ = دوودڵ

چوار + چاو = چوارچاو[١٠١] •

دوو + ڕوو = دووڕوو

١٠ــ ئاوەڵناو + وشەیەکی بێواتا ، بە یارمەتی ئینتەرفیکسی (و) •
وەك :

---

(١٠٠) کەریمی ئەیوبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا هەرچەندە ناوی ئەم پێکهاتنەیان هێناوە ، بەڵام هیچ نموونەیەکیان بۆ نەهێناوەتەوە (بڕوانە : کتێبی ناوبراو ، ل ٤٢) •

(١٠١) مامۆستا نوری عەلی ئەمین وای داناوە کە وا گوایا ئەم پێکهاتنە بریتییە لە : ئاوەڵناو + ناو (بڕوانە : کتێبی « ڕێزمانی کوردی » ، ل ١١٢). ئاشکرایە ، کە (دوو ، چوار . . .) بەر لە هەموو شتێك ژمارەن .

گورج + و + گۆڵ = گورجوگۆڵ

ڕەق + و + تەق = ڕەقوتەق

نەرم + و + نۆڵ = نەرمونۆڵ

١١ ــ ئاوەڵکردارێك + ناوێكی سادە . وەك :

ژێردەست ، ژێرچەپۆك ...

١٢ــ دۆپاتکردنەوە . وەك :

کونکون ، وردورد ...[١٠٢]

١٣ــ ئاوەڵکردار + ڕەگی کردار . وەك :

کەمخۆر ، زۆربڵێ ...

- ٣ -

کرداری لێکدراو

کرداری لێکدراو بە یاریدەی ناو و ئاوەڵناو پێكدێ :

١ ــ بە یاریدەی ناو .

ناو (مادیٚ بێ یا مەعنەویٚ) دەتوانێ لە پێکهێنانی کرداری لێکدراودا بەشدار بێ . وەك : (دەستبڕین ، پێ گرتن ... بیرکردنەوە ، شەرمکردن ...) .

---

(١٠٢) مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە کتێبی «ڕێزمانی کوردیٚ»دا باسی بەشی هەرە زۆری ئەو ئاوەڵناوە لێکدراوانەی کردوە کە لێیان دواین . بەڵام ئەوەی لە باسەکەیدا جێگەی ڕەخنە بێ ئەوەیە ، کە هەندیٚ ئاوەڵناوی دازێژراوی بە لێکدراو داناوە . بە وێنە وشەی « نەمر ، نەبەز ، بەهێز ، بەجەرگ ، نازێك ، بێهێز ... »ی لە ڕیزی ئاوەڵناوی لێکدراودا باسکردوە .
کەریمی ئەیوبیٚ و ئی. ئا. سمیرنۆڤا هەرچەندە لە زۆریان دواون ، بەڵام هەندی پێکهاتنی گرنگیان لە بیر کردوە ، بە وێنە (ژمارە ١ ، ٨ ...)ی ئەم باسەی ئێمە .

ناوی دارێـژراو و لێکدراویش وەك ناوی سـادە دەتوانن یارمەتی پێکهێنانی کرداری لێکدراو بدەن :

أ ــ ناوی سادە ، وەك :

مل + نان = مل‌نان[۱۰۳]

سەر + شکاندن = سەرشکاندن

ب ــ ناوی دارێژراو ، وەك :

جێگە+ کردنەوە = جێگەکردنەوە

ڕێگا + گرتن = ڕێگاگرتن

ج ــ ناوی لێکدراو ، وەك :

چلکاو + خواردن = چلکاوخواردن

ماستاو + کردن = ماستاوکردن

۲ ــ بە یاریدەی ئاوەڵناو ،

ئاوەڵناویش (سادە بێ یا دارێژراو یا لێکدراو) هەر وەك ناو دەتوانێ

---

(۱۰۳) زۆر جار جگە لەو دوو وشە واتادارەی وشـەی لێکدراو پێك دەهێنن ، پێشگر یا پاشگریش لە ناو وشەی لێکدراودا دەبینرێ. وەك (مل لێ‌نان، دەسـتکردنەوە ، چـاولێ‌داگرتن ، سەرلێ‌شـێواندن ، ڕەشەباهەڵکردنەوە ...) . لیژنەی « زمان و زانستەکانی »ی کۆڕ ئەم جۆرە پێکهاتنەی ناو ناوە « کرداری ئاوێتە » . لە ڕاسـتیدا ئەم وشانەش هەر وشەی لێکدراون . ئەگەر لەبەر ئەو زیادیە لیژنە ئەمـە بە جۆرێکی دیکە دابنێ ئەو دەم دەبێ واز لەو ڕایە بێنێ کە لە بەشـی (نـاو)دا وشـەی : (شـەولەبان ، بن‌بەردەقیلـە ، گولـەگەنم ، شەکرەسێو ...)ی بە ناوی لێکدراو داناوە یاخود لە بەشی (ئاوەڵناو)دا وشـەی (گوڵبەدەم ، چـاوبەکل ، دەستلەسەرسـنگ...)ی بـە ئاوەڵناوی لێکدراو داناوە و دەبێ بە ئاوێتە ناویان بهێنێ . بەو پێیـە دەبێ بۆ ئەو کردارانەش کە لە سێ وشەی واتادار پێکهـاتون ، وەك : (چلکاوخواردن ، سـەرخۆش بوون ...) زاراوێکی تایبەتی دابنێ .

ە دروست کردنی کرداری لێکدراودا بەشدار بێ :

أ ــ ئاوەڵناوی سادە ، وەك :

سور + بون = سوربون

بڵند + کردن = بڵندکردن

ب ــ ئاوەڵناوی دارێژراو ، وەك :

نەخۆش + کەوتن = نەخۆش‌کەوتن

بەهێز + بون = بەهێزبون

ج ــ ئاوەڵناوی لێکدراو ، وەك :

سەرخۆش + بون = سەرخۆش‌بون

ڕوڕەش + کردن = ڕوڕەش‌کردن

٣ ــ هەندێ لەو وشانەی لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا مانای سەربەخۆیان نییە ، وەك (توش ، فڕێ ، بەخێــو ، نقوم ، دەرباز ، توڕ ، پــەك ، واز، هان ...) دەتوانن لە پێکهێنانی کرداری لێکدراودا بەشداربن ، وەك :

توش + بون = توش‌بون
فڕێ + دان = فڕێدان
بەخێو + کردن = بەخێوکردن
نقوم + بون = نقوم‌بون
دەرباز + بون = دەربازبون.
توڕ + هەڵدان = توڕهەڵدان
پەك + کەوتن = پەك‌کەوتن
واز + هێنان = وازهێنان

هان + دان = هان‌دان[١٠٤]

.... هتد .

(کردن) و (بوّن) و (دان) و (نان) و (بردن) و (گرتن) و (هێشتن) و (خواردن) و (کەوتن) و (هاتن) ... لـە پێکهێنانی کرداری لێکدراودا دەورێکی گەورە دەبینن .

لە نێو ئەو کردارانەدا کە لە سەرەوە ناومان بردن ، کرداری (کردن) بۆ پێکهێنانی کرداری لێکدراو لە هەمویان زۆرتر بـەکار دەهێنرێ . لە زمانی کوردیدا ژمارەیەکی زۆر وشە هەن بەهاریکاریێ (کردن) دروست بوون . هەرچەندە کرداری (کردن) بە زۆریێ لەگەڵ ناودا یەك دەگرێ ، بەڵام لە هەمان کاتدا لەگەڵ ئاوەڵناویشدا کاریگەرە :

کرداری (کردن)

١ ـ لەگەڵ ناودا .

زین + کردن = زین‌کردن
گوڵ + کردن = گوڵ‌کردن
تۆبە + کردن = تۆبەکردن
گاڵتە + کردن = گاڵتەکردن
.... هتد .

(١٠٤) ئەوەی لەم ڕووەوە جێگەی سەرسوڕمان بێ ئەوەیە کە عەمید ئەحمەد حەسەن (شێ ، گل ، فێر ، فریا ، نقوم ، پێشان ، قوت ، یەك ، پەیدا، بەرپا ، گلۆر ، تێپەڕ ، گوم ...)ی بە پێشگر داناوە (عەمید ئەحمەد حەسەن، پێشگر و پاشگر ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد»، ب٣ ژ١، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٣٢٢ ـ ٣٢٣) . بێ‌گومان ناتوانرێ ئەوانە بە پێشگر دابنرێن ، بەڵکو وشەن ، هەرچەندە زۆربان مانای سەربەخۆی خۆیان نییە و سەربەخۆ بەکار نایەن ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وشەی دارێژراو پێك‌ناهێنن . دەبینین وشەی لێکدراو دروستدەکەن .

٢ ـ لەگەڵ ئاوەڵناودا •

سور + کردن = سورکردن
گەورە + کردن = گەورەکردن
جوان + کردن = جوانکردن
گەرم + کردن = گەرمکردن
•••••••••• هتد •

کرداری (بون)

هەرچەندە کرداری (بون) لەگەڵ ناو و ئاوەڵناودا رێــك دەکەوێ ، بەڵام لەگەڵ ئاوەڵناودا پتر دەگونجێ •

١ ـ لەگەڵ ئاوەڵناودا • وەك :

رەش + بون = رەشبون
زل + بون = زلبون
تێر + بون = تێربون
هەژار + بون = هەژاربون
••••••••••••• هتد •

٢ ـ لەگەڵ ناودا • وەك :

گەرما + بون = گەرمابون
سەرما + بون = سەرمابون
••••••••••••• هتد •

هەرچی کرداری (دان) و (نــان) و (بردن) و (گرتن) و (هێشتن) و (خواردن) و (کەوتن) و (هاتن) ••••یشە بە پێی تواناى خۆیان لەدروست

کردنی کرداری لێکدراودا بەشداردەبن • وەك :

بڕیار + دان = بڕیاردان

جنێو + دان = جنێودان

ناو + نان = ناونان

ڕاو + نان = ڕاونان

ئابڕوو + بردن = ئابڕووبردن

ناو + بردن = ناوبردن

وێنە + گرتن = وێنەگرتن

بین + گرتن = بینگرتن

بانگ + هێشتن = بانگهێشتن

جێ + هێشتن = جێهێشتن

خول + خواردن = خولخواردن

نان + خواردن = نانخواردن

سەر + کەوتن = سەرکەوتن

ژێر + کەوتن = ژێرکەوتن

ناو + هاتن = ناوهاتن

سەر + هاتن = سەرهاتن

.... هتد[١٠٥] •

---

(١٠٥) کەریمی ئەیوبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا لە (ل ١١٩ ــ ١٢٩)ی کتێبی « دیالێکتی کوردی موکری »دا بە دوور و درێژی دەربارەی کرداری لێکدراو دواون . ئێمەش بەتایبەتی سوودێکی زۆرمان لەم بەشەی ئەو کتێبە وەرگرتووە و گەلێك نموونەمان لێ دەرهێناوە .

ـ ٤ ـ

ئاوەڵکرداری لێکدراو

ئاوەڵکرداری لێکدراو دەگونجێ پێکهاتبێ لە :

١ ـ دووپات کردنەوەی ناو ، ژمارە ، ئاوەڵناو ، ئاوەڵکردار . وەك :

پۆلپۆل ، دوودوو ، کەمکەم ....

٢ ـ دووپات کردنەوە بە یارمەتی :

أ ـ ئینتەرفیکسی (او) وەك :

پشتاوپشت ...

ب ـ ئینتەرفیکسی (ەو) . وەك :

بانەوبان ، پاشەوپاش ...

٣ ـ ئاوەڵناو + بە + ناو . وەك :

پڕ بە دڵ ، پڕبەدەم .....

.... هتد .

★ ★ ★

فەرهەنگۆك*

ئاوازەدار	المجهور	Voiced
ئاوەلکردار	الظرف	Adverb
ـ ئاوەلکرداری دارێژراو	الظروف المشتقة	Derivational adverb
ـ ئاوەلکرداری سادە	الظروف البسيطة	Simple adverb
ـ ئاوەلکرداری لێکدراو	الظروف المركبة	Compound adverb
ئاوەلناو	الصفة	Adjective
ـ ئاوەلناوی دارێژراو	الصفة المشتقة	Derivational adjective
ـ ئاوەلناوی سادە	الصفة البسيطة	Adjective simple
ـ ئاوەلناوی لێکدراو	الصفة المركبة	Compound adjective

---

* پێشتر لەبەر چەند هۆیەکی ئاشکرا فەرهەنگۆکمان لە پاشکۆی کتێبی «زمانی کوردیی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا» و «وشەی زمانی کوردی»دا بۆ ئەو زاراوانە ڕێکخستبو کە لەو دو کتێبەدا بەکار هێنرابون . وا ئێستاش هەر بەو چەشنە لە پاشکۆی ئەم کتێبەدا فەرهەنگۆکێك بۆ ئەو زاراوانە ڕێكدەخەین کە لەم کتێبەدا بەکار هێنراون ، بەتایبەتی ئەو زاراوانەی پەیوەندیان بە بابەتی وشەڕۆنانەوە هەیە و لەم کتێبەدا بەرچاو دەکەون .

کێشەی زاراو لە نوسینی ئەم کتێبەشدا ئەرکێکی گەورە و کارێکی دژوار بو . سەرەڕای ئەو هەوڵ و کۆششە زۆرەش لەو بارەیەوە داومانە، هێشتا گومانمان نییە کە کەم و کورتی و ناتەواوی هەر تێدایە . ئەو زاراوانەی زۆتر دانرابون و بە لامانەوە لەبار و ڕەسەن بون وەرمان گرتن . ئەوانەش کە نەبون ، یاخود هەبون بەلام لامان جوان و گونجاو نەبون ، ئەوە بە سەلیقە و لێکدانەوە و بەشوێندا گەڕان جێگەمان پڕکردنەوە .

بێ‌گومان دەزانین هیچ کارێك ، بەتایبەتی کاری سەرەتایی و تازە ، بێ کەم و کورتی نابێ و دور نییە لە هەڵبژاردن و داڕشتن و دۆزینەوە و دانانی ئەو زاراوانەدا تۆشی هەڵە بوبین . جا لەبەر ئەوەی ئەو هەڵەیە نەبێتە هۆی تێنەگەیشتن لە باسەکە ، لە زۆر شوێندا بەرانبەر بە زاراوە کوردییەکە زاراوە عەرەبی و ئینگلیزییەکەشمان داناوە. ئەم ڕێبازە لە هەمو نوسینەکانماندا ڕەچاو کراوە .

Diminutive	التصغير	بچوككردنەوە
Vowels	حروف العلة	بزوێن
Parts of speech	اقسام الكلام	بەشەكانی ئاخاوتن
Suffix	اللاحقة	پاشگر
Connection	العطف	پەیوەندی
Letter	الحرف	پیت
Prefix	السابقة	پێشگر
Composition, Compounding	التركيب	لێكدان
Pronoun	الضمير	جێناو
Infinitive	المصدر	چاوگ
Derivation	الاشتقاق	داڕشتن
Sound	الصوت	دەنگ
Sentence	الجملة	ڕستە
Root	جذر	ڕەگ
Roots of verb	جذر الفعل	ـ ڕەگی كردار
Language	اللغة	زمان
Linguist	عالم اللغة ، لغوي	زمانناس
Linguistics	علم اللغة	زمانناسی
Syntax	علم النحو	سینتاكس
Allomorph	نمط المورفيم	شێوەی مۆرفێم
Phrase	العبارة (العقدة)	فرێز
Phonetics	علم الأصوات	فۆنەتیك
Phoneme	الوحدة الصوتية	فۆنێم
Imperative	الأمر	فەرمان
Voiceless	المهموس	كپ
Verb	الفعل	كردار
Transitive	الفعل المتعدي	ـ كرداری تێپەڕ
Intransitive	الفعل اللازم	ـ كرداری تێنەپەڕ
Derivational verb	الفعل المشتق	ـ كرداری داڕێژراو
Simple verb	الفعل البسيط	ـ كرداری سادە
Compound Verb	الفعل المركب	ـ كرداری لێكدراو
Consonants	الحروف الصحيحة	كۆنسۆنانت
Confix		كۆنفیكس
Affix		گیرەك (ئافیكس)

مانا	المعنى	Meaning
ـ مانای دارێژە	المعنى الاشتقاقي	Derivational meaning
ـ مانای نیسبی	المعنى النسبي	Relational meaning
مۆرفۆلۆژی	علم الصرف	Morphology
مۆرفێم	المورفيم	Morpheme
ـ مۆرفێمی ڕیشەیی	المورفيم الجذري	Root morpheme
ـ مۆرفێمی وشە دارێژەر	المورفيم المكون للكلمة	Derivational morph.
ـ مۆرفێمی وشەگۆڕ	المورفيم المغير للكلمة	Inflexional morph
ناو	الاسم	Noun
ـ ناوی چاوگ	اسم المصدر	Action noun
ـ ناوی دارێژراو	الاسم المشتق	Derivational noun
ـ ناوی سادە	الاسم البسيط	Simple noun
ـ ناوی لێکدراو	الاسم المركب	Compound noun
ـ ناوی واتا	الاسم المعنوي	Abstract noun
ناوگر	الواسطة	Infix
نیشانە	العلامة	Marker
ـ نیشانەی ناسیاوی	علامة التعريف	Difinite articles
ـ نیشانەی نەناسیاوی	علامة التنكير	Indefinite article
وشە	الكلمة	Word
ـ وشەی دارێژراو	الكلمة المشتقة	Derivational word
ـ وشەی سادە	الكلمة البسيطة	Simple word
وشەی لێکدراو	الكلمة المركبة	Compound word
ـ وشەی نوێباو	الكلمة المولدة	Neologism
وشە ڕۆنان	بناء الكلمة	Word - formation

ســـــەرچاوە

بە زمانی کوردی

(١) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، پێشگر و پاشگر ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، بەرگی سێیەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٣١٩ ـ ٣٥٧ .

(٢) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٣) د. پاکیزە ڕەفیق حیلمی ، بوژاندنەوەی زمان ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، بەرگی سێیەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ١٤٣ ـ ١٩٧ .

(٤) تۆفیق وەهبی ، دەستوری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ .

(٥) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب ٣ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٣٩٨ ـ ٤٩٦ ؛ ب ٣ ، ژ ٢ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٢٤١ ـ ٣٥٨ ؛ ژ ٤ ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٨٩ ـ ٤٠٠ .

(٦) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٧) زاراوە زانستییەکان ، دانان و لێکۆڵینەوەی لیژنەی زاراوە زانستییەکانی کۆڕ ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٨) زاراوی هەمەچەشنە ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانی ، پێشەکی و ڕێکخستنی د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، بەغدا ، ١٩٧٤ .

(٩) شێخ محەمەدی خاڵ ، پێشگر و پاشگر ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، بەرگی دووەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٤ ، ل ٢٥٦ ـ ٢٧٩ .

(١٠) فاروق عومەر صدیق ، وشەسازی لە زمانی کوردیدا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب٣ ، ژ٢ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٤١٧ ـ ٥٢٣ .

(١١) لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانی ، پێشەکی و ڕێکخستنی د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

(١٢) د. عەبدوللا نەقشبەندی ، پاشکۆی (درا) ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ١١٥ ــ ١٣١

(١٣) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٤ .

(١٤) مەسعود محەمەد ، بەکارهێنانی (ی) لە ڕێزمانی کوردیدا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، ب١ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٩ ــ ١٠٢ .

(١٥) مەسعود محەمەد ، چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(١٦) د. نەسرین فەخری ، پاشگر و پێشگری : (ڤە ــ یان ــ وە) لە زمانی کوردیدا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٢٣٤ ــ ٢٧٣ .

(١٧) د. نەسرین فەخری ، پاشگری (اندن) لە زمانی کوردیدا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد » ، بەرگی سێیەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ١٩٨ ــ ٢٤٢ .

(١٨) نوری عەلی ئەمین ، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٥٨ .

(١٩) نوری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ .

بە زمانی عەرەبی

(٢٠) الدكتور ابراهيم انيس، من اسرار اللغة، الطبعة الرابعة، القاهرة، ١٩٧٢.

(٢١) الدكتور ابراهيم السامرائي ، فقه اللغة المقارن ، بيروت ، ١٩٦٨ .

(٢٢) الدكتور ابراهيم السامرائي ، مباحث لغوية ، النجف ، ١٩٧١ .

(٢٣) توفيق وهبي ، قواعد اللغة الكردية ، الجزء الأول ، الباب الثاني ، بيروت ، ١٩٥٦ .

(٢٤) د. كمال محمد بشر ، دور الكلمة في اللغة (مترجم عن الانجليزية) ، الطبعة الثانية ، القاهرة ، ١٩٦٩ .

(٢٥) محمد الانطاكي ، الوجيز في فقة اللغة ، حلب ، ١٩٦٩ .

(٢٦) منير البعلبكي ــ « المورد » قاموس انكليزي ــ عربي ، بيروت ، ١٩٧٢ .

به زمـانی ڕۆسی

(٢٧) ئۆ. س. ئاخمانۆڤا ، فەرهەنگی زاراوەکانی زمان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .

(٢٨) ئەکادیمیەی زانستی یەکێتی سۆڤیت ، ڕێزمانی زمانی ڕۆسی ، بەرگ ١ ، مۆسکۆ ، ١٩٥٣ .

(٢٩) ك. ئەیوبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد ، ١٩٦٨ .

(٣٠) چ. خ. باکایێف ، زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ .

(٣١) چ. خ. باکایێف ، زمانی کوردەکانی سۆڤیت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ .

(٣٢) ڕ. ئا. بوداگۆف ، سەرەتایێك بۆ چوونە ناو زانستی زمانەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٥٨ .

(٣٣) ئا. ئا. ڕیفۆرماتسکی ، سەرەتایێکی زمانناسی ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .

(٣٤) ێ. ئا. زیمسکایا ، وشە چۆن سازدەبێ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٣ .

(٣٥) ئا. م. زیمسکی ، س. ێ. کریوچکۆف ، م. ف. سڤێتلاێێف ، زمانی ڕۆسی ، بەرگی یەکەم ، چاپی حەوتەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .

(٣٦) م. د. ستیپانۆڤا ، وشەڕۆنانی زمانی ئەڵەمانی ئەمڕۆ ، مۆسکۆ ، ١٩٥٦ .

(٣٧) ن. س. ڤالگینا ، د. ێ. ڕۆزێنتال ، م. ئی. فۆمینا ، ف. ف. تساپکێڤیچ ، زمانی ڕۆسی ئەمڕۆ ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧١ .

(٣٨) گ. س. کاچکینا ، کێشەی واتای مۆرفێم ، لێنینگراد ، ١٩٦٣ .

(٣٩) گ. ئا. کیمۆف ، فۆنێم و مۆرفێم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .

(٤٠) ق. کوردۆ ، دەستوری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ـ لێنینگراد ، ١٩٥٧ .

(٤١) ق. کوردۆ ، ڕۆنانی وشە لە زمانی کوردیدا ، « ڕێزمان و مێژوی زمانەکانی ڕۆژهەڵات » ، لێنینگراد ، ١٩٥٨ ، ل ١٠٩ ـ ١٤٢ .

(٤٢) ق. کوردۆ ، دو بنچینەی ڕۆنانی وشە لە زمانی کوردیدا ، « کورتەی دەنگوباسی ئامۆزگای ڕۆژهەڵاتناسی » ، ١٩٥٩ ، ب ٢٩ .

(٤٣) ق. کوردۆ ، زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ .

(٤٤) ئا. ن. گفۆزدێف ، زمانی ئەدەبی ڕووسی ئەمڕۆ ، بەرگی یەکەم ، چاپی سێیەم ، مۆسکو ، ١٩٦٧ .

(٤٥) ئی. گ. گولانۆف ، مۆرفۆلۆژی زمانی ڕووسی ئەمڕۆ ، مۆسکو ، ١٩٦٥ .

بە زمانی ئینگلیزی

(٤٦)
Bazell C. E. Linguistic typology, London, 1958 .

(٤٧)
Bazell C. E. Meaning of the morpheme, ((Word)) , v. 18, 1962, No. 1 - 2 .

(٤٨)
Harris Z. From Morpheme to Utterance. Languge, USA, 1946.

(٤٩)
Hockett Ch. F. A course in modern linguistics, New york, 1958.

(٥٠)
Ullman S. Semantics An introduction to the Science of meaning, Oxford, 1963.

ناوەڕۆك

لاپەڕە

١٥٠٠ دانە لەم کتێبە لەچاپدراوە

دەستپێ‌کردنی لەچاپدان ١٩٧٧/٦/٩

لێبوونەوە لە چاپ ١٩٧٧/٦/٣٠